Беларускі настаўнік

№ 1(5)/2017

2017 - № 1 (5)

БЕЛАРУСКІ НАСТАЎНІК

2017 - № 1 (5)

БЕЛАРУСКІ НАСТАЎНІК

Беларускі

настаўнік

„Беларускі настаўнік” гэта адукацыйны дапаможнік перш-наперш настаўнікам беларускай мовы ў польскіх школах. Але не толькі. Хочам, каб наш часопіс дапамагаў усім зацікаўленым беларускай адукацыяй, напрыклад гісторыкам і географам, якія ўводзяць на ўроках элементы навучання гісторыі і геаграфіі Беларусі, але таксама Падляшша. Каб пашыраў сярод настаўнікаў веды пра Беларусь і азнаямляў з новымі метадамі навучання. Хочам, каб гэта была таксама настаўніцкая платформа абмену меркаваннямі, праблемамі, досведам.

Часопіс задуманы Аб'яднаннем у карысць дзяцей і моладзі, якія вывучаюць беларускую мову АБ-БА. Яго ідэя ўзнікла ў час працы над „Стратэгіяй развіцця асветы беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы”.

„Беларускі настаўнік” выходзіць раз на паўгода. Запрашаем да супрацоўніцтва. Калі маеце цікавыя сцэнарыі ўрокаў або пазаўрочных заняткаў, урачыстых лінеек, школьных мерапрыемстваў, экскурсій, тэатральных спектакляў, калі ў Вас ёсць цікавыя гульні і дыдактычныя матэрыялы, прапануйце іх, з дапамогай нашага часопіса, іншым. Калі ў Вас узніклі пытанні, звязаныя з навучаннем беларускай мове, пішыце.

Матэрыялы і пытанні дасылайце на наш электронны адрас **ab_ba@poczta.onet.eu**. Часопіс „Беларускі настаўнік” даступны ў Вашых школах і на нашым сайце **www.ab-ba.com.pl**.

Ад рэдактара

Аліна ВАЎРАНЮК

«Дыназаўры не чыталі і памерлі. Выпадак? Не думаю»,

— такі мой улюбёны кубак, які я набыла на адным з кніжных кірмашоў у Беластоку. Гэта, зразумела, жарт. Ніхто яшчэ не даказаў уплыву кніжак на працягласць жыцця. Тым не менш, на яго якасць — так. А пра ўплыў кніжак на якасць нашай — настаўнікаў — працы, думаю, чытачам гэтага часопіса тлумачыць не трэба.

У нумары многа месца адводзім двум фундаментальным выданням, якія з'явіліся апошнім часам на нашым кніжным рынку: **„Гісторыі беларусаў Падляшша"** — калектыўнай працы Беларускага гістарычнага таварыства ў Польшчы і кнізе Анэты Прымакі-Онішк **„Бежанства 1915. Забытыя ўцекачы".** Хаця гэтыя публікацыі, безумоўна, вельмі розныя, яднае іх тытанічная, доўгая і карпатлівая праца аўтараў. І тое, што абедзве кнігі важныя для беларусаў у Польшчы. „Гісторыя...", бо сістэматызуе параскіданыя па розных выданнях і архівах веды ды малюе цэласную, сінтэтычную карціну нашага мінулага. „Бежанства...", бо апісвае той перыяд і тыя падзеі, якія папраўдзе сфармавалі наша грамадства ў ХХ стагоддзі. Апісвае — трэба сказаць — вельмі таленавіта, вобразна, пераканаўча, выкарыстоўваючы ўсе даступныя сёння вусныя і пісьмовыя крыніцы. Ні аднае, ні другое кнігі не напісалі б аўтары з-па-за Беласточчыны.

Публікуем рэцэнзіі абедзвюх кніг. І, што на маю думку яшчэ больш важнае, сцэнарыі заняткаў з выкарыстаннем выданняў. Я ўпэўненая, што гэтыя заняткі будуць і карысныя, і цікавыя для моладзі.

Рэкамендую таксама інтэрв'ю з Юрыем Туронкам, чые гістарычныя доследы перавярнулі дагары нагамі навейшую беларускую гістарыяграфію. Для нас важна яшчэ і тое, што ён даследаваў і апісаў беларускае школьніцтва ў Польшчы. „Нарыс гісторыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне", які мы перадрукавалі ў нумары, Юры Туронак напісаў у 1988 годзе, але яго высновы актуальныя і сёння.

Жадаю прыемнага чытання і паспяховага выкарыстання зместу „Беларускага настаўніка" на практыцы.

Аліна ВАЎРАНЮК

Спадар

Мікола ВАЎРАНЮК

Аўтабіяграфія **Юрыя Туронка** „За кардонам Бацькаўшчыны" магла б называцца „З Бацькаўшчынай у сэрцы", бо выдатны даследчык навейшай беларускай гісторыі ў сваім жыцці заўсёды кіраваўся азімутам: Беларусь. Гэта не раз, як сам піша, выклікала здзіўленне беларускіх калег: „Як, жывучы ўсё жыццё ў літоўскім і польскім асяроддзі, я дайшоў да беларускасці?". Адказ на гэтае пытанне надзвычай просты і знаходзім яго ўжо ва ўступе кнігі: „Я не меў патрэбы даходзіць да беларускай нацыянальнай свядомасці. Яна была натуральным вынікам сямейнага патрыятычнага ўзгадавання, паводле якога маёй Бацькаўшчынай мелася быць Беларусь, а не тое ці іншае месца пражывання"[1].

Юры ТУРОНАК — гісторык, эканаміст, дзеяч беларускай меншасці ў Польшчы. Нарадзіўся ў 1929 годзе ў Дукштах на Віленшчыне. Сын вядомага заходнебеларускага палітычнага дзеяча, лекара Браніслава Туронка. Скончыў Галоўную школу планавання і статыстыкі ў Варшаве (1952). Працаваў у Польскай палаце замежнага гандлю, у рэдакцыі часопіса «Rynki Zagraniczne».

З пачатку 1960-х займаецца вывучэннем гісторыі беларускага нацыянальнага руху, беларуска-польскіх дачыненняў у XX стагоддзі, беларускага школьніцтва ў Польшчы. У 1986 годзе ў Варшаве абараніў доктарскую дысертацыю «Беларусь пад нямецкай акупацыяй».

Аўтар кніг: «Беларускае школьніцтва на Беласточчыне» (1976), «Памяці Браніслава Туронка» (1990), «Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі» (1992), «Беларусь пад нямецкай акупацыяй» (1993), «Беларуская кніга ў Другой Рэчы Паспалітай» (2000), «Беларуская кніга пад нямецкім кантролем» (2002), «Людзі СБМ» (2006). У 2006 годзе ягоныя ранейшыя працы былі перадрукаваныя ў зборніку «Мадэрная гісторыя Беларусі». У 2010 годзе выдаў аўтабіяграфію «За кардонам Бацькаўшчыны».

[1] Ю. Туронак, *За кардонам Бацькаўшчыны*, Мінск: „Медысонт", 2010, с. 9.

Шлюбны партрэт, 26.12.1960 г.

мне вядомай з маладосці кватэры спадарства Туронкаў — на дванаццатым паверсе блока на вуліцы Тамка ў Варшаве.

— Так, пайшоў у афіцэрскую школу, якую скончў у 1939 годзе. Як прыйшлі саветы, хаваўся ад іх недзе ў Літве. Потым быў у Арміі Краёвай і ваяваў на Ашмяншчыне з літоўцамі, а пасля вайны ўцёк у Польшчу.

— Яшчэ адзін складаны лёс беларускай інтэлігенцкай сям'і. У кніжцы „Памяці Браніслава Туронка" пішаце, што з-за гэтага Ваш бацька спыніў адносіны са сваім братам[2]. На гэтай самай старонцы можам прачытаць таксама, як бацька выбіў Вам папругай захапленне польскай мовай. Мала адукацыйны прыклад у сённяшні час, але ў Вашым выпадку спрацаваў. Вы ніколі ў жыцці, незалежна ад абставін, не мелі ахвоты адракацца ад беларускасці.

— Мама вучыла чытаць і пісаць па-беларуску лацінкай і кірыліцай. Памятаю таксама, як малодшы брат бацькі, Віцька, які вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, прыязджаў да нас на святы. Мы строілі ёлку, а ён дэкламаваў Купалу:

Вучыся нябожа, вучэнне паможа
Змагацца з нядоляй, з няволяй...
Што мучыць сягоння,
што думкі трывожа, —
Збяжыць і ня прыйдзе ніколі.

— А Віцька потым стаў палякам, — уключаецца ў размову жонка спадара Юрыя, Зіна, якая тым часам паставіла на стол гарбату і печыва сваёй работы, легендарны смак якога пазнаў я яшчэ ў студэнцкія гады. Размаўляем у таксама добра

— Такое я атрымаў выхаванне. Мае бацькі паходзілі з дзвюх ускраін Беларусі: мама Марыя з-пад Беластока, а тата Браніслаў — з Дзісненшчыны. У хаце гаварылі на літаратурнай мове і так вучылі нас, дзяцей. Хаця вакол нас — у мястэчку Дукшты, на поўнач ад Вільні — было польска-яўрэйска-літоўскае асяроддзе. Я ні гадзіны не вучыўся ў беларускай школе. Спачатку — у 1936 годзе — пайшоў у польскую, якая ў 1939 годзе стала літоўскай, год пазней савецкай (да сёння памятаю песню: *С неба полуденного жара*

[2] Ю. Туронак, *Памяці Браніслава Туронка*, Ню Ёрк: Беларускі інстытут навукі й мастацтва — Варшава, 1990, с. 53.

не подступи, Конная Буденного раскинулась в степи). У час вайны я вучыўся ў літоўскай гімназіі ў Вільні, а пасля рэпатрыяцыі ў 1945 годзе ў розных школах Польшчы. Калі мы пераехалі, я вельмі слаба ведаў польскую мову.

— Што Вас прымусіла пакінуць родны дом у Дукштах?

— Маё шчаслівае дзяцінства абарвалася ў верасні1938 года, калі раптоўна памёр бацька. Ён прастудзіўся, плывучы да хворага на маторнай лодцы праз Дзісенскае возера. Да таго часу мы ўжо абжыліся ў Дукштах, мелі вялікі дом, якім займалася мама, бацька няблага зарабляў як лекар, я хадзіў у школу... Калі памёр бацька, мне было дзевяць гадоў, маім братам: Андрэю сем, Міхасю тры, а маме трыццаць тры. Мама пасля смерці бацькі хацела вяртацца ў сваю родную старонку, але вайна, чарговыя змены ўлады, новыя граніцы — не да таго было. Але калі ў час ваенных дзеянняў летам 1944 года ад агню кацюшаў згарэў наш дом, у Дукштах не было за што трымацца.

— Але ж і на Беласточчыне, як пішаце ў кнізе „За кардонам Бацькаўшчыны” ніхто Вас не чакаў: „... дзядзькі і цёткі мелі свае сем’і і невялікія хаткі, а атрымаць кватэру ў разбураным Беластоку было немагчыма[3]. Сям’я раздзялілася, Вы пачалі вучыцца ў ліцэі ў Беластоку.

— На Варшаўскай вуліцы. Тут і вылезлі мае недахопы ў польскай мове. Настаўнік матэматыкі ўзяў мяне да дошкі і і пытае, колькі будзе *dwa do potęgi drugiej*. А я не ведаю, чаго ён ад мяне хоча. Ён думаў, што я не чую і паўтарае пытанне, а я ж тады яшчэ добра чуў, не тое, што цяпер, — смяецца спадар Юры. — Я прызнаўся, што не разумею, бо прыехаў з Вільні. То можна па-руску, кажа ён.

Юры і Зіна.

А ў мяне ў школе і рускай мовы не было, кажу. А якая? Літоўская. Ну, літоўскай то я не ведаю, адказвае настаўнік. Да таго мяне ў I Гімназіі ў Вільні вучылі гісторыі крыху па-іншаму. Калі мы загаварылі пра Грунвальдскую бітву, то я з поўным перакананнем сказаў пра перамогу Вітаўта Вялікага над крыжакамі. І дадаў, што Ягайла ў той час сядзеў у палатцы і маліўся. Цэлы клас смяяўся. А я за свой адказ атрымаў двойку.

Сям’я ў поўным складзе: Зіна і Юры з дочкамі: Наталяй (старэйшая) і Ганяй.

3 Ю. Туронак, *За кардонам...*, с. 72.

З унукам Алянам у Трыпуцях.

— Ты не меў дзе прыслухацца да польскай мовы, бо падбеластоцкія вёскі гаварылі па-беларуску, — уключаецца ў размову спадарыня Зіна. — Памятаеш, як мы намнога пазней, да маёй дыпломнай працы запісвалі таго дзядзьку з вёскі тваёй мамы — Рушчанаў каля Харошчы...

— Так, Зіноўку. Ён пра войска нешта расказваў. Я яму потым даў паслухаць той магнітафонны запіс, а ён пытае: гэта што, Мінск гаворыць? Не пазнаў свайго голасу. А гаварыў чысцютка па-беларуску.

— Вы неўзабаве пакінулі Беласток.

— Мама жыла ў Растэнбургу, цяпер Кентшын, каля Ольштына. Паехаў я да яе і стаў вучыцца ў Ольштыне. Там было лягчэй, бо папаў у асяроддзе рэпатрыянтаў, такіх як і я. Адзін з калег нават падараваў мне частку парванай кнігі Язэпа Найдзюка „Беларусь учора і сяння". Яна мне нагадвала, каб не толькі не забываць беларускую мову, а ўвесь час вучыцца, паглыбляць свае веды пра Беларусь. У час вучобы ў сярэдняй і вышэйшай школах не было на гэта многа часу, але пасля — так. Я купляў кнігі, удасканальваў мову, знаёміўся з літаратурай. Як стваралася Беларускае грамадска-культурнае таварыства ў 1956 годзе, то мяне хлопцы, з якімі мы арганізавалі варшаўскі аддзел — Мацей Канапацкі, Віктар Лэпкоўскі, Юрка Бусловіч — называлі грамацеем.

— Таму Вы былі натуральным кандыдатам на кіраўніка Навуковага гуртка БГКТ.

— Гэта, аднак, было ўжо пазней, у 1970 годзе.

— Хаця Вы па адукацыі эканаміст, то ў гуртку засярoдзіліся на гісторыі Беларусі. Як самі пішаце ў аўтабіяграфіі: „Грамадскія патрэбы абудзілі ўва мне гісторыка"[4].

— Я спачатку думаў займацца вывучэннем эканомікі Беларусі, але не знайшоў зразумення ні ў Мінску, ні тым больш

4 Ю. Туронак, *op. cit*., с. 158.

у Варшаве. У Мінску мне сказалі, што лепш, каб я даследаваў эканоміку Польшчы. А ў Варшаве ніхто не глядзеў на Беларусь як суб'ект, а ўспрымалі яе як частку Савецкага Саюза. Дзесьці з пачатку 1960-х гадоў стаў я вывучаць і апісваць беларускае школьніцтва на Беласточчыне і так пайшло.

— Пасля Вашага даклада, калі не памыляюся, у 1988 годзе ў Беластоку, абвінавацілі Вас у тым, што Вы параўналі стан беларускай асветы на Беласточчыне ў час нямецкай акупацыі і ў 1980-я гады. Параўнанне атрымалася, мякка кажучы, не на карысць Польскай Народнай Рэспублікі.

— Даклад я рыхтаваў на з'езд настаўнікаў у Бельску, але ці я там рабіў такое параўнанне? Не памятаю.

— Мог такое сказаць, — спадарыня Зіна ўсміхаецца. — Аднак да Туронка цяжка было прычапіцца, бо ён свае словы падпіраў лічбамі. У яго статыстыка на першым месцы.

— Абапіраючыся на статыстыку і, перш-наперш на дакументы, Вы паказалі залежнасць навучання беларускай мовы не столькі ад жадання народа, а ад палітычных рашэнняў.

— Так. Ніхто не пытаў жыхароў Беласточчыны, калі ліквідавалі беларускае школьніцтва ў 1946 годзе і ніхто не пытаў, калі яго ўваскрашалі ў 1949 годзе. У другім выпадку яўна не абышлося без умяшальніцтва Савецкага пасольства ў Варшаве. Пра гэта, дарэчы, казала мне дырэктар Архіва новых акт Браніслава Скшэшэўская, калі я вывучаў там дакументы датычныя школьніцтва: *Nie można opierać się jedynie na statystyce. W pierwszych latach powojennych na studia do Warszawy przyjeżdżało dużo ludzi z Białostocczyzny i oni chodzili do Ambasady Radzieckiej ze skargami, jaką to szkodę uczyniła im Polska likwidując szkolnictwo białoruskie*. Здаецца, ведала, што гаворыць, бо яе муж Станіслаў Скшэшэўскі быў міністрам асветы. Пра актыўную ролю Польскай аб'яднанай рабочай партыі пісаў я ў дакладзе на навуковай сесіі прысвечанай 20-годдзю БГКТ. Пазней Сакрат Яновіч выдаў гэты даклад асобнай брашурай[5].

Або возьмем колькасць дзяцей і моладзі, якія вывучалі беларускую мову. Нягледзячы на чарговыя захады асветных улад па змяншэнні ролі беларускай

З жонкай Зінай і ўнукам Алянам.

[5] Ю. Туронак, *Беларускае школьніцтва на Беласточчыне ў пасляваенны перыяд*, Беласток 1976.

Юры Тронак выступае на з’ездзе БГКТ.

мовы, якія наглядаліся з пачатку 1960-х гадоў[6], лік вучняў быў стабільны — каля 11 тысяч. Рэзка ўпаў толькі ў 1972 годзе, а тады якраз з пасадай першага сакратара Ваяводскага камітэта Польскай аб’яднанай рабочай партыі развітаўся Аркадзь Лашэвіч[7]. Супадзенне? Не думаю. Усё паказвае на тое, што Лашэвіч не пускаў у ход некаторых некарысных распараджэнняў адносна навучання беларускай мовы. З Лашэвічам, дарэчы, у мяне адна асабістая гісторыя, якой я да сёння не разумею.

— Чую, што ёсць інтрыга.

— Летам 1956 года прыехаў з Беластока ў Варшаву Аляксей Казёл[8]. Мы сустрэліся, шпацыравалі па Кракаўскім прадмесці. Ён даў мне запіску і папрасіў перадаць яе Лашэвічу, які ў той час працаваў у Галоўнай пракуратуры. А Галоўная пракуратура і мая рэдакцыя часопіса „Rynki Zagraniczne” былі ў тым самым будынку.

— На вуліцы Трэмбацкай, — удакладняе спадарыня Зіна.

— Так, так... Мы нават адну сталоўку мелі. Я паабедаў і пайшоў у частку будынка, якую займала пракуратура. На той час

6 „Сваёй інструкцыяй ад 17 лістапада 1962 г., накіраванай беластоцкай куратарыі, міністэрства асветы ўпершыню закваліфікавала беларускую мову ў польскамоўных школах як дадатковы факультатыўны прадмет і, без кансультацыі з бацькамі, дазволіла кіраўнікам школ вызваляць вучняў ад абавязковага вывучэння роднай мовы”. Ю. Туронак, *За кардонам...*, с. 185-186.

7 Аркадзь Лашэвіч (1916-1985) – дзеяч Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, пасля вайны – Польскай аб’яднанай рабочай партыі. У 1944 годзе стаў начальнікам Управы інфармацыі і прапаганды ў Беластоку, ад 1947 па 1949 быў старшынёй Ваяводскай камісіі партыйнага кантролю ў Беластоку. У 1949-1952 г.г. у Цэнтральнай камісіі партыйтынага кантролю Польскай аб’яднанай рабочай партыі. Ад 1952 года па красасавік 1956 – першы сакратар Ваяводскага камітэта ПАРП у Жэшаве. Ад красавіка па снежань 1956 – намеснік Генеральнага пракурора Польскай Народнай Рэспублікі. Ад 01.12.1956 г. па 31.12.1971 г. – першы сакратар Ваяводскага камітэта партыі ў Беластоку. Затым, да 1980 года – член Цэнтральнай рэвізійнай камісіі ПАРП. Быў таксама дэпутатам Сойма ПНР (1952-1957 і 1961-1976) і членам ЦК ПАРП (1964-1971).

8 У той час сакратар Галоўнага праўлення БГКТ.

я не ведаў, хто такі Лашэвіч, але паабяцаў жа перадаць цыдулку. Знайшоў яго кабінет, там такая была ветлівая сакратарка і ўпусціла мяне. Сядзіць Лашэвіч за бюркам і здзіўлены пытае: *Jak żeście tutaj doszli? — Razem pracujemy. Ja w Polskiej Izbie Handlu Zagranicznego*. Перадаў я яму тую запіску ад Казла і больш ніколі Лашэвіча не бачыў. А калі Лашэвіч стаў першым сакратаром Ваяводскага камітэта партыі ў Беластоку, кіраўнікі Беларускага грамадска-культурнага таварыства — Казёл, Давідзюк, Станкевіч — сталі да мяне адносіцца з увагай. Далі мне паўнамоцтвы рэпрэзентаваць БГКТ у Варшаве і Варшаўскім ваяводстве і, крыху пазней, службовую легітымацыю са здымкам.

— Цікава. Як гэтая прыслуга падняла Ваш прэстыж у вачах беларускіх партыйных стаўленікаў.

— Была яшчэ адна цікава падзея, якая паўплывала на тое, як на мяне глядзелі ў Беларускім таварыстве. У 1957 годзе арганізаваў я экскурсію студэнтаў беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта ў Мінск, Гомель, Наваградак. Апекавалася намі арганізацыя БелОКС[9], па сутнасці філіял беларускай бяспекі, дык нічога нам не бракавала, акрамя свабоднага часу. Тады я пазнаёміўся са студэнткай Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Ефрасінняй, з якой пазней хацеў сустрэцца, каб абмеркаваць жыццёвыя пытанні.

Другі раз я паехаў у Мінск у красавіку 1958 года. На той час быў я старшынёй Варшаўскага аддзела Беларускага грамадска-культурнага таварыства, апублікаваў ужо некалькі артыкулаў у „Ніве", дык прозвішча там дзе трэба было вядомае. У Мінску запрасілі мяне ў рэдакцыю газеты „Літаратура і мастацтва" і папрасілі зачытаць ім даклад пра БГКТ. Ахвотна, але ж раней у іх была дэлегацыя з Беластока, у тым ліку Казёл і Георгій Валкавыцкі, чаму іх не прасілі? Ну, зачытаў я даклад, які потым быў надрукаваны ў „ЛіМе", за які мне яшчэ да друку заплацілі вялікі ганарар — 350 рублёў. Тады запрасілі мяне на ганаровую трыбуну ў час першамайскага шэсця. Я стаяў побач Максіма Танка і вельмі ў ім расчараваўся, бо чуў як ён да дачок гаворыць па-руску.

Атрасіны беларускіх студэнтаў — Варшава 1985. Першая злева — Хрысціна Галіцкая, за Ю. Туронкам — Янка Жамойцін, Віктар Швед, Хведар Галёнка, Сяргей Мартыновіч.

9 БелОКС — Белорусское общество дружбы и культурной связи с зарубежными странами.

Навукова-гістарычная канферэнцыя Беларускага аб'яднання студэнтаў у Мельне каля Ольштына — май 1989. Злева: Міраслаў Урбановіч, Сакрат Яновіч, Яўген Вапа, Юры Туронак, Яўген Міркановіч, Андрэй Гаўрылюк.

— А ты думаў, што ўсе беларусы, як ты, будуць усюды і з усімі гаварыць па-беларуску, — смяецца спадарыня Зіна.

— Ну, прынамсі са мною стараліся гаварыць. У нашым клубе на Сенатарскай[10] царыла беларуская мова. Колькі б выпускнікі ліцэяў у Гайнаўцы ці Бельску не стараліся між сабою пшэкаць, то да мяне адзываліся толькі па-беларуску.

— За гэта ты і атрымаў мянушку „нацыяналіст", — кажа Зіна.

— Са мною нават агент савецкай бяспекі, які прыехаў у Варшаву ў снежні 1958 года гаварыў на прыгожай беларускай мове.

— Адкуль Вы ведаеце, што гэта быў агент бяспекі?

— Паўстагоддзя пазней Лена Глагоўская знайшла ў польскім Інстытуце нацыянальнай памяці справаздачу савецкага разведчыка «Бурана», які прыехаў у Польшчу дзеля таго, каб даследаваць дзейнасць беларускіх нацыяналістаў. У той справаздачы «Буран» выказваўся прыхільна аб падрабязнасцях майго прабывання ў Мінску. Пасля тае трыбуны я быў у гасцях у супрацоўніка „ЛіМа" Алеся Бажко. Мы прыемна правялі час з ім і ягонай жонкай, якая дарэчы таксама гаварыла на прыгожай беларускай мове. Праз некалькі месяцаў Бажко прыехаў у Варшаву, але пад псеўданімам «Буран». Аднак з аднолькава пазітыўным стаўленнем да мяне. У той час спецслужбы БССР уплывалі на Ефрасінню, каб яна не звязвалася з чужаземцам. А гэта ж быў асноўны матыў маіх мерапрыемстваў у Мінску.
Такі вось адказ на Вашае запытанне.

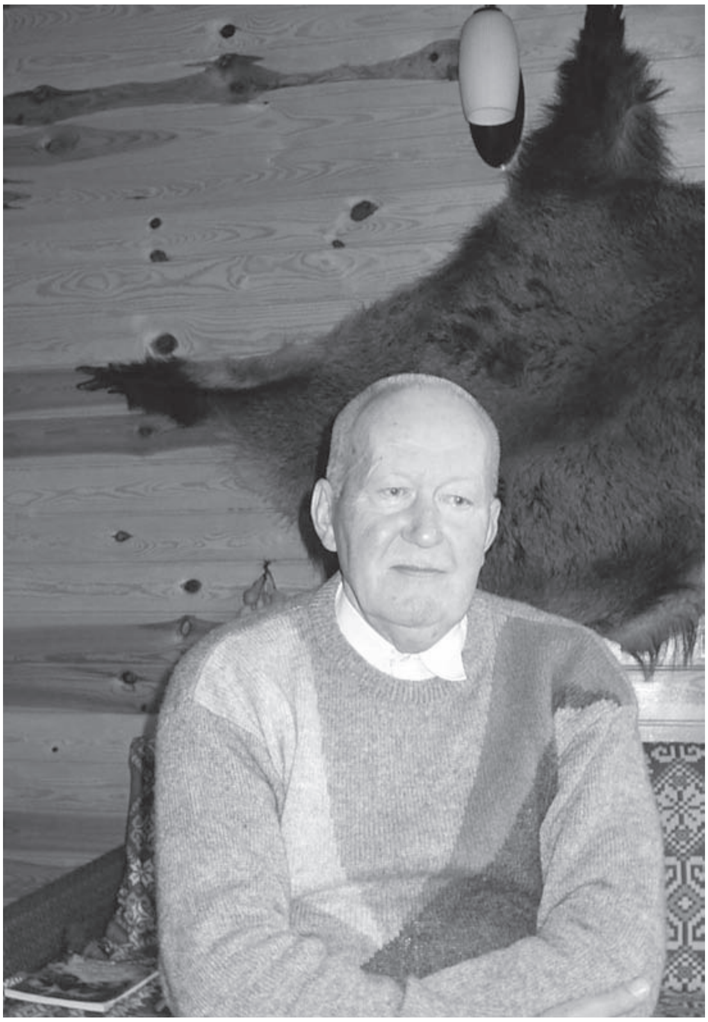
— Улічваючы рэаліі эпохі, разумею, што зацікаўленасць савецкай бяспекі Вашай асобай давала Вам, парадаксальна, спакой ад польскай.

— Дакладна так. Польская бяспека не адважылася перабегчы дарогу сваім савецкім калегам. Тут я меў спакой.

10 Сядзіба Варшаўскага аддзела Беларускага грамадска-культурнага таварыства — на вуліцы Сенатарскай, 8 (1956-1988 гг.).

— А чаму гэта, як Вы сказалі, паўплывала на Вашу пазіцыю ў БГКТ?

— Ну, я ж стаяў на трыбуне разам з найважнейшымі ў той час людзьмі ў БССР. Дадам яшчэ, што тады вучыліся ў Мінску Аляксандр Баршчэўскі і Мікола Гайдук, але іх не запрашалі на трыбуну. Гэта мяне не раз ратавала ад нападкаў з боку партыйных актывістаў у Беларускім таварыстве, якія ахвотна мяне з'елі б за маю незалежнасць, але баяліся, што я ім не па зубах.

— Незалежнасць праявілі Вы таксама ў Вашых гістарычных публікацыях. Ніхто па сутнасці да Вас не разглядаў Беларусі, беларускага руху ў час Другой сусветнай вайны як суб'екта. След сказаць, што і сёння, трыццаць-сорак гадоў пасля Вашых артыкулаў і кніг у Беларусі дамінуе савецкая гістарыяграфія, паводле якой беларусы разам з астатнімі народамі СССР толькі тое і рабілі, што змагаліся з гітлераўцамі. Ці былі ў Вас непрыемнасці ў Беларусі з-за Вашых навуковых прац?

— Калі я ўсур'ёз заняўся біяграфіяй Вацлава Іваноўскага, а затым акупацыяй, то крыху знізіў актыўнасць на грамадскай ніве. Працаваў пераважна ў польскіх архівах. Адышла патрэба і ахвота ездзіць у Беларусь, дык асабліва не перажываў за тое, якую ацэнку маім доследам дасць беларуская партыйная вярхушка. А навуковае асяроддзе, спачатку ў Польшчы, затым і ў Беларусі ўспрыняло мае працы вельмі добра. Чытаюць мае працы і спасылаюцца на іх.

— Памятаю абарону Вашай доктарскай дысертацыі „Беларусь пад нямецкай акупацыяй" у Польскай акадэміі навук. Быў я ў групе тадышніх студэнтаў, якіх вы вучылі не толькі гісторыі, але і нацыянальнай годнасці. Памятаю ўрачысты настрой, пачуццё гонару і наша хваляванне.

— Ну, на ўрачыстасці можна і хвалявацца, але ў навуковай працы я ніколі не кіраваўся эмоцыямі. Проста сумленна гартаў дакументы і аб'ектыўна іх аналізаваў. Дарэчы, у мяне шмат дакументаў, артыкулаў і рукапісаў па гісторыі беларускага школьніцтва, да якіх я ўжо не загляну. Я хацеў бы перадаць іх вам, можа спатрэбяцца. Можа Славамір Іванюк, як архівіст імі зоймецца?

Спадарыня Зіна прыносіць шэсць тоўстых папак, на якіх рукою Юрыя Туронка напісана, якіх гадоў датычаць дакументы і якая іх тэматыка.

— Вялікі дзякуй. Тады падарунак за падарунак: свежая, проста з друкарні кніга „Гісторыя беларусаў Падляшша”[11].

— О, цікава! Ёсць у ёй нешта ад мяне?

— Амаль усе аўтары прайшлі Вашу гістарычную школу. Без Вас, смела магу сказаць, не было б гэтай кнігі. Дарэчы, наколькі Вы былі важнай асобай для майго пакалення, сведчыць тое, што мы ў студэнцкія гады звалі Вас адным словам: Спадар. Абавязкова з вялікай літары!

Размаўляў Мікола ВАЎРАНЮК

[11] *Historia Białorusinów Podlasia*, red. S. Iwaniuk, O. Łatyszonek, Białystok 2017.

Нарыс гісторыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне

Юры ТУРОНАК

На пачатку адна агаворка: у апошнія гады няма на Беласточчыне беларускага школьніцтва, ёсць толькі навучанне прадмета беларускай мовы ў польскамоўных школах. Аднак раней такое школьніцтва было, у сувязі з чым тэму майго выступлення «Нарыс гісторыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне» патрактуем умоўна.

Беларускае школьніцтва на гэтых землях мае ўжо звыш 70-гадовую гісторыю, на жаль, мала вядомую. Не будзем сёння прадстаўляць яе падрабязна — па-першае, на гэта спатрэбілася б салідная манаграфія, і па-другое, нягледзячы на перашкоды з боку міністэрства ўнутраных спраў у мінулых гадах, паявілася нямала публікацый у гэтай справе. Таму спынімся на некаторых аспектах гэтай гісторыі, найбольш істотных для высвятлення пытання, ад чаго залежыць функцыянаванне гэтага школьніцтва — ад дзяржаўных улад ці зацікаўленых бацькоў, словам, пытання, якое амаль 40 гадоў з'яўляецца прадметам пастаянных, нярэдка вострых, кантраверсій. Разгледзім гэтае пытанне не толькі праз прызму пасляваеннай рэчаіснасці, але ад пачатку.

Да Першай сусветнай вайны не было на Беласточчыне беларускіх школ. Было гэта вынікам русіфікатарскай палітыкі царызму, які не прызнаваў асобнасці беларускай мовы і лічыў яе дыялектам

рускай мовы. Гэтае становішча змянілася з пачаткам нямецкай акупацыі. Вось жа, на занятых абшарах царскай Расіі нямецкая ваенная адміністрацыя спаткалася з сапраўдным кангламератам нацый і моў. Жылі тут літоўцы, беларусы, латышы, палякі, жыды, крыху рускіх і іншых. У такіх умовах быў прыняты прынцып раўнапраўнасці ўсіх моў. На падставе гэтага прынцыпу ў снежні 1915 г. камандуючы ўсходнім фронтам фельдмаршал Гіндэнбург выдаў распараджэнне аб арганізацыі школ, якое пастанаўляла, што навучанне ў школах павінна адбывацца на роднай мове насельніцтва. На Беласточчыне такую магчымасць атрымала беларускае, польскае і жыдоўскае насельніцтва.

Улічваючы адсутнасць традыцыі, недахоп настаўнікаў, падручнікаў і літаратуры, беларусам было вельмі цяжка выкарыстаць гэтую магчымасць. Таму справа ажыццяўлялася паступова, але паслядоўна. У кастрычніку 1916 г. была адкрыта беларуская настаўніцкая семінарыя ў Свіслачы, у якой на працягу двух гадоў яе існавання на 6-месячных курсах атрымалі адпаведныя кваліфікацыі да працы ў беларускіх школах 144 настаўнікі. Адначасова ў Вільні быў наладжаны выпуск беларускіх падручнікаў, тэксты якіх былі яшчэ да вайны падрыхтаваны Беларускім выдавецкім таварыствам.

У выніку гэтых намаганняў пачалі ўзнікаць і хутка расці першыя беларускія школы. У г.зв. Беластоцка-Гродзенскай акрузе сетка гэтых школ развівалася такім чынам:

• кастрычнік 1916 — 3 школы;
• снежань 1917 — 46 школ;
• вясна 1918 — 79 школ;
• вясна 1919 — 153 школы.

Узнікае пытанне, а як само беларускае насельніцтва аднеслася да сваёй школы? Пытанне істотнае, паколькі беларуская школа была для беларусаў абсалютнай навацыяй, а нацыянальная свядомасць беларусаў толькі пачынала фармавацца. Вось жа, як паказваюць архіўныя дакументы, гэтыя адносіны не былі аднолькавыя. Тады як праваслаўная частка насельніцтва абрала беларускую школу, то каталіцкая частка, галоўным чынам на Сакольшчыне, супраціўлялася адкрыванню беларускіх школ. Гэты супраціў быў вынікам супрацьдзеяння каталіцкага духавенства, якое імкнулася прышчапіць беларускім дзецям польскую школу. Між іншым, ксяндзы пагражалі духоўнымі санкцыямі, адмаўлялі ў споведзі і прычасці тым бацькам, якія пасылалі ці хацелі пасылаць сваіх дзяцей у беларускую школу. Адмаўляліся таксама вучыць рэлігію па-беларуску, а дзецям забаранялі карыстацца падручнікамі катэхізму на гэтай мове. Таму ў 1917 г. у каталіцкіх асяроддзях узнікла толькі некалькі беларускіх школ. Становішча палепшылася, калі ў 1918 г. віленскім біскупам быў прызначаны літовец Юры Матулевіч. Дзякуючы яго распараджэнням апазіцыя ксяндзоў паслабела і ў 1918/19 школьным годзе на пераважна каталіцкай Сакольшчыне было ўжо 40 беларускіх школ.

Як бачым, узнікненне беларускага школьніцтва на Беласточчыне было вынікам не ініцыятывы і дамаганняў насельніцтва, а акрэсленай палітыкі ўлад, у дадзеным выпадку нямецкіх, якая грунтавалася на прынцыпе прызнання беларускай нацыі і грамадскага значэння беларускай мовы і выявілася ў стварэнні неабходных умоў для рэалізацыі гэтага прынцыпу.

Вясной 1919 г., пасля эвакуацыі нямецкай арміі, Беласточчыну заняла польская армія, і неўзабаве тры паветы — Беластоцкі, Бельскі і Сакольскі — былі далучаны да польскай дзяржавы. Як вядома, адносіны польскіх улад да беларускага школьніцтва ў Заходняй Беларусі былі адмоўныя, хаця школьны закон ад 1924 г. прадугледжваў магчымасць яго дзейнасці. Аднак гэты закон не прымяняўся на Беласточчыне, якая не лічылася «ўсходнімі крэсамі». Ужо ў 1919 г. усе беларускія школы былі тут ліквідаваны і на працягу міжваеннага 20-годдзя не аднавілі дзейнасці. У бібліятэках і архівах засталіся толькі сведчанні змагання насельніцтва за беларускую школу, асабліва ў часы Грамады.

Такім чынам, польская школьная палітыка міжваеннай пары была адваротнасцю нямецкай палітыкі і грунтавалася на прынцыпе непрызнавання культурнамоўнай самабытнасці беларускай нацыі, а таксама на імкненні да яе паланізацыі. На шляху да такой мэты беларуская школа магла быць толькі перашкодай.

Аднак такое становішча працягвалася толькі 20 гадоў. У верасні 1939 г., у выніку дзеянняў дзвюх саюзных армій, II Рэч Паспалітая перастала існаваць. Беларускія і польскія абшары Беласточчыны ўвайшлі ў састаў Беларускай ССР. У гэтым часе адносіны савецкай улады да школьнай справы нагадвалі такія ж адносіны немцаў у час Першай сусветнай вайны, г.зн. школьнае пытанне зноў вырашалася на падставе роднай мовы насельніцтва, з той толькі розніцай, што савецкія органы неахвотна давалі беларускую школу беларускамоўнаму каталіцкаму насельніцтву, спрыяючы яго далейшай паланізацыі нават ва ўмовах нібыта беларускай дзяржавы. Затое ў асяроддзях з перавагай праваслаўнага насельніцтва беларуская школа арганізавалася нават тады, калі насельніцтва патрабавала рускую школу. Так было створана на Беласточчыне каля 270 беларускіх пачатковых школ, шмат сярэдніх школ і Педагагічны інстытут у Беластоку.

Заўважым яшчэ раз: і ў гэтым перыядзе гісторыі, у гадах 1939-1941, пытанне мовы навучання ў школах вырашалася дзяржавай згодна з яе нацыянальнай палітыкай, а не бацькамі школьнай моладзі.

У гэтых адносінах даволі цікавымі былі першыя два гады другой нямецкай акупацыі, г.зн. школьныя гады 1941/42 і 1942/43. У той час спасярод сямі паветаў Беластоцкай акругі толькі ў адным Бельскім павеце існавала даволі значная сетка пачатковых школ. У выніку захадаў войта Бельскай гміны, Ярослава Кастыцэвіча, нямецкі павятовы стараста даў сваю «прыватную» згоду на аднаўленне працы школ, зыходзячы з таго, што ўлады Беластоцкай акругі не выдалі ў гэтай справе ніякіх распараджэнняў. Таму і школы былі «прыватныя», г.зн. арганізаваліся і ўтрымліваліся бацькамі вучняў. Як жа вырашалася пытанне мовы навучання ў такіх школах? Стараста гэтым не цікавіўся і сказаў: «Няхай вучацца на такой мове, на якой хочуць». Праведзеныя мною падрабязныя доследы, апублікаваныя ў 1976 г., паказваюць, што ў гэтым часе размяшчэнне беларускіх і польскіх школ амаль ідэальна супадала з размяшчэннем школ у савецкі перыяд.

Цяпер можам зрабіць чарговую заўвагу: у гэтых спецыфічных умовах, калі на Беласточчыне не было ні польскай, ні савецкай дзяржаўнасці, абедзве катэгоры насельніцтва — беларусы і палякі — арганізавалі школы на сваёй роднай мове, і ніякіх канфліктаў не было. Інакш кажучы, не назіралася сярод беларусаў імкненне арганізаваць у сябе польскія школы, акрамя двух ці трох выпадкаў, абумоўленых адсутнасцю беларускага настаўніка. У гэтых адносінах нетыповы быў трэці год акупацыі, калі пачала дзейнічаць «палітыка». Тады праводзілася дыскрымінацыя польскага школьніцтва, а беларускаму было дазволена пашырыцца на ўсю беларускую частку Беластоцкай акругі.

Летам 1944 г., пасля адступлення немцаў, становішча было даволі складаным. Не было вядома, як будзе вызначана дзяржаўная граніца, у сувязі з чым на Гайнаўшчыне арганізатарамі школ часта былі савецкія партызаны, а ў іншых раёнах — органы ПКНВ. Дарэчы, фронт яшчэ стаяў на Вісле, у Варшаве былі немцы, а ведамства асветы ПКНВ у Любліне толькі пачынала разгортваць сваю дзейнасць. У такіх умовах аднОўленыя ў савецкі час беларускія школы, якія праіснавалі ў час нямецкай акупацыі, цяпер проста працягвалі сваю дзейнасць. Гэты стан фактычна пакуль што не выклікаў засцярог люблінскіх улад, якія больш увагі аддавалі арганізацыі сярэдніх школ. Паводле афіцыйных даных, у 1944/45 г. працавалі на Беласточчыне 81 школа з беларускай мовай навучання і 12 школ двухмоўных або з прадметам беларускай мовы. Акрамя таго, былі адкрыты беларускія гімназіі ў Бельску і Гайнаўцы і руска-беларуская гімназія ў Беластоку.

Не будзем займацца тагачаснымі цяжкасцямі ў працы беларускіх школ,

паколькі ў вялікай меры адносіліся яны і да польскіх школ. Усюды не хапала кваліфікаваных настаўнікаў, падручнікаў, памяшканняў і г.д. Скажам толькі, што для нармальнага функцыянавання беларускага школьніцтва ў новай Польшчы найбольш неабходнай была адпаведная перспектыва, якая зыходзіла б з пастаноўкі нацыянальнага пытання. Такая пастаноўка аформілася даволі хутка — на працягу 1945/46 г. Аднак яе мэтай быў курс на аднанацыянальную дзяржаву. Пачаліся справы, не годныя нашай цывілізацыі: людзі высяляліся і перасяляліся, прымусова пазбаўляліся сваёй спрадвечнай айчыны. Летам 1946 г. паўстаў у Варшаве праект таксама прымусовага перасялення беларусаў з Беласточчыны на ўсход. Такім чынам нацыянальная палітыка новай «дэмакратычнай» Польшчы ў той час была непараўнальнай з палітыкай даваеннай Польшчы. У такім становішчы непатрэбным было і беларускае школьніцтва. На працягу 1946 і 1947 г. было яно ліквідавана. Як бачым, пазнейшыя абвінавачванні Гамулкі ў нацыяналізме не былі беспадстаўнымі.

Можна заўважыць, што ў гэтай антыбеларускай акцыі дзейнасць дзяржаўных органаў супадала з дзейнасцю падполля, нягледзячы на тое, што ішла тады паміж імі крывавая барацьба. Падполле тэрарызавала беларусаў, змушаючы іх да выезду з Беласточчыны, у Нараўцы быў забіты настаўнік Аляксандр Валкавыцкі, у Страшаве публічна скатаваны настаўнік Мікола Лебядзінскі, у Старым Ляўкове пабітая настаўніца Марыя Лях, у Міхалове стэрарызаваны Аркадзь Зіневіч, які вымушаны быў спыніць навучанне. Некаторыя настаўнікі, якіх не дасягнула рука падполля, выкідаліся школьнымі інспектарамі са школ, калі не маглі вучыць па-польску. Такога не перажывала беларускае школьніцтва на Беласточчыне ад пачатку свайго існавання.

Можа гэта паказацца дзіўным, а сёння непапулярным ці нават непрыстойным, што выпраўленне гэтай нацыяналістычнай палітыкі адбылося ў працэсе «сталінізацыі» палітычнага жыцця ў Польшчы. У чэрвені 1949 г. Сакратарыят ЦК ПАРП прыняў пастанову, якая, зыходзячы з грамадскага прызнання роднай мовы, абавязала міністра асветы забяспечыць дзецям беларускай нацыянальнасці на Беласточчыне школьнае навучанне на беларускай мове. Справа аднаўлення беларускага школьніцтва стала справай дзяржаўнай.

У выніку энергічнай дзейнасці партыйных, адміністрацыйных і асветных улад беларускае школьніцтва было хутка адноўлена. Ужо ў 1954/55 г. га Беласточчыне было 66 пачатковых школ з беларускай мовай навучання і 90 школ з прадметам беларускай мовы, г.зн. разам 156 школ, у якіх вывучала родную мову 9128 вучняў. Арганізавана таксама 5 сярэдніх школ, у іх ліку: тры агульнаадукацыйныя ліцэі з беларускай мовай навучання ў Бельску, Гайнаўцы і Міхалове і беларускія паралельныя класы ў Бельскім педліцэі і Беластоцкім ліцэі выхавацельніц дзіцячых садкоў з агульнай колькасцю 878 навучэнцаў.

Заўважым, што ў ходзе ажыццяўлення гэтай акцыі ўлады кіраваліся не пажаданнямі бацькоў, а перш за ўсё крытэрыем роднай мовы. Па-за дыскусіяй была абавязковасць яе вывучэння, так, як не выклікала сумнення абавязковасць вывучэння польскай мовы ці, скажам, матэматыкі. Прынцып добраахвотнасці стасаваўся толькі да выбару бацькамі тыпу школы, у якой вучыліся іх дзеці, г.зн. школы з беларускай мовай навучання ці польскамоўнай школы з прадметам беларускай мовы. Аднак гэтая добраахвотнасць была ў значнай меры тэарэтычная: на практыцы справа рашалася ўладамі на падставе аналізу нацыянальнай структуры насельніцтва паасобных школьных раёнаў. Захаваліся архіўныя дакументы, якія сведчаць, што абодва тыпы школ загадзя планаваліся школьнымі ўладамі.

Характэрнай рысай гэтай акцыі была яе паспешлівасць. Цэнтральныя ўлады былі зацікаўлены развіццём беларускага школьніцтва, у сувязі з чым ваяводскія і павятовыя органы імкнуліся задаволіць гэтую зацікаўленасць і выказацца вынікамі сваёй дзейнасці, ствараючы ў некаторых выпадках беларускія школы на паперы. У палове 50-х гадоў выкарыстанне беларускай мовы выказвала вялікую розніцу ў паасобных школах і класах, а таксама ў навучанні паасобным прадметам. Не хапала падручнікаў і адпаведных настаўнікаў.

Беларускае насельніцтва адносілася да гэтай акцыі даволі стрымана. Па-першае, ва ўмовах стабілізацыі пасляваеннай рэчаіснасці яно разумела, што ніякага грамадскага статусу беларуская мова не атрымала, што ў дзяржаўным жыцці была яна непатрэбная і што веданне польскай мовы нашмат важнейшае, паколькі ад таго ў немалой меры залежаў старт дзяцей у жыццё. Па-другое, праяўлялася нявер'е ў трываласць новага курсу школьнай палітыкі. Урэшце валюнтарызм і гонка за паказчыкамі не садзейнічалі павышэнню аўтарытэтнасці беларускай мовы ў школе.

Гэтыя фактары, не без удзелу антыбеларускіх настрояў восенню 1956 г., абумовілі нестабільнасць створанай адукацыйнай сістэмы. Пачынаючы ад 1956 г. назіраецца працэс ліквідацыі школ з беларускай мовай навучання, якія вяртаюцца да становішча польскамоўных школ, захоўваючы толькі прадмет беларускай мовы. У некаторых выпадках змянялася толькі шыльда школы, бо і раней беларуская мова ўжывалася ў іх толькі часткова. У выніку ў гадах 1954/55 — 1960/61 колькасць школ з беларускай мовай навучання зменшылася з 66 да 39, затое колькасць т.зв. прадметных школ узрасла з 90 да 136. Аднак гэтая рэструктурызацыя мела адносна невялікі ўплыў на рост і агульны абсяг навучання беларускай мове, якую ў 1960/61 г. вывучала ў 175 школах 10,6 тыс. дзяцей. Адначасова палепшылася забеспячэнне школ падручнікамі, расла кваліфікацыя настаўнікаў, чаму спрыяла праца Бельскага педліцэя, Беластоцкай настаўніцкай студыі і неўзабаве кафедры беларускай філалогіі пры Варшаўскім універсітэце, створанай у 1956 г. Істотнае значэнне набывала дзейнасць БГКТ і «Нівы», якая садзейнічала павышэнню нацыянальнай свядомасці насельніцтва.

Усё ж сумненні насельніцтва ў нестабільнасці пазітыўнай дзяржаўнай палітыкі не былі беспадстаўнымі. 17 лістапада 1962 г. міністэрствам асветы было выдадзена распараджэнне, якое адмяняла дзейсны да гэтай пары прынцып абавязковага навучання роднай мове для дзяцей беларускай нацыянальнасці і ўпершыню акрэсліла яе ў т.зв. прадметных школах як дадатковы, неабавязковы прадмет. Адначасова міністэрства дапускала «неабходнасць» вызваляць вучняў ад заняткаў беларускай мовы не толькі па просьбе бацькоў, але нават на падставе рашэння саміх кіраўнікоў школ. Няцяжка ўявіць, што такое распараджэнне адлюстроўвала імкненне ўлад да дэстабілізацыі навучання беларускай мове ў «прадметных» школах і абмежаванне абсягу яе вывучэння.

Змена дзяржаўнай палітыкі ў гэтай справе не была выпадковай. Як ведаем з паведамленняў мінскай прэсы за апошнія гады, на пачатку 60-х гг., г.зн. у той самы час, пачаўся паход супраць беларускай мовы таксама і ў БССР у сувязі з памылковай тэорыяй аб непазбежным адміранні моўных «асаблівасцей» і зліцці народаў СССР. Дайшло да таго, што гаварыць па-беларуску лічылася ўжо «нацыяналізмам». У выніку пачалася хуткая русіфікацыя беларускіх школ. Можна думаць, што згаданае распараджэнне міністэрства асветы было звычайным адлюстраваннем новага становішча ў БССР. Новыя правілы фармальна пагаршалі становішча прадмета беларускай мовы,

аднак да канца 60-х гг. не выклікалі адчувальных змен. Было гэта вынікам супрацьдзеяння ваяводскага камітэта ПАРП, у прыватнасці яго першага сакратара Аркадзя Лашэвіча, які разумеў магчымыя шкодныя эфекты гэтага распараджэння. У выніку абсяг навучання беларускай мове ў пачатковых школах выказваў да канца 60-х гг. значную стабільнасць на адносна высокім узроўні 10-11 тыс. вучняў у год.

Усё ж была гэта толькі паўмера, якая прадоўжыла дзеянне адукацыйнай сістэмы, аднак не рашала справу прынцыпова, бо вырашыць яе не магла. Яна рашалася на больш высокіх узроўнях, прычым даваліся тлумачэнні, што ўсё адбываецца згодна з воляй бацькоў. Тым часам адмаўленне дзяржавы ад актыўнай палітыкі ў гэтай справе рабілася штораз больш відавочным. На пачатку 60-х гадоў адбылася ліквідацыя аддзела школ з няпольскай мовай навучання ў міністэрстве асветы, а ў 1963 г. міністэрства рашыла спыніць выпуск беларускамоўных падручнікаў арыфметыкі, якая тады яшчэ ў многіх школах вывучалася па-беларуску. Такім чынам, «добраахвотныя» рашэнні бацькоў аб ліквідацыі школ з беларускай мовай навучання планаваліся школьнымі ўладамі загадзя.

Радыкальна пагоршылася становішча школьніцтва на пачатку 70-х гадоў. Былі на тое асаблівыя прычыны. У той час у Польшчы праводзілася вялікая адміністрацыйная рэформа, у прыватнасці былі ліквідаваны паветы і павятовыя ўстановы. Адбыліся асабовыя змены ў кіраўніцтве ваяводскага камітэта ПАРП. Зноў ажыла „тэорыя" аднанацыянальнай дзяржавы, афіцыйна пракламаваная на III пленуме ПАРП у 1976 г. Прадстаўнікі партыі і міністэрства ўнутраных спраў на з'ездах БГКТ у 1972 і 1976 гг. пазбягалі нават тэрміна «беларуская нацыянальная меншасць». Адбылася ліквідацыя беларускага музея ў Белавежы і эстраднага калектыву «Лявоніха».

У гэтай абвостранай атмасферы, якая адпавядала тэндэнцыям у Савецкай Беларусі, адбылося рэзкае абмежаванне беларускага школьніцтва на Беласточчыне. Дасягалася гэта рознымі спосабамі. Адным з іх было выкарыстанне працэсу школьнай рэформы, якая праводзілася ў першай палове 70-х гадоў. У ходзе ажыццяўлення гэтай рэформы было ліквідавана 75 малакамплектных школ, у якіх вывучалася беларуская мова. Іх вучні былі пераведзены ў іншыя школы, прычым пэўнай іх частцы школьныя ўлады не забяспечылі вывучэння беларускай мовы ў новых школах. Акрамя гэтага, у першай палове 70-х гадоў адміністрацыйным парадкам было спынена навучанне беларускай мове ў 26 школах, якія ў той час не былі ліквідаваны ў рамках рэформы.

У 1971 г. адбыліся яшчэ дзве іншыя важныя падзеі. Адной з іх была поўная ліквідацыя школ з беларускай мовай навучання. Паколькі бацькі гэтага не патрабавалі, былі выкарыстаны паслужлівыя кіраўнікі БГКТ, якія 28 кастрычніка 1971 г. выслалі ў міністэрства асветы пісьмовую прапанову рэарганізаваць гэтыя школы ў польскамоўныя з дадатковым прадметам беларускай мовы. Заўважым, што згодна з законам гэта маглі вырашаць толькі бацькі, а не БГКТ. Такім чынам прапанова ГП БГКТ была незаконная, пра што міністэрства ведала, але гэта яму не перашкаджала. Зазначым яшчэ, што ў школах з беларускай мовай навучання беларуская мова была абавязковай для ўсіх вучняў, а ў польскамоўных школах яна лічылася неабавязковым прадметам, што стварала большыя магчымасці для маніпуляцыі.

Такой маніпуляцыяй было чарговае распараджэнне міністэрства асветы ад 22 лютага 1971 г., якое ішло далей за згаданае распараджэнне 1962 г. У прыватнасці, замест ранейшага тэрміна «добраахвотнасці» яно ўводзіла новае паняцце «поўнай добраахвотнасці»,

а таксама патрабаванне штогадовых запісаў вучня на беларускую мову і пастанаўляла, што запісаны вучань можа спыніць вывучэнне роднай мовы ў любым класе перад чарговым школьным годам. Гэта быў ужо нічым не маскаваны ўдар па навучанні беларускай мове.

Як адбіліся гэтыя мерапрыемствы школьных улад на абсягу вывучэння беларускай мовы? Адказ на гэтае пытанне дае статыстыка. Калі ў 1970/71 г. яе вывучала 10,7 тыс. дзяцей, то ў 1980/81 г. ужо толькі 3,4 тысячы. У 1987/88 г. беларускую мову вывучае ў 58 школах і іх філіях 3,7 тыс. вучняў, што сведчыць аб тым, што ў 80-я гады ў гэтай галіне істотна нічога не змянілася. Такім чынам, гэты лічбавы стан вывучэння беларускай мовы з'яўляецца найніжэйшым ва ўсёй 70-гадовай гісторыі. Можна думаць, што такое становішча адпавядае патрабаванням урада для яго справаздач у Арганізацыю Аб'яднаных Нацый, якія маюць паказваць, што згодна з Хельсінскім пагадненнем Польшча рэспектуе правы нацыянальных меншасцей.

У сваю чаргу, кіраўнікі БГКТ не толькі не пратэставалі супраць гэтых дзеянняў (пра што ў чэрвені 1987 г. паведаміла міністэрства асветы), але — як ужо было сказана — аказалі ганебную падтрымку ў ліквідацыі школ з беларускай мовай навучання. Усё ж бывалі і пазітыўныя дзеянні з боку БГКТ. Маю на ўвазе вядомы мемарыял, скіраваны восенню 1981 г. да першага сакратара ЦК ПАРП (пра яго прамаўчала «Ніва»), у якім між іншым ГП БГКТ патрабавала забяспечыць абавязковае вывучэнне беларускай мовы ў тых школах, дзе вучні беларускай нацыянальнасці складаюць прынамсі 50% ад усіх вучняў дадзенай школы. Аднак гэтае патрабаванне было праігнаравана, пасля чаго 23 верасня 1981 г. міністр асветы і выхавання выдаў чарговае распараджэнне. Праўда, яно адмяніла ранейшае патрабаванне штогадовых запісаў вучня на прадмет беларускай мовы, аднак надалей захавала магчымасць вызваляць яго ад вывучэння роднай мовы ў любым класе школьнай вучобы. Такім чынам захаваўся важны элемент дэструкцыі працэсу навучання. Так што гэтая ініцыятыва ГП БГКТ, не з яго віны, не дала жаданых вынікаў.

Не магу закончыць сваё выступленне аптымістычным прагнозам. Справа вывучэння беларускай мовы, па сутнасці, пушчана на самацёк і ў найбольшай меры залежыць ад кіраўніцтва школ і настаўнікаў. Гледзячы на ўсе школы, перш за ўсё заўважаеш небывалы валюнтарызм: у адных працэнт школьнікаў, якія вывучаюць беларускую мову, стабільны, у іншых расце або падае. Аб працэсе навучання і экзекваванні ведаў мне вядома няшмат, хаця цікава было б пачуць у дыскусіі: ці, напрыклад, недастатковыя веды вучня па беларускай мове рашаюць аб яго прамоцыі? Баюся, што ў такім выпадку ён хутка пастараўся б зусім вызваліцца ад гэтага прадмета.

Спадзяюся, што прапанаваны кароткі агляд дае дастатковую падставу для сцвярджэння, што функцыянаванне і абсяг беларускага школьніцтва на Беласточчыне быў на ўсіх этапах яго гісторыі несумненным вынікам дзеянняў улад і адпаведных іх інтарэсаў, а не зацікаўленых бацькоў. Не з'яўляецца выключэннем і пасляваенны перыяд. Таму ва ўмовах створанай сістэмы дэструкцыйных мерапрыемстваў тлумачэнні школьнай адміністрацыі, што адказнасць за развал беларускага школьніцтва нясуць бацькі школьнай моладзі, можна лічыць крывадушнасцю. Беларускае насельніцтва ніколі не выступала супраць вывучэння беларускай мовы, хіміі ці геаграфіі, калі ведала, што яны з'яўляюцца абавязковымі прадметамі. І цяжка яго вінаваціць за тое, што на створанай уладамі пахілай плоскасці навучанне беларускай мове нібыта само коціцца ўніз.

Пытанне беларускага школьніцтва на Беласточчыне мае большае, чым агульна

думаецца, палітычнае вымярэнне і з'яўляецца неразлучнай часткай лёсу беларускай мовы і культуры ўвогуле, у прыватнасці ў Савецкай Беларусі. Лічу, што перспектыва гэтага школьніцтва залежыць у вялікай меры ад выніку барацьбы, якую ў апошнія гады патрыятычныя сілы Беларусі ўзнялі супраць сучаснай мураўёўшчыны.

Даклад, зачытаны на педагагічным з'ездзе ў Бельску 27.05.1988 г.
Друкуецца па выданні: Юры Туронак, За кардонам Бацькаўшчыны, Мінск 2010.

Перажываем чарговую рэформу сістэмы адукацыі. Знікаюць гімназіі, шасцікласнікі ў верасні стануць сямікласнікамі, ліцэі зноў будуць чатырохгадовымі. Тым не менш, усё паказвае на тое, што прадмет гісторыя і культура беларускай нацыянальнай меншасці ў польскіх школах застанецца. А мы як не мелі праграмы да яго навучання, так і надалей не маем. Не маем нават праграмнай падставы, каб на яе базе напісаць паўнавартасную праграму, а ўрокі праводзіць трэба. Дзеля дапамогі настаўнікам публікуем аўтарскую праграму настаўніцы Пачатковай школы № 4 імя Сібіракаў у Беластоку. Спадзяемся, што яна хаця ў нечым запоўніць той прабел і сапраўды дапаможа ў працы з вучнямі. Чакаем Вашых заўваг і прапаноў.

1. OPIS PROGRAMU

1.1. WSTĘP

Niniejszy program skierowany jest do uczniów szkoły podstawowej uczących się języka białoruskiego.

Program został opracowany na podstawie mojej wiedzy zdobytej w czasie studiów, podczas wielu szkoleń, konferencji i warsztatów metodycznych oraz mego doświadczenia zawodowego.

Program zawiera cele nauczania i sposoby ich osiągania. W programie przedstawione są treści nauczania oraz metody, techniki nauczania i formy pracy, które będą stosowane podczas nauczania „Historii i kultury białoruskiej mniejszości narodowej" w szkole podstawowej. Wymienione zostały również niezbędne do prowadzenia zajęć materiały i pomoce dydaktyczne.

1.2. WARUNKI REALIZACJI PROGRAMU

Program przeznaczony jest do realizacji nauczania „Historii i kultury białoruskiej mniejszości narodowej" w szkole podstawowej w wymiarze trzydziestu godzin zajęć lekcyjnych w ciągu danego roku szkolnego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 kwietnia 2012 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym.

2. CELE KSZTAŁCENIA

Kształcenie ogólne w szkole podstawowej tworzy fundament wykształcenia — szkoła łagodnie wprowadza uczniów w świat wiedzy, dbając o ich harmonijny rozwój intelektualny, etyczny, emocjonalny, społeczny i fizyczny.

Celem kształcenia ogólnego w szkole podstawowej jest:

1. przyswojenie przez uczniów podstawowego zasobu wiadomości na temat faktów, zasad, teorii i praktyki, dotyczących przede wszystkim tematów i zjawisk bliskich doświadczeniom uczniów;

2. zdobycie przez uczniów umiejętności wykorzystywania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów;
3. kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie.

W procesie kształcenia ogólnego szkoła podstawowa kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej.

W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. Szkoła podejmuje odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji.

3. CELE NAUCZANIA

W „Podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych", nie ma informacji na temat celów nauczania „Historii i kultury białoruskiej mniejszości narodowej".

W związku z tym skorzystałam z jednego z celów kształcenia języka białoruskiego — wymagania ogólne: Świadomość własnego dziedzictwa narodowego lub etnicznego.

Wybrałam również cele dotyczące przedmiotu „Historia i społeczeństwo". Cele kształcenia — wymagania ogólne

I. Chronologia historyczna.

Uczeń dostrzega związki teraźniejszości z przeszłością.

II. Analiza i interpretacja historyczna.

Uczeń odpowiada na proste pytania postawione do tekstu źródłowego, planu, mapy, ilustracji; pozyskuje informacje z różnych źródeł oraz selekcjonuje je i porządkuje; stawia pytania dotyczące przyczyn i skutków analizowanych wydarzeń historycznych i współczesnych.

III. Tworzenie narracji historycznej.

Uczeń tworzy krótką wypowiedź o postaci i wydarzeniu historycznym, posługując się poznanymi pojęciami; przedstawia własne stanowisko i próbuje je uzasadnić.

IV. Zainteresowanie problematyką społeczną.

Uczeń ma nawyk dociekania w kontekście społecznym — zadaje pytania: „dlaczego jest tak jak jest?" i „czy mogłoby być inaczej?" oraz próbuje odpowiedzieć na te pytania.

V. Współdziałanie w sprawach publicznych.

Uczeń współpracuje z innymi — planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich.

3.1. CEL NAUCZANIA HISTORII I KULTURY BIAŁORUSKIEJ MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ

Nadrzędnym celem nauczania jest, podobnie jak w przypadku nauki języka białoruskiego, jako języka mniejszości narodowej, **podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej** uczniów oraz **zainteresowanie ich historią i kulturą naszego miasta i regionu.**

Lekcje powinny kształtować u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu:
- poczucia własnej wartości,
- szacunku dla innych ludzi,
- ciekawości poznawczej,
- kreatywności,
- gotowości do uczestnictwa w kulturze,
- podejmowania inicjatyw,
- poszanowania dla innych kultur i tradycji,
- umiejętności pracy zespołowej.

Wszystko to sprzyja kształtowaniu postawy obywatelskiej i poszanowania tradycji i spuścizny kulturalnej własnego narodu.

Proces nauczania i uczenia się jest dynamiczny, dlatego dopuszczam ograniczanie lub dodawanie nowych celów także w trakcie procesu kształcenia.

4. TREŚCI NAUCZANIA

Wymagania szczegółowe.

1. Refleksja nad sobą i otoczeniem społecznym. Uczeń:
- **a)** wyjaśnia, w czym wyraża się odmienność i niepowtarzalność każdego człowieka;
- **b)** wyraża opinię na temat kultywowania tradycji i gromadzenia pamiątek rodzinnych;
- **c)** tłumaczy, odwołując się do przykładów, na czym polega postępowanie sprawiedliwe;
- **d)** podaje przykłady konfliktów między ludźmi i proponuje sposoby ich rozwiązywania.

2. „Mała Ojczyzna". Uczeń:
- **a)** opisuje swoją „małą Ojczyznę", uwzględniając tradycję historyczno-kulturową i problemy społeczno-gospodarcze;
- **b)** zbiera informacje o rozmaitych formach upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości „małej Ojczyzny";
- **c)** wskazuje na planie miejscowości;
- **d)** wymienia i tłumaczy znaczenie najważniejszych świąt narodowych Białorusinów i miejsc ważnych dla pamięci narodowej.

3. Ojczyzna. Uczeń:
wymienia mniejszości narodowe i etniczne żyjące w Białymstoku i regionie, opisuje ich kulturę i tradycje.

4. Państwo. Uczeń:
podaje przykłady praw dotyczących mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej.

5. Społeczeństwo. Uczeń:
wyjaśnia na przykładach przyczyny i następstwa konfliktów zbrojnych na świecie.

6. Jagiełło. Uczeń:
- **a)** wskazuje na mapie Wielkie Księstwo Litewskie;
- **b)** wyjaśnia przyczyny unii polsko-litewskiej;
- **c)** opowiada o przyczynach i skutkach bitwy pod Grunwaldem.

7. Rzeczpospolita Obojga Narodów. Uczeń:
wyjaśnia, na czym polegała unia lubelska i wskazuje na mapie Rzeczpospolitą Obojga Narodów.

8. Formy walki o niepodległość. Uczeń:
- **a)** umiejscawia w czasie powstanie styczniowe;
- **b)** wymienia cele walki powstańców oraz przykłady represji zastosowanych wobec społeczeństwa po przegranych powstaniach.

9. Bieżeństwo. Uczeń:
wymienia przyczyny i skutki tego wydarzenia.

10. Białystok w II wojnie światowej. Uczeń:
charakteryzuje życie ludności na okupowanych terytoriach Polski z uwzględnieniem losów ludności żydowskiej.

5. PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW

Nauczanie jest procesem możliwym pod warunkiem, że oba podmioty w nim uczestniczące — nauczyciel i uczeń, w równym stopniu zainteresowane są osiągnięciem wyznaczonych zadań programowych.

Realizacji tego celu służą stosowane w procesie kształcenia metody nauczania oraz formy pracy.

W nauczaniu najlepszym rozwiązaniem jest stosowanie różnych metod, technik i form, aby jak najlepiej wykorzystać indywidualne możliwości każdego ucznia.

Wybór odpowiednich metod nauczania oraz form pracy zależy od wielu czynników.

Najważniejsze z nich to:
- specyfika przedmiotu nauczania,
- cele operacyjne lekcji,
- wiek uczniów,
- zakres posiadanej przez uczniów wiedzy i umiejętności,
- środki dydaktyczne, jakimi dysponujemy,
- warunki pracy.

5.1. Metody nauczania

Metoda nauczania to wypróbowany i systematycznie stosowany układ czynności nauczycieli i uczniów, realizowanych świadomie w celu spowodowania założonych zmian w osobowości uczniów. W czasie zajęć będą wykorzystywane następujące metody nauczania:

1. metody podające (wykład informacyjny; pogadanka; opowiadanie; opis; anegdota; prelekcja);
2. metody problemowe (wykład problemowy; klasyczna metoda problemowa; aktywizujące /metoda przypadków; metoda sytuacyjna; inscenizacja; gry dydaktyczne: dyskusja dydaktyczna: związana z wykładem, okrągłego stołu, burza mózgów, metaplan/);
3. metody eksponujące (film; sztuka teatralna; ekspozycja; pokaz połączony z przeżyciem);
4. metody praktyczne (pokaz; metoda projektów; metoda przewodniego tekstu),

Ad. 1

- Wykład informacyjny to taki, w którym treść jest bezpośrednio przekazywana przez nauczyciela w gotowej do zapamiętania postaci.
- Pogadanka polega na rozmowie nauczyciela z uczniami, przy czym nauczyciel jest w tej rozmowie osobą kierującą.

Zmierzając do osiągnięcia zaplanowanego celu, stawia uczniom pytania, na które oni z kolei udzielają odpowiedzi. Pogadanka może służyć:

- przygotowaniu uczniów do pracy na lekcji,
- zaznajamianiu ich z nowym materiałem,
- systematyzowaniu i utrwalaniu wiadomości.

- Celem opowiadania jest zaznajomienie uczniów z pewnymi rzeczami, zjawiskami, wydarzeniami lub procesami w formie ich słownego opisu. Opowiadanie wdraża uczniów do słuchania ze zrozumieniem i zapamiętywania najważniejszych faktów oraz uczy poprawnego wyrażania myśli.
- Opis jest najprostszym sposobem zaznajamiania uczniów z nieznanymi im bliżej osobami, wydarzeniami historycznymi itp. Opisowi towarzyszy pokazywanie opisywanych fotografii, wykresów, map.
- Anegdota jako zwięzłe opowiadanie z życia znanej osobistości, zamknięte zabawną i zaskakującą puentą. Jej celem jest rozbudzenie ciekawości poznawczej, zachęcenie uczniów do samodzielnego zdobycia większej ilości informacji na dany temat oraz ułatwienie zapamiętania pewnych faktów.
- Prelekcja jako odmiana wykładu o treści popularnonaukowej.

Ad. 2

- Wykład problemowy jako ilustracja jakiegoś problemu, jego pojawiania się, kierunków i sposobów jego rozwiązywania oraz konsekwencji wynikających z tego rozwiązania.
- Wykład konwersatoryjny polega na przeplataniu fragmentów mówionych wykładu z wypowiedziami słuchaczy lub z wykonywaniem przez nich odpowiednich zadań teoretycznych lub praktycznych. Przekazywana słuchaczom wiedza znajduje bezpośrednie zastosowanie w ich działaniu i dlatego łatwiej ją przyswajają.
- Klasyczna metoda problemowa polega na:
  1. wytworzeniu sytuacji problemowej;
  2. formułowaniu problemów i pomysłów ich rozwiązania;
  3. weryfikacji pomysłów rozwiązania;
  4. porządkowaniu i stosowaniu uzyskanych wyników w nowych zadaniach o charakterze praktycznym lub teoretycznym.

- Metoda przypadków polega na rozpatrzeniu przez niewielką grupę uczniów opisu jakiegoś przypadku. Po otrzymaniu opisu wraz z kilkoma pytaniami, na które należy odpowiedzieć, uczniowie sami formułują dalsze pytania wyjaśniające ten przypadek, a nauczyciel udziela na nie odpowiedzi.

- Metoda sytuacyjna polega na wprowadzeniu uczniów w jakąś złożoną sytuację, za której takim lub innym rozwiązaniem przemawiają racje „za" i „przeciw". Zadanie uczniów polega na zrozumieniu tej sytuacji oraz podjęciu decyzji w sprawie jej rozwiązania. Następnie uczniowie muszą przewidzieć skutki tej decyzji.
- Metoda inscenizacji polega na graniu roli w sytuacji fikcyjnej. Istotnym czynnikiem w tej metodzie jest odtwarzanie przez uczniów zachowań jakiejś postaci, wcielenie się w nią, przejęcie na siebie jej roli. Inscenizacje o charakterze realnym służą do odtwarzania wydarzeń historycznych, biografii sławnych ludzi, funkcjonowania instytucji lub organizacji.
- Dyskusja dydaktyczna to jedna z aktywizujących metod nauczania — uczenia się, której istota polega na zorganizowanej wymianie myśli i poglądów uczestników grupy na dany temat. Jednak każda dyskusja to także sztuka wyrażania swojego zdania, argumentacji i trening szacunku dla przekonań innych. Dyskusja pozwala skonfrontować rozmaite stanowiska i ukazać możliwości różnych rozwiązań lub podejmowania różnych decyzji w zależności od tego, co chcemy osiągnąć. Każda z nich ma inny przebieg i w różny sposób pozwala zrealizować założony cel. Poza tym dla lepszej prezentacji argumentów i wynikających z ich przyjęcia konsekwencji wykorzystuje się różne techniki prezentacji wizualnej przebiegu procesu myślenia np. drzewko decyzyjne, mapa pojęciowa lub wprowadza się wypowiedzi pisemno-ustne np. metaplan, dywanik pomysłów.
- Burza mózgów jako jedna z odmian dyskusji polegająca na umożliwieniu uczniom szybkiego zgromadzenia wielu konkurencyjnych lub uzupełniających się hipotez rozwiązania problemu, któremu poświęcona jest dana jednostka metodyczna lub jej fragment. Można zgłaszać wszystkie najbardziej śmiałe lub niedorzeczne pomysły rozwiązania, choćby nietypowe, ryzykowne i nierealne, w obojętnej formie, żeby nawet chwila namysłu nad poprawnością językową nie zmniejszyła pomysłowości. Pomysły te nie mogą być oceniane ani komentowane, a z tytułu ich wypowiedzenia na autorów nie spływają żadne obowiązki ani odpowiedzialność. Cała konstrukcja burzy mózgów jest tak pomyślana, aby przerwać komunikację między fazą produkcji pomysłów i ocenianiem pomysłów.
- Dyskusja okrągłego stołu polegająca na swobodnej wymianie poglądów między uczestnikami lekcji. Charakterystyczną cechą dyskusji okrągłego stołu jest nieformalność i swoboda wypowiedzi wszystkich dyskutantów (bez względu na pozycję). Uczestnicy, wymieniając własne poglądy i doświadczenia, wzajemnie udzielają sobie wyjaśnień, które następnie koryguje oraz uzupełnia nauczyciel.
- Dyskusja związana z wykładem to odmiana dyskusji odnosząca się do wykładu mająca na celu wyjaśnienie wątpliwości uczących się co do tez i sformułowań zawartych w wykładzie oraz uzyskiwanie od nich informacji zwrotnej dotyczącej zrozumienia zrealizowanych treści.
- Metaplan to jedna z technik prowadzenia dyskusji spotykana czasami pod nazwą „cicha dyskusja". Polega ona na tym, że w czasie narady (dyskusji) jej uczestnicy tworzą plakat, który jest graficznym skrótem dyskusji. Uczestnicy dyskusji, zamiast zabierać, głos zapisują swoje myśli na kartkach określonego kształtu i koloru w krótkiej formie równoważników zdań. Następnie przypinają je do arkusza papieru umieszczonego na tablicy.
- Śnieżna kula (dyskusja piramidowa) to dyskusja wieloszczeblowa. Technika ta daje szansę każdemu na sprecyzowanie swojego zdania na podany temat. Pozwala uczestnikom ćwiczyć i śledzić proces uzgadniania stanowisk.

  Jej przebieg jest następujący:

  — Uczestnicy pracują indywidualnie nad podanym problemem.
  — Następnie ustalają wspólne stanowisko w dwójkach.
  — Następnie ustalają wspólne stanowisko w czwórkach.
  — Następnie ustalają wspólne stanowisko w ósemkach.
  — Następnie prezentują wyniki ósemek na sesji plenarnej.

- Brzęczące grupy. Po wysłuchaniu wykładu (bądź jego fragmentu) uczestnicy dyskusji proszeni są o sformowanie niewielkich grupek (pary sąsiadów, 4-6 osób). W grupkach tych dzielą się uwagami, wrażeniami, punktami widzenia na dany temat. Potem następuje czas zadawania pytań, prezentowania stanowisk grup, wymiany opinii itp.
- Debata to metoda, która ułatwia podjęcie decyzji, ale też przy jej pomocy można rozważyć określoną sytuację bez dokonywania wyboru. Zadaniem uczestników jest zaprezentowanie w przyjazny sposób argumentów za i przeciw oraz przy ich pomocy przekonanie do swoich poglądów, a nie pokazanie, że grupa umie atakować przeciwnika. Każda grupa powinna mieć taki sam łączny czas wypowiedzi. Wprowadzając tę metodę, należy liczyć się z subiektywnym sposobem przedstawiania poglądów.

Ad. 3

- Metoda projektów (etapy):
  - Wyjaśnienie uczącym się istoty metody.
  - Wybór odpowiedniej wielkości partii materiału, która powinna być zrealizowana metodą projektów.
  - Wprowadzenie do tematu z sugestią problemów (zadań) do rozwiązania.
  - Sformułowanie tematów poszczególnych projektów i ustalenie zakresu ich realizacji.
  - Realizacja projektów.
  - Konsultacje, w których wyniku dokonuje się weryfikacji sposobów wykonania oraz treści projektów.
  - Prezentacja projektów.
  - Ocena projektów dokonana przez nauczyciela i uczniów.

5.2. Formy pracy

Ważnym zadaniem szkoły jest wyrobienie u uczniów umiejętności pracy indywidualnej (jednostkowej) oraz zbiorowej.

Stąd podział stosowanych form pracy na dwie podstawowe grupy:

1. Praca indywidualna.

2. Praca zbiorowa:
   - praca w grupach,
   - praca z całą klasą.

Zarówno praca indywidualna, jak i praca zbiorowa może być jednolita lub zróżnicowana.

Praca jednolita polega na rozwiązywaniu przez wszystkich uczniów tych samych problemów praktycznych lub teoretycznych, a następnie wspólnym uzgodnieniu i usystematyzowaniu uzyskanych wyników.

Praca zróżnicowana polega na równoczesnym rozwiązywaniu różnych zadań składających się na określoną całość (przygotowanie gazetki, wystawy, przedstawienia, opracowanie twórczości pisarza itp.).

W realizacji celów kształcenia i wychowania szczególne znaczenie ma praca w grupach. Sprzyja ona realizacji celów społeczno-wychowawczych, przyzwyczaja do odpowiedzialności, umiejętności podporządkowania się, gotowości udzielania pomocy innym oraz partnerstwa. Rozwija aktywność poznawczą oraz samodzielność uczniów. Zwiększa ich wiarę we własne siły, obiektywizuje proces samooceny i sprzyja obiektywizmowi w ocenianiu innych.

Zadanie nauczyciela polega tu na tworzeniu takiej atmosfery, by każdy uczeń, pogłębiając wiarę we własne możliwości, zwiększał swoją dyspozycyjność w procesie uczenia się, dostrzegał problemy i, współpracując z kolegami, rozwiązywał je.

5.3. Materiały i pomoce dydaktyczne

Nauczyciel prowadzący zajęcia nie będzie korzystał z podręcznika. Na poszczególne lekcje nauczyciel samodzielnie przygotuje scenariusze zajęć i niezbędne karty pracy. Nauczyciel będzie również wykorzystywał:

- teksty źródłowe,
- zdjęcia, obrazy, mapy, plakaty itp.,
- nagrania filmowe,
- płyty CD,
- projekcje multimedialne,
- tablicę multimedialną,
- materiały plastyczne i biurowe itp.

6. OCENA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Ocenianie ma na celu dostarczenie informacji na temat efektów pracy. Ocena ma również istotne znaczenie dla uczniów i ich rodziców. Ocenianie kształtujące to sposób nauczania, który nastawiony jest przede wszystkim na pomoc uczniowi w uczeniu się — motywuje i angażuje, pozwala mu na bieżąco śledzić własne postępy w nauce, sprzyja wzięciu przez uczniów odpowiedzialności za swoją naukę.

Podstawowe narzędzia oceniania kształtującego (OK)

I. Cele lekcji
- Wyznaczają kierunek, do którego zmierzamy (nauczyciele i uczniowie) — to pożądane efekty lekcji w postaci nabywanych wiadomości i umiejętności.
- Należy formułować ich tyle, ile rzeczywiście jesteśmy w stanie zrealizować podczas jednostki lekcyjnej.
- Powinny być powiązane z treściami nauczania zapisanymi w podstawie programowej każdego przedmiotu, warto jednak za każdym razem — układając cele lekcji — zastanowić się, co z tego, czego uczymy, będzie przydatne i niezbędne.

II. Sformułowanie celów w języku zrozumiałym dla ucznia
- Uczniowie powinni wiedzieć, w jakim kierunku zmierzają — nie wystarczy więc zapoznać ich z tematem lekcji, lecz należy, w języku dla nich zrozumiałym, wyjaśnić, co zamierzacie wspólnie podczas zajęć osiągnąć.
- Znajomość celów mobilizuje uczniów, skłania do wzięcia odpowiedzialności za ich realizację.
- Nie wystarczy podać cele uczniom, trzeba sprawdzić, czy zostały one zrealizowane (przydatna może się okazać metoda zdań podsumowujących: „Nauczyłem się, że...", „Dziś zrozumiałam, że...").

III. Kryteria oceniania — NaCoBeZU
- Nauczyciel powinien na zajęciach informować uczniów, na co będzie zwracał uwagę przy ocenianiu.
- NaCoBeZU powinno dotyczyć konkretnej lekcji; określane jest też przed klasówką i pracą domową.

- NaCoBeZU może formułować nauczyciel, można też zaangażować w to uczniów.
- Uczniowie wiedzą nie tylko, czego mają się nauczyć, ale także — w jaki sposób (np. „Wymień pięć najważniejszych...").

IV. Powiązanie z wiedzą nabytą przez uczniów wcześniej
- Nauczyciel, wprowadzając nowy temat, powinien na początku zastanowić się, z czym skojarzyć nową wiedzę.
- Przy wprowadzeniu przydatne mogą być sformułowania: „Kilka dni temu uczyliśmy się o..., a teraz będziemy zajmować się czymś podobnym, czyli..."; „To, o czym chciałam wam dziś opowiedzieć, jest bardzo podobne do..."; „Dzisiaj zajmiemy się przeciwieństwem tego, o czym mówiliśmy..."; „Posłuchajcie, czy z czymś wam się to już nie kojarzy...".
- Takie powiązania warto przywołać nie tylko na początku lekcji, ale korzystać z nich przez cały czas omawiania nowego tematu.
- Taki sposób tłumaczenia nowych zagadnień daje uczniowi poczucie bezpieczeństwa. Uczeń myśli: „Ten nowy temat jest związany z rzeczami, które już znam i rozumiem, więc powinienem dać radę".

V. Pytanie kluczowe
- Dobre pytanie „robi" lekcję — nauczyciel na początku lekcji zadaje pytanie kluczowe, słucha odpowiedzi uczniów, zapowiada, że pełniejszą odpowiedź na pytanie uczniowie uzyskają pod koniec omawiania tematu; podczas lekcji nawiązuje do niego („Czy już umiemy odpowiedzieć na nasze pytanie?"), na koniec, gdy ma już wszystkie środki do rozwiązania problemu, razem z uczniami pracuje nad odpowiedzią.
- Należy odróżnić pytania otwarte, których nauczyciel zadaje podczas każdej lekcji wiele, od pytania kluczowego, które zwykle jest jedno.

VI. Zastosowanie samooceny i oceny koleżeńskiej
- Ważne jest, by uczeń potrafił ocenić, ile się już nauczył, a ile musi jeszcze popracować, aby osiągnąć wyznaczony cel — stosowanie samooceny sprawia, że staje się on bardziej samodzielny w procesie uczenia się, odpowiedzialny za swoją naukę, rozumie, czego się uczy i po co.
- Samoocena może być gromadzona w postaci teczki (portfolio), dokumentującej pracę ucznia w określonym czasie lub w ramach poszczególnych działów.
- Samoocena powinna zawierać, jak każda informacja zwrotna, następujące elementy:
  - co już umiem;
  - nad czym muszę jeszcze popracować;
  - co powinienem zmienić w swoim sposobie uczenia się;
  - co powinienem postanowić w tej sprawie.
- Samoocena może dotyczyć pracy pisemnej, ale także wypowiedzi ustnej (np. technika zdań podsumowujących, „kosz i walizka", technika oceniania trudności, metoda świateł).
- Ocena koleżeńska to sytuacja, w której uczeń pełni rolę nauczyciela, recenzuje pracę innego ucznia i daje mu wskazówki.
- Dzięki ocenie koleżeńskiej uczeń natychmiast po zrobieniu ćwiczenia może uzyskać informację zwrotną (np. przy wymianie w parach), może też bezzwłocznie przystąpić do jej poprawy.
- Warianty oceny koleżeńskiej: sprawdzanie ćwiczeń (np. w parach), komentarz do pracy, wypowiedzi, przedstawianie idealnego rozwiązania, a nawet — sprawdzanie klasówek!

- Tak w przypadku samooceny, jak i oceny koleżeńskiej, trzeba wspólnie ustalić kryteria oceniania i nauczyć uczniów udzielania informacji zwrotnej.

VII. Zadawanie pytań i uzyskiwanie odpowiedzi
- Podczas każdej lekcji zadajemy uczniom wiele pytań — OK zwraca uwagę na to, by nie były to wyłącznie pytania krótkie, zamknięte, sprawdzające jedynie wiedzę, niewymagające namysłu; chodzi o pytania pobudzające do myślenia.
- Warto poczekać na odpowiedź ucznia, nawet jeśli to oznacza dłuższą ciszę w klasie — większa liczba uczniów dotrze do właściwej odpowiedzi, wypowiedzi będą bardziej zróżnicowane, mniej aktywni lub pracujący wolniej uczniowie także będą mogli się włączyć.
- Aby zachęcić uczniów do poszukiwania odpowiedzi, można zaproponować im rozmowę w parach na temat postawionego pytania.
- Warto wykorzystywać błędne odpowiedzi do dalszego poszukiwania rozwiązań.

VIII. Sposoby przekazywania uczniom informacji zwrotnej
- Informacja zwrotna to forma ustnego lub pisemnego komentarza, który nauczyciel przekazuje uczniom, by pokazać im, na jakim jest etapie.
- Taka informacja powinna zawierać:
  a) wyszczególnienie i docenienie dobrych elementów pracy ucznia;
  b) odnotowanie tego, co wymaga poprawy;
  c) wskazówki, jak poprawić pracę;
  d) wskazówki, jak uczeń powinien pracować dalej.
- Dobra i pełna informacja zwrotna to sygnał dla ucznia, że nauczyciel w niego wierzy, że go akceptuje i że zależy mu na współpracy w procesie uczenia się.

IX. Podsumowanie lekcji
- To taki moment w czasie lekcji, w którym sprawdzamy, czy postawione cele zostały osiągnięte i czy znaleźliśmy odpowiedź na pytanie kluczowe.
- Najczęściej wykorzystuje się technikę zdań podsumowujących.

X. Zadanie domowe
- Zadanie domowe to zadanie powiązane z przeprowadzoną lekcją — aby uczniowie mogli właściwie je wykonać, powinni otrzymać informacje od nauczyciela, na co będzie zwracał uwagę przy ocenianiu (NaCoBeZU do zadania domowego).
- Trzeba pamiętać, by praca domowa uczyła tego samego inaczej.

Osiągnięcia uczniów można badać za pomocą prac pisemnych i wypowiedzi ustnych. Oceniamy również stopień przygotowania uczniów do lekcji, wkład ich pracy, poziom zaangażowania w pracę na lekcji, w tym np. udział w dyskusjach, zgłaszanie własnych pomysłów ćwiczeń, tematów dyskusji oraz sposób komunikowania się i współpracy z kolegami w czasie prac zespołowych itp.

W przypadku prezentowanego tu programu te sposoby oceniania, które oparte są na sprawdzaniu, jakie informacje uczniowie potrafią odtworzyć, nie wystarczą — chodzi przecież o sprawdzenie, jakie zmiany zaszły w wiedzy, umiejętnościach ucznia (a może nawet w postawach), a to, jak wiadomo, jest znacznie trudniej zmierzyć. Ocenianie podobnie jak samo nauczanie, powinno odnosić się do takich umiejętności i wiadomości uczniów, które ważne są z punktu widzenia ich funkcjonowania w roli obywatela, w tym zgłaszania inicjatyw, zdolności rozpoznawania problemów do rozwiązania, angażowania się w debatę publiczną, organizowania wspólnego działania itp. Oznacza to, że zarówno narzędzia, jak i kryteria oceny, muszą być bogatsze i bardziej wszechstronne niż tradycyjnie stosowane.

7. LITERATURA:

1. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U., poz. 803).
2. Słowniczek nowych terminów w praktyce szkolnej, E. Goźlińska, CODN, Warszawa.
3. Interaktywne metody nauczania, red. Maria Jadczak, Toruń 2001.
4. Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej, Wincenty Okoń, Warszawa 1987.
5. KOSS. Program nauczania, oprac. Alicja Pacewicz, Tomasz Merta, Sylwia Żmijewska-Kwiręg, Warszawa 2015, s. 57-64.

ПРАПАНАВАНЫЯ ТЭМЫ ЎРОКАЎ:

1. «Басовішча» — адзіны фестываль беларускай сучаснай музыкі.
2. Беларускія мастакі Беласточчыны (Маргарыта Дмітрук, Міраслаў Здрайкоўскі, Паўлік Грэсь, Лявон Тарасэвіч).
3. Старыя беларускія інструменты.
4. Беларускія барды.
5. Беларускі музычны фальклор.
6. Беларускі тэатр — традыцыя і сучаснасць.
7. Ці існуе беларускае кіно?
8. Тамара Саланевіч і беластоцкая школа рэпартажу.
9. Беларуская сучасная літаратура — «белавежцы».
10. Беларуская прэса і інтэрнэт.
11. Гісторыя нашай Малой Айчыны — бежанства.
12. Сумны пасляваенны час.
13. Нашы суседзі — яўрэі, татары, літоўцы...
14. Калядныя і навагоднія абрады і традыцыі.
15. Веснавы фальклор.
16. Дзень Волі.
17. Кастусь Каліноўскі.
18. Слуцкі збройны чын.
19. Наша Белавежская пушча.
20. Залатыя рукі нашых продкаў — народныя майстры.
21. Сімволіка ручніка — этнаграфія.
22. Гісторыя маёй мясцовасці.
23. Героі нашых вуліц.
24. Наш самаўрад.
25. Прырода Беласточчыны.

Адна тэма гэта неабавязкова адзін урок. Гэта залежыць ад таго, чым цікавяцца Вашы вучні, у якой мясцовасці Ваша школа і г.д.

Кніга
для шматразовага прачытання

Вячаслаў ХАРУЖЫ

Сярод кніг ёсць такія, якіх масавы чытач практычна не заўважае, але ёсць і такія, якіх з’яўленне становіцца важнай гістарычнай падзеяй. Кніга „Гісторыя беларусаў Падляшша” („Historia Białorusinów Podlasia”) несумненна належыць да другой катэгорыі. Гэта плён больш за дваццацігадовых сумленных даследаванняў мінулага беларусаў Беласточчыны, у якіх галоўную ролю іграюць сябры Беларускага гістарычнага таварыства.

Штуршком для працы над гэтай публікацыяй былі намаганні Аб’яднання ў карысць дзяцей і моладзі, якія вывучаюць беларускую мову АБ-БА, звязаныя са стварэннем Стратэгіі развіцця беларускай асветы ў Польшчы.

Каб стварыць гістарычны сінтэз, патрэбныя глыбокія веды пра мінулае, веданне прац гісторыкаў як у шырокім храналагічным абсягу, так і ў розных аспектах: палітычным, гаспадарчым, грамадскім. Нашы гісторыкі даспелі да такой публікацыі. На яе — першы так шырокі сінтэз — будуць спасылацца іншыя.

Рэдакцыйнай апрацоўкай заняліся Славамір Іванюк і Алег Латышонак. Аўтарамі паасобных раздзелаў з’яўляюцца Лена Глагоўская, Славамір Іванюк, Алег Латышонак, Яўген Міраніовіч, Збігнеў Місюк, Генадзь Семянчук і Пётр Хомік. Ва ўступе выкладзены генезіс назваў „беларусы”

і „Беларусь”, а таксама апісаны геаграфічны тэрмін „Падляшша” і яго зменлівыя межы за апошняе паўстагоддзе. А ў заканчэнні падводзяцца вынікі падзей пасля 1989 года, то-бок пасля змены палітычнага ладу ў Польшчы. Кніга налічвае 538 старонак і падзелена на дзевяць храналагічных раздзелаў, ад палеаліту да пачатку XXI стагоддзя. Кожны раздзел мае — змешчаную ў канцы кнігі — салідную бібліяграфію. Кожны раздзел канчаецца багатай іканаграфіяй, датычнай да гэтага перыяду. Дапаўненнем з’яўляюцца 60 старонак каляровых здымкаў,

рысункаў, плакатаў, мапаў на канцы выдання. Ёсць таксама імянны і геаграфічны паказальнікі.

Як фактаграфічная, так і графічная рэдакцыя заслугоўваюць высокай ацэнкі. Выданне атракцыйнае, дзякуючы таксама ўспомненай іканаграфіі. Чытанне і пошукі канкрэтнага фрагмента тэксту аблягчае запісаны на кожнай старонцы — малым шрыфтам — загаловак раздзела. А яшчэ больш аблягчае знаёмства са зместам кнігі сапраўды наватарская развязка — падзел тэксту на невялікія падраздзелы, не большыя за дваццаць сказаў, выдзеленыя абзацам і водступам між радкамі. Дзякуючы гэтаму рэдактарскаму прыёму чытанне не стамляе. У любы момант можна адкласці кнігу і вярнуцца да яе, не губляючы сюжэту. Гэта асабліва важнае, калі кніга павінна трапіць да шырэйшага кола чытачоў, якія не заўсёды чытаюць гістарычныя выданні, або ўвогуле друкаванае на паперы слова.

Трэба перш-наперш заўважыць шырокі храналагічны абсяг кнігі. Аўтары сягаюць у мінулае на некалькі тысяч гадоў да нашай эры. Невыпадкова. Крытыкі кажуць, што не было тады яшчэ беларусаў. Зразумела, аўтары не збіраліся гэта даказваць. Галоўнай ідэяй было паказаць бесперапыннасць гістарычных працэсаў, у тым і засялення рэгіёна. Былі перыяды развіцця, былі і заняпаду. На працягу тысячагоддзяў перамяшчаліся плямёны і народы, якія фармавалі цывілізацыйнае, гаспадарчае і культурнае аблічча гэтай зямлі. Гэтыя працэсы — неад'емная рыса гісторыі. Падляшша было арэнай гэтых працэсаў, а з сярэднявечча аўтахтоннае рускае (не блытаць з расійскім) насельніцтва прымала ў іх актыўны ўдзел.

Рэдактары, аднак, не засцерагліся ад памылак. Трэба было ўсё-такі назваць аўтараў раздзелаў. Задоўгім здаецца быць раздзел пра археалогію — з іканаграфіяй больш за 50 старонак. Цяжкім заданнем было вызначыць тэрытарыяльныя межы вынесенага ў загаловак Падляшша. Сённяшняе Падляшскае ваяводства толькі ў невялікай частцы адпавядае таму Падляшскаму ваяводству, якое ўзнікла ў XVI стагоддзі. Рэдактары ва ўступе пішуць пра генезіс назвы Падляшша, то-бок зямлі каля ляхаў, значыць — палякаў. Пералічваюць землі новастворанага ваяводства, якое не абымала большасці сённяшняга Сакольскага павета ды ўсходняй і цэнтральнай часткі Беластоцкага павета. Не хапае хоць аднае мапы, якая паказвала б гэты абшар у XVI-XVIII стагоддзях. Спатрэбілася б таксама мапа з пазначанымі епархіямі ўсходняга абраду. Такая іканаграфія значна аблягчыла б жыццё чытачам. У выніку гэтага амаль поўнасцю адсутнічае апісанне каланізацыйных працэсаў у сярэднявеччы і пазней у сённяшнім Сакольскім павеце і частках Аўгустоўскага ды Беластоцкага паветаў. Не хапае апісання мястэчак. Таксама таго, у якіх умовах існаваў усходні абрад у XV-XVIII стагоддзях у паўночнай частцы тадышняга Падляшскага ваяводства ды на абшарах упамянутых паветаў, якія тады не ўваходзілі ў састаў ваяводства. Заўважаецца, што аўтары, апісваючы перыяд ад XVI да XVIII стагоддзя, засяродзіліся на тэрыторыях на поўдзень ад ракі Нарвы. Тым часам, пачынаючы з XIX стагоддзя аўтары пераключаюцца на апісанне тэрыторыі, якая больш-менш адпавядае межам сённяшняга Падляшскага ваяводства.

Аўтары не надзялілі адпаведнай увагай культуры. Варта было прысвяціць гэтай сферы жыцця асобны раздзел. Не хапае таксама апісання вялікай разнавіднасці дыялектаў на гэтым абшары і паяснення прычыны гэтай з'явы. Несарыентаванаму чытачу можа падацца, што на такой вялікай тэрыторыі мова была практычна аднолькавай. Таксама не была апісана жывая народная культура: песні, багатая абраднасць, легенды і паданні. На гэтую тэму існуе багатая навуковая і навуковапапулярная літаратура.

Вельмі добрыя рэзюмэ ў канцы раздзелаў, якія сістэматызуюць і замацоўваюць у памяці вялікую колькасць апісаных падзей. Я звярнуў увагу на добра растлумачаныя сучасныя палітычныя праграмы, якія з'явіліся ў XIX стагоддзі: западнарусізм, асяроддзе „Народнай волі", народнікі. Яны ў вялікай ступені вызначаць на дзесяцігоддзі беларускія палітычныя канцэпцыі. Заўважаюцца разыходжанні ў запісе імён і прозвішчаў (датычыць гэта перш-наперш XX ст.) у тэксце і пад здымкамі. Некаторыя героі падпісаныя імем і прозвішчам, іншыя — адным прозвішчам.

Кніга, хаця вельмі тоўстая, добра чытаецца. Дзякуючы таксама ўспомненай форме — выразным абзацам і падзелу тэксту на кароткія фрагменты, а таксама рэзюмэ. Нягледзячы на вялікі храналагічны аб'ём, кніга ўяўляе сабою інтэгральную цэласнасць. Большая частка тэксту адзначаецца жывым аповедам, нягледзячы на тое, што прыводзіць вельмі многа фактаў. Многія чытачы пэўна адкрыюць для сябе старэйшыя падзеі, да пачатку XX стагоддзя, паколькі яны не існуюць у грамадскай памяці. Затое XX стагоддзе лепш вывучанае і апісанае гісторыкамі, таму і больш знаёмае масаваму чытачу.

Выданне павінна трапіць да шырэйшага кола чытачоў, не толькі да беларусаў. Кніга вартая не толькі таго, каб прачытаць яе адзін раз, а каб да яе вяртацца шмат разоў.

Szkoła podstawowa, gimnazjalna: (1-2 godz. lekcyjne) **Сцэнарыі ўрокаў**

Temat: KULTURA BIAŁORUSKA NA PRZEŁOMIE WIEKÓW XX I XXI

Уршуля ІВАНЮК

Scenariusz lekcji na podstawie książki „Historia Białorusinów Podlasia" — wydanej w 2016 roku przez Białoruskie Towarzystwo Historyczne

CELE LEKCJI:

W czasie lekcji uczniowie:

- potrafią wskazać najważniejsze dziedziny kultury białoruskiej i ich twórców;
- wyjaśniają jakie prawa mniejszości narodowych i etnicznych są zapisane w Konstytucji RP;
- ćwiczą umiejętność czytania ze zrozumieniem, hierarchizowania wiadomości;
- potrafią wytłumaczyć jakie jest znaczenie kultury dla budowania tożsamości narodowej mniejszości białoruskiej.

SZKOŁA PODSTAWOWA, GIMNAZJALNA:

- zajęcia z historii i kultury mniejszości białoruskiej z Podlasia;
- zajęcia z historii lokalnej; — godzina wychowawcza;
- warsztaty, projekt edukacyjny dotyczący historii i kultury mniejszości białoruskiej z Podlasia.

METODY PRACY:

- Metoda stacji zadaniowych
- Mini wykład

ŚRODKI DYDAKTYCZNE:

- Karty pracy
- Konstytucja RP
- Gazety białoruskie np. «Niwa», «Czasopis».
- Przypinki, smycze, plakaty z Festiwalu Młodej Białorusi „Basowiszcza"
- Kartki papieru, markery

FORMY PRACY:

- Praca w parach lub w grupach
- Czas trwania: 1 — 2 godziny lekcyjne

PROPOZYCJA REALIZACJI TEMATU:

WPROWADZENIE:

1 Spytaj uczniów czy wiedzą jakie prawa przysługują mniejszościom narodowym. Wyjaśnij, że w najważniejszym akcie prawnym naszego kraju — Konstytucji RP jest artykuł 35, który reguluje prawa mniejszości narodowych i etnicznych. Poproś uczniów o odszukanie tego artykułu w Konstytucji i odpowiedź na wcześniej zadane pytanie.

ROZWINIĘCIE

1 Podziel uczniów na pary i omów zasady pracy metodą stacji zadaniowych. Uczniowie do dyspozycji mają 6 stacji. Wszystkie stacje są obowiązkowe. Uczniowie wykonują zadania w dowolnej kolejności. Po wykonaniu pierwszego i każdego kolejnego zadania uczniowie zaznaczają na karcie monitorującej znak x przy numerze zaliczonej stacji. Taka karta pozwoli nauczycielowi i uczniom na monitorowanie tempa pracy **(załącznik nr 1).**

2 Gdy wszyscy uczniowie przejdą wszystkie stacje, następuje sprawdzenie poprawności wykonanych zadań. Może to zrobić nauczyciel lub sami uczniowie porównując uzupełnione karty pracy. Plakaty ze stacji numer 4 należy umieścić w widocznym miejscu. Można zrobić głosowanie na najlepszy plakat.

ZAKOŃCZENIE

1 Rozdaj uczniom kartki papieru, najlepiej aby kształtem przypominały cegłę. Poproś, aby każdy uczeń na swojej kartce udzielił odpowiedzi na pytanie: Z czego zbudowana jest tożsamość narodowa białoruskiej mniejszości w Polsce? Po wykonaniu zadania uczniowie przyklejają kartki — cegiełki do tablicy i budują mur. Zapytaj uczniów jakie jest znaczenie kultury dla budowania tożsamości narodowej mniejszości białoruskiej.

2 Na zakończenie lekcji zadaj uczniom pytania (do wyboru):

- Czego dowiedziałem się z dzisiejszych zajęć?
- Jakie to ma dla mnie znaczenie?
- Czy coś mi uświadomiły dzisiejsze zajęcia?
- Który element lekcji był najciekawszy, który był najmniej ciekawy?

STACJA ZADANIOWA NR 1

Przeczytaj uważnie tekst i wykonaj zadanie:

Działalność kulturalną zaczęło również rozwijać tylko co zarejestrowane BZS (Białoruskie Zrzeszenie Studentów). Każdej jesieni w Warszawie i Białymstoku BZS organizowało otrzęsiny studentów pierwszego roku, które skupiały nawet do kilkuset osób. Do tańca przygrywał wówczas hajnowski zespół „Dubiny". Liczne rzesze młodzieży — nie tylko akademickiej — brały udział w studenckich „kupallach" — nocach świętojańskich (1989 r. — Supraśl, 1990 r. — Gródek, 1991 r. — Orla, 1992 r. — Kleszczele). Ponadto studenci, obok tradycyjnych rajdów „Baćkauszczyna" (letnich wędrówek po Podlasiu) i wydawania biuletynu „Sustreczy", zaczęli organizować Turniej Młodzieży Białoruskiej, który po raz pierwszy odbył się 10 marca 1989 r. w Hajnowskim Domu

Kultury. Przedsięwzięcie to miało na celu integrację młodego pokolenia Białorusinów uczących się w „białoruskich" liceach w Bielsku Podlaskim i Hajnówce. 23 marca 1989 r. BZS zorganizowało w Białymstoku — po raz pierwszy oficjalnie — obchody 71. rocznicy obwieszczenia niezależności Białoruskiej Republiki Ludowej.

Połącz pojęcia z wyjaśnieniami

1 Kupalle

2 Sustreczy

3 Baćkauszczyna

4 Dubiny

a Nazwa rajdów — letnich wędrówek po Podlasiu

b Zespół z Hajnówki, który grał podczas pierwszych otrzęsin studenckich

c impreza organizowana podczas nocy świętojańskiej

d nazwa biuletynu wydawanego przez Białoruskie Zrzeszenie Studentów

1 .... 2 .... 3 .... 4 ....

STACJA ZADANIOWA NR 2

Dopasuj nazwy zespołów i artystów w języku polskim do ich odpowiedników w języku białoruskim.

Sztandarowym projektem BZS okazał się Festiwal Muzyki Młodej Białorusi „Basowiszcza" — zorganizowany po raz pierwszy w dniach 13-15 lipca 1990 r. w Gródku. Fenomen „Basowiszcza" polegał na tym, iż trafiło ono w gusty młodego odbiorcy, który był już wychowywany na muzyce rockowej. Ponadto, dzięki prezentowanemu repertuarowi przyciągało ono nie tylko Białorusinów z Polski i Białorusi, ale także młodych Polaków. Jak się okazało, był to największy festiwal rockowy na Podlasiu, a zarazem największy na świecie festiwal rodzącej się wówczas białoruskiej muzyki rockowej. Na początku lat 90. XX w. na „Basowiszczu" występowały wręcz kultowe zespoły białoruskie: „Mroja", „Ulis", „Krama", „Pałac", „Miascowy Czas", „Nowaje Nieba", a Białostocczyznę reprezentowały: „Kardon", „RF Braha" i „Rima". Początkowo występowali też czołowi białoruscy bardowie: Aleś Kamocki, Kasia Kamocka, Siarżuk Sokałau-Wojusz, Wiktor Szałkiewicz i pochodząca z Białostocczyzny Elżbieta Beziuk.

Nazwy białoruskie : (1) Рыма, (2) Палац, (3) Мроя, (4) Уліс, (5) Крама, (6) Кардон, (7) Алесь Камоцкі, (8) Басовішча.

Nazwy polskie: (A) Aleś Kamocki, (B) Rima, (C) Pałac, (D) Kardon,(E) Basowiszcza, (F) Krama, (G) Mroja, (H) Ulis.

1 .... 2 .... 3 .... 4 .... 5 .... 6 .... 7 .... 8 ....

STACJA ZADANIOWA NR 3

Przeczytaj uważnie tekst i znajdź w wykreślance 11 ukrytych imion i nazwisk pisarzy i poetów białoruskich.

Mniejszość białoruska w Polsce dopiero w latach 90. XX w. mogła zaprezentować swój potencjał literacki, wcześniej tłumiony przez dyskryminacyjną politykę władz. Potentatem na tym polu stało się BSL „Białowieża", które głównie dzięki państwowym

dotacjom wydawało pozycje książkowe, a od 1998 r. także almanach poświęcony białoruskiej literaturze „Termapiły". Po 1989 r. drogę twórczą kontynuowali uznani wcześniej pisarze i poeci, m.in.: Sokrat Janowicz, Nadzieja Artymowicz, Wiktor Szwed, Jan Czykwin, Mikołaj Hajduk, Włodzimierz Hajduk, Michał Szachowicz, Zofia Saczko. Do tego „starszego pokolenia", już w nowych uwarunkowaniach politycznych i społecznych, szybko dołączyli „młodsi", ukazując w pełni swój twórczy potencjał, np.: Mira Łuksza, Michał Androsiuk, Andrzej Stapaniuk.

e	o	r	w	i	k	t	o	r	v	n	o	k	h	u
a	r	t	y	m	o	w	i	c	z	w	m	e	j	b
w	y	d	b	a	s	t	e	p	a	n	i	u	k	v
s	o	k	r	a	t	f	k	c	z	y	k	w	i	n
f	r	f	j	a	n	o	w	i	c	z	k	m	z	z
x	u	f	l	h	a	j	d	u	k	m	b	y	a	n
f	s	z	w	e	d	a	n	d	r	o	s	i	u	k
u	k	u	a	v	v	z	v	a	c	w	v	h	g	c
n	a	d	z	i	e	j	a	ł	u	k	s	z	a	z

Słowa do odnalezienia:

Sokrat, Janowicz, Nadzieja, Artymowicz, Wiktor, Szwed, Czykwin, Hajduk, Łuksza, Androsiuk, Stepaniuk

STACJA ZADANIOWA NR 4

Przeczytaj uważnie tekst. Przejrzyj przygotowane egzemplarze białoruskich gazet. Stwórz plakat o wybranym tytule prasowym w formie np. mapy myślowej.

Potrzeba wypowiedzi w tradycyjnej formie pisanej sprawiła, iż obok „Niwy" zaczęły ukazywać się inne białoruskie periodyki. Raczej siłą przyzwyczajenia środowisko studenckie w latach 90. XX w. wydało jeszcze kilka numerów „Sustreczy" (ostatni nr 2/97 w 1997 r.). Ale już od kwietnia 1990 r. zaczął wychodzić miesięcznik „Czasopis" (...) Inicjatywa wydawania pisma, w którym teksty byłyby publikowane w dwóch językach — po polsku i białorusku — (...). Założycielami „Czasopisu" byli bowiem działacze BZS: Wiesław Choruży, Jerzy Chmielewski, Sławomir Iwaniuk i aktywista Bractwa Młodzieży Prawosławnej Sławomir Nazaruk, do których szybko dołączyli: Dorota Kuźmicz (Sulżyk), Jerzy Kalina i Jerzy Sulżyk. Publikowanie tekstów o Białorusinach i dla Białorusinów także w języku polskim już w tym czasie można było uznać za inicjatywę spóźnioną. Rokowała ona jednak jeszcze pewne nadzieje, że idea białoruska dotrze również do już spolonizowanej części białoruskiej społeczności, która nigdy nie miała do czynienia z literackim językiem białoruskim. „Czasopis" był jednym z przykładów współpracy młodych Białorusinów z organizacji świeckich i z prawosławnego bractwa.

Pewnym fenomenem było wydanie w 1988 r. pisma „FOS" (z greckiego „Światło") przez dwóch seminarzystów Prawosławnego Seminarium Duchownego w Jabłecznej — Doroteusza Fionika i Jerzego Osiennika. „FOS" redagowano w całości po białorusku, co jak na publikację poświęconą sprawom Cerkwi prawosławnej było czymś wyjątkowym w powojennej historii Białorusinów. Początkowo jego nakład liczył tylko 40 nieocenzurowanych egzemplarzy (...).Jednak tytuł ten szybko przestał się ukazywać, gdyż młodzież zaangażowana w działalność Bractwa Młodzieży Prawosławnej nie znała literackiego języka białoruskiego.

Interesującą, choć krótkotrwałą inicjatywą na niwie literatury stało się czasopismo „Prawincyja" — autorski projekt braci Jana i Aleksandra Maksymiuków. Ten periodyk ukazał się tylko w dwóch tomach(...), ale znalazły się w nim teksty takich autorów, jak: Aleś Arkusz, Siarhiej Astraucou, Jury Humianiuk, Adam Hlobus, Siarhiej Szydłouski, Michał Androsiuk, Mira Łuksza. Formalnie wydawcą „Prawincyji" był Związek Białorusinów w Rzeczypospolitej Polskiej).

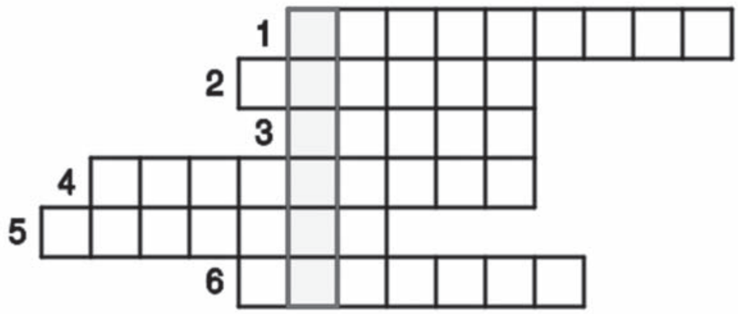
STACJA ZADANIOWA NR 5

Przeczytaj uważnie tekst i uzupełnij krzyżówkę.

Zmiany systemu ekonomicznego po przełomie 1989 r., a także dostępność technologii nagraniowej i produkcji kaset magnetofonowych, czy później dysków CD, uruchomiły na Podlasiu przemysł nagraniowy z repertuarem białoruskim. Pirackie nagrania kultowego zespołu „Dubiny" pod koniec XX w. można było kupić na każdym białostockim straganie z kasetami. Jednocześnie wysypały się jak grzyby po deszczu zespoły z białoruskim repertuarem discopolowym: „Real" (z braćmi Kowalskimi), który przekształcił się w zespół „Lider", „As" (ze Sławomirem Trofimiukiem), „Prymaki" (z braćmi Ostapczukami), czy „Zorka" — by wymienić tylko niektóre grupy. A ogólnopolską sławę zyskał — co prawda z repertuarem w języku polskim — Zenon Martyniuk, zaczynający swoją karierę jeszcze w latach 80. XX w. na imprezach organizowanych przez BTSK.

Obok muzyki discopolowej bardzo dużą popularność dzięki swojemu repertuarowi zdobył zespół „Małanka" z Bielska Podlaskiego, którego kierownikiem artystycznym od jego powstania w 1990 r. pozostaje Sergiusz Łukaszuk.

W pierwszej połowie lat 90. minionego wieku z bardziej ambitnym repertuarem pojawił się zespół o nazwie „Biełу Son". Jego twórcą był profesjonalny muzyk Jan Chocha, a solistką Marta Dral. Wykonywali oni własne kompozycje m.in. do słów znanych poetów białoruskich, np. Wiktora Szweda.

1. Nazwisko słynnego Zenka.
2. Kultowy zespół białoruski z końca XX wieku.
3. Nazwa tego zespołu w języku polskim oznacza gwiazdę.
4. Twórcą tego zespołu był Jan Chocha.
5. Zespół tworzą m.in. bracia Ostapczukowie.
6. Znany zespół z Bielska Podlaskiego, powstał w 1990 roku.

STACJA ZADANIOWA NR 6

Przeczytaj uważnie tekst. Wybierz 6 najważniejszych wyrazów lub połączeń wyrazowych, a resztę tekstu zamaż czarnym mazakiem. Przemyśl decyzję. Po zamazaniu — nie ma już powrotu.

Społeczność białoruska Podlasia w ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat wydała wielu wybitnych ludzi sztuki. Chyba najbardziej znaną postacią jest malarz Leon Tarasewicz. Jego prace prezentowane były na licznych wystawach w Polsce i za granicą. L.Tarasewicz uzyskał tytuł profesorski i pracuje obecnie jako wykładowca w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Artysta ten poza granicami Polski oczywiście jest postrzegany jako artysta polski, ale w kraju podkreśla, iż jest Białorusinem. Spośród twórców sztuk plastycznych warto przywołać też nazwiska z grona młodszego pokolenia, np. Małgorzaty Dmitruk, czy Mirosława Zdrajkowskiego.

Szkołę reportażu radiowego, zapoczątkowaną w Polskim Radiu w Białystoku przez Jana Smyka jeszcze w latach 70. XX w., rozwinęli w latach 90. XX w. Jerzy Leszczyński i Mikołaj Wawrzeniuk — zdobywcy nagród w wielu konkursach. Natomiast uczniem znanej reportażystki filmowej Tamary Sołoniewicz został Jerzy Kalina (twórca m.in. następujących filmów: „Czarnobylcy", „Partyzancka szkoła", „Archimandryta", „Siewca").

Załącznik nr 1

Propozycja karty monitorującej pracę uczniów.

Imiona uczniów	Stacja nr 1	Stacja nr 2	Stacja nr 3	Stacja nr 4	Stacja nr 5	Stacja nr 6

Голас пакрыўджаных ды забытых

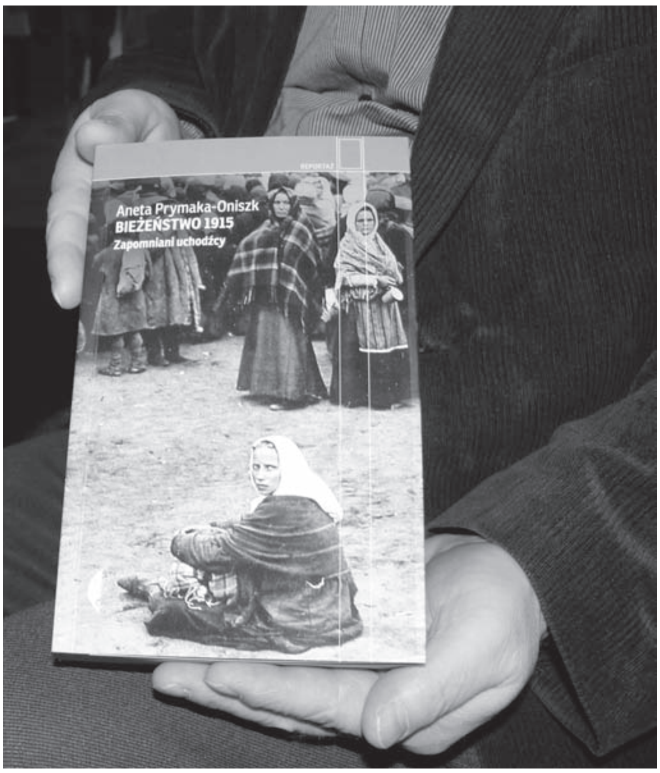

Мікола ВАЎРАНЮК

„Расказвае жанчына: ***Бабка хадзіла да казачак палоць гароды, многа сланечнікаў вырошчвалі. Хадзіла таксама малаціць, а ў іх ужо былі малатарні; цэлую зіму малацілі.*** Тут перабівае яе мужчына: ***Гэта няважнае, дакончыш пазней...*** І пачынае сваё: ***Як пачалася рэвалюцыя, дзеда ўзялі белыя. Ну і белыя наступаюць. А ў горадзе стаяць чырвоныя, бароняцца. Падстрэлілі дзеда, узялі ў палон... (...)*** Але я не хачу слухаць ваенных расказаў. Я ўжо чытала пра тыя бітвы, ведаю, хто перамог і як усё тады было складанае. Я б хацела пра ачыстку гародаў казачак, пра малацьбу ўсю зіму. Пра тое, што адчуваюць бацькі, калі глядзяць на нямоглых ад голаду дзяцей. Зрэшты, калі ўжо мусім гаварыць пра тыя войны дзеда, то я больш хацела б пачуць пра тое, дзе ён хаваўся ад мабілізацыі белымі (ці чырвонымі). І як з тымі, што па яго прыходзяць, гаворыць бабка".

Гэтыя словы Анэта Прымака-Онішк змясціла толькі на 206 старонцы кнігі „Бежанства 1915. Забытыя ўцекачы", тым не менш, лічу, што яны маглі б быць эпіграфам. Ды не толькі маглі б быць, але павінны стаяць у пачатку кнігі, пры чым тлустым друкам, бо яны паказваюць і метад працы аўтаркі, і змест кнігі, і яе наватарства. А якраз „за піянерскую распрацоўку тэмы бежанства і выдатны гістарычны рэпартаж, які спалучае ў сабе мясцовую перспектыву з універсальным вопытам выгнання" была прысуджаная Літаратурная прэмія прэзідэнта Беластока імя Веслава Казанэцкага. Гэта пакуль галоўны прыз, які атрымала Анэта Прымака-Онішк за выдадзеную пад канец мінулага года кнігу, але не адзіны. Была яна ўжо варшаўскай літаратурнай прэм'ерай у лістападзе. Пішу „пакуль", бо ў яе яшчэ шмат наперадзе. Кніга, для прыкладу, трапіла ў шортліст узнагароды імя Рышарда Капусцінскага за найлепшы рэпартаж мінулага года ў Польшчы і ў фінал Варшаўскай літаратурнай прэміі. І дай Божа ёй чарговых поспехаў.

Чаму прыведзены фрагмент кнігі падаецца мне такім важным? Менавіта таму, што Анэта Прымака-Онішк паказала жах-

лівыя падзеі Першай сусветнай вайны і расейскіх рэвалюцый вачыма найбольш пакрыўджаных, найбяднейшых з бедных. Ужо самі бежанцы — у сваёй масе мужыкі з перыферыйных абшараў, з этнічнага беларуска-польскага і ўкраінска-польскага памежжа былі тымі, чый голас практычна не прабіваўся ў публічны дыскурс. А жаночы голас пагатоў не быў чутны за парогам іхнай хаты. І вось сто гадоў пазней Анэта Прымака-Онішк дала ім слова. Зрабіла так, што мы на бежанства глядзім вачыма маці, якая хавае дзіця, памерлае ад голаду або тыфу, вачыма жонкі, якая адпраўляе на фронт мужа, вачыма ўдавы, якая поле гароды казачак, або ўсю зіму малоціць збожжа, каб пракарміць дзетак. Трэба было яе ўражлівасці, рэпарцёрскага носа і таленту, каб прыняць менавіта гэтую перспектыву і зрабіць з тых трагічных падзей універсальную эпапею.

З бежанствам усе мы тут, на Беласточчыне, так ці інакш сустрэліся. Шмат хто ў дзяцінстве гуляў царскімі папяровымі рублямі ці пазнейшымі „керанкамі", знойдзенымі ў бабіным сундуку. Хто не чуў пра надзвычай багатую і гасцінную Расію, дзе белы хлеб елі штодзень, а стагоў з немалочаным збожжам было прынамсі на чатыры зімы? У размовах старэйшых на вясковых лавачках гучалі дзіўныя геаграфічныя назвы: Ташкент, Сызрань, Бузулук. Вельмі часта паяўлялася ў іх шырокая як мора Волга. Ну і вядома, дзяды бясконца маглі гаварыць пра „белых" і „чырвоных", іхныя войны, грабяжы, стрэлы і агонь, у якім згарэлі тыя сімвалічныя стагі са збожжам, а Расея ўмомант пераўтварылася ў галодную, халодную ды мала гасцінную. Але, як гэта адбылося, як тады жылі і выжывалі людзі, што елі, дзе спалі, чым лячыліся, дзе (і ці наогул) вучыліся дзеці, дзе працавалі бацькі, з чаго жылі дзяды? Гэтых пытанняў ніхто не задаваў. Мо таму, што мы былі замалыя, каб перабіваць нашых дзядоў, а мо папросту нас гэта не цікавіла. І не слухалі бабак. А малая Анэта сваю бабку слухала. І хаця не разумела размоў дарослых (баба памерла, калі ёй было сем гадоў), то тыя вобразы спякоты, экзатычных гарбузоў і вінаграду, стэпу і гор Каўказа не давалі ёй спакою і ў дарослым жыцці. І на канец выліліся ў кнігу. Таксама па тое, каб яе дочкі маглі пазнаёміцца са сваёй прабабкай Надзеяй.

Здавалася б, Анэта Прымака крыху запозна нарадзілася, каб узяцца за такую тэму. Апрача расказаў бабкі з ранняга дзяцінства, якія гучалі як казкі, практычна не мела нагоды паслухаць тых, хто свядома перажыў бежанства. Але „позняе" нараджэнне мела і свае козыры. Па-першае: дазволіла глянуць на тыя трагічныя гады шырэй, не толькі праз прызму перажыванняў уласнай сям'і. Па-другое: расказы бежанцаў жылі ў генетычнай памяці іх нашчадкаў, якія нарэшце захацелі імі падзяліцца. Па-трэцяе: з'явіліся публікацыі, якія ўсведамлялі важнасць тых падзей не толькі для тае ці іншые сям'і, але для цэлага рэгіёна, перш-наперш кніга выдадзеная ў 2000 годзе Праграмнай радай „Нівы" „Бежанства 1915 года" (перавыдадзеная з дапаўненнямі ў 2015 г.).

Можна сказаць, што ўжо кніга ўспамінаў з бежанства, сабраных ніўскімі журналістамі ад жывых яшчэ ў 1990-я гг. сведак падзей была тым прадвеснем сучаснага разумення гісторыі, не як агіяграфіі каралёў і праведзеных імі войнаў, а менавіта як апісання жыцця простага чалавека — сухога, канкрэтнага, без аўтарскіх каментарыяў. І гэтая публікацыя, думаю, невыпадкова апынулася на першым месцы бібліяграфіі, якую Анэта Прымака-Онішк змясціла ў сваёй кнізе. Яе не зможа абмінуць увагай ніхто, хто цікавіцца гэтай тэмай ці проста тым перыядам у навейшай гісторыі Беласточчыны.

Тым не менш, гэта толькі крыніца, з якой можна чэрпаць веды. Для напісання, аднак, такога гістарычнага рэпартажу, як „Бежанства 1915. Забытыя ўцекачы" патрэба шмат працы і, безумоўна, талент. Анэта Прымака-Онішк, на шчасце не толькі та-

ленавітая, але і працавітая. Да кнігі ішла доўга, але паслядоўна, метадычна. Стварыла інтэрнэт-старонку **biezenstwo.pl**, на якую быццам пацеркі на нітку нанізваліся чарговыя аповеды, зацікаўляла гэтым пытаннем чарговыя асобы і ўстановы, чытала кнігі, якія хоць бы ўскосна краналі гэтую тэму, гартала перыёдыку, шукала рукапісы па прыватных і дзяржаўных архівах. Таму можна з упэўненасцю сказаць, што яе кніга ўвабрала ў сябе ўсё на гэты момант расказанае і апісанае, што тычыцца бежанства. І таму гэта не толькі сямейны расказ, а гісторыя пакалення, рэгіёна.

Хаця кніга, як я зазначыў у пачатку, напісаная з пункту гледжання простага чалавека, вельмі часта жанчыны, то ўсё-такі, дзякуючы скарыстаным крыніцам, апісаныя ў ёй падзеі даюцца на шырэйшым фоне, што дазваляе нам — сённяшнім чытачам — зразумець той час, тадышніх людзей і іх паводзіны. Уявіце сабе каля 10-тысячнага Кобрына 200-тысячны лагер уцекачоў. У летняй жары сем'і на вазах, з коньмі, каровамі, авечкамі. ***Маштаб бежанства прыгнятае мясцовых. Ніхто не дае гэтаму рады, улады апускаюць рукі*** (с. 93). Тым не менш, гэта не былі хаатычныя ўцёкі, якімі яны явіліся тым, хто апынуўся ў гэтым і падобных лагерах. Пятая частка чыгуначнага табару Расіі (115 тысяч вагонаў) была прадастаўлена бежанцам. Дапамагалі ім звыш 1300 арганізацый і камітэтаў — такую лічбу прыводзіць аўтарка за д-р Ленай Глагоўскай. Адтуль і тыя іншыя ўспаміны, не толькі пра загубленасць і смерць у дарозе, спёку, смагу, страх перад нязведаным, але і пра добры прыём у новым месцы, дастатак жыхароў Расеі, іх добразычлівасць. Часам ва ўспамінах паяўляецца экзотыка, як тыя вярблюды, на якіх выехалі сустракаць бежанцаў кіргізы.

Бежанства, як мы гэта разумеем цяпер на Беласточчыне, гэта не толькі ўцёкі. Гэта пэўная эпоха, якая пачалася ці то прымусовым, ці часам добраахвотным перасяленнем летам 1915 года, а заканчвалася як каму калі, пачынаючы ад 1918 г. па 1920-я гады, вяртаннем ***на голы камень***, як Анэта Прымака-Онішк назвала адзін з раздзелаў кнігі. Гэтае вяртанне на радзіму, але ўжо ў новую айчыну, было не менш, а часта больш трагічным за выезд. І гэтыя падзеі таксама, хочам таго ці не, мелі і да сёння маюць уплыў на жыццё беларусаў у Польшчы. Важнай крыніцай для вывучэння гэтага перыяду з'яўляецца іншая ніўская кніжная публікацыя 2001 года: „У новай айчыне. Штодзённае жыццё беларусаў Беласточчыны ў міжваенны перыяд". На яе таксама спасылаецца Анэта Прымака-Онішк.

Усё роўна, у яе кнізе найбольш кранаюць асабістыя трагедыі і застаюцца ў памяці такія вобразы, як бездапаможны пасля смерці жонкі бацька хоча аддаць у прытулак дзяцей, бо сам не ведае, як імі заняцца. ***Бежанства не зрабіла з людзей анёлаў, звышгерояў***, — піша Анэта Прымака-Онішк. Яе кніжку не рэкамендую чытаць перад сном. Тым не менш, гэта абавязковая публікацыя на кніжнай паліцы кожнага чытача, не толькі аматара гісторыі.

Сцэнарыі ўрокаў

Szkoła gimnazjalna, ponadgimnazjalna

Temat: BIEŻEŃSTWO — EXODUS LUDNOŚCI Z PODLASIA W GŁĄB ROSJI W 1915 ROKU

Tamara KORNILUK

- zajęcia z historii i kultury mniejszości białoruskiej z Podlasia;
- zajęcia z historii lokalnej;
- godzina wychowawcza;
- warsztaty, projekt edukacyjny dotyczący historii i kultury mniejszości białoruskiej z Podlasia.

Szersze zagadnienie:
- zmiany społeczno-polityczne w latach 1914-1921 na terenie Podlasia.

Czas realizacji:
90-135 min.

Główny cel lekcji:
- zapoznanie z historią Białorusinów zamieszkujących Podlasie;
- zapoznanie młodzieży z przyczynami, przebiegiem, skutkami „bieżeństwa" ludności zamieszkującej Podlasie na tle wydarzeń i zmian politycznych w latach 1914-1921 oraz kształcenie umiejętności analizy, oceny i opisu tych wydarzeń na podstawie przedstawionych faktów historycznych i fragmentów książki „Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy" Anety Prymaki-Oniszk.

Cele szczegółowe:
Uczeń:
- przedstawia okoliczności exodusu ludności białoruskiej z Podlasia, pobytu w Rosji i powrotu na ziemie ojczyste;
- wymienia w ujęciu chronologicznym najważniejsze wydarzenia okresu 1914-1921;
- potrafi wskazać na mapie tereny, z których wyjeżdżali „bieżeńcy"; linie frontu wojny z 1914, 1915, 1918 roku; miejsca zgrupowania „bieżeńców" przed rozwiezieniem ich w głąb Rosji;
- charakteryzuje postawę społeczeństwa, władz Rosji, potem władz RP wobec „bieżeńców";
- doskonali umiejętność stosowania pojęć historycznych i odczytywania treści z różnych źródeł informacji;
- doskonali umiejętności myślenia, formułowania wniosków i sądów oraz współpracę w grupie.

Metody pracy:
- wykład, rozmowa nauczająca, pokaz zdjęć, praca z mapą, praca z fragmentami książki Anety Prymaki-Oniszk „Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy", dyskusja.

Formy pracy:
- dyskusja,
- praca w parach, praca w grupach.

Środki dydaktyczne:
- mapa ścienna, atlas historyczny, karta pracy-mapa konturowa okresu 1914-1921, „Bieżeństwo 1915" Anety Prymaki-Oniszk, zdjęcia z portalu bieżeństwo.pl, wikipedia.

Literatura:

„Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy" Anety Prymaki-Oniszk, Wołowiec 2016;

„Historia Białorusinów Podlasia", pod red. Sławomira Iwaniuka, Olega Łatyszonka, Białystok 2016;

„Historia Vademecum maturalne 2013", Gdynia 2011;

„Historia Białorusi" Eugeniusza Mironowicza, Białystok 2001.

„Słownik wyrazów obcych", pod red. Jana Tokarskiego, Warszawa 1980.

Tok lekcji
Czynności organizacyjno-porządkowe.
Powitanie, sprawdzenie obecności.

Rekapitulacja wtórna:
Uczniowie przypominają najważniejsze wydarzenia z lat 1914-1921 ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji społeczno-politycznej Białorusinów.

Ogniwo wiążące:
Analiza terminu „bieżeństwo" zacytowanego z wikipedii.
„**Bieżeństwo"** (biał. *бежанства*, ros. *беженство — uchodźstwo*) — masowa ewakuacja, w polszczyźnie nazywana też wygnaniem, przesiedleniem lub wysiedleniem ludności, głównie wyznania prawosławnego, z zachodnich guberni Imperium Rosyjskiego w głąb Rosji, po przerwaniu linii frontu przez wojska niemieckie w okresie od 3 maja do września 1915 roku; apogeum „bieżeństwa" przypada na okres od wiosny do jesieni 1915 roku.
Nawiązanie do opowieści przekazywanych w rodzinach na temat przebywania naszych przodków w Rosji, do wiedzy własnej uczniów na temat „bieżeństwa".
Definicja jest hasłem towarzyszącym zajęciom i jest umieszczona w widocznym miejscu w sali.

Nowa lekcja. Rys historyczny.
W 1914 roku życie naszych przodków toczyło się ustalonym trybem w porządku „uznawanym za odwieczny". Ziemie, na których mieszkali, od 1815 r. należały do Rosji carskiej. Pańszczyznę, feudalną zależność chłopów od właścicieli ziemskich, w 1863 r. zniósł dekretem car Aleksander II. Nasi przodkowie w ten sposób uzyskali wolność osobistą i możliwość zakupu ziemi.

Dekret nie spowodował, że chłopi od razu stali się bogaci i niezależni od bogatszych warstw społecznych, ale dał powolną możliwość zmiany ich losu. Świat, w którym żyli, był światem z tradycyjnie ustalonym porządkiem społecznym: prawo i porządek

to administracja carska, sprawy duchowe i autorytet moralny to cerkiew prawosławna lub kościół katolicki, a poprawić swój byt materialny można było pracując albo najmując się na parobka lub służącą u bogatych państwa lub zatrudniając się u fabrykantów (ówczesne ośrodki przemysłu włókienniczego to Białystok, Michałowo, Gródek). Ten ustalony i zrozumiały porządek zburzył wybuch I wojny światowej, 19 lipca 1914 r. Niemcy, a 24 lipca 1914 r. Austro-Węgry wypowiedziały wojnę carskiej Rosji. W lipcu 1914 r. car Mikołaj II ogłosił stan wojenny, białoruscy chłopi usłyszeli w świątyniach wszystkich wyznań manifest carski wzywający do obrony Świętej Rusi. Atmosferę strachu nasiliła ogłoszona pod koniec lipca 1914 r. powszechna mobilizacja. Rosja w 1914 r. rozpoczęła walkę na dwóch frontach: północno-zachodnim z Cesarstwem Niemieckim i na południowym — z Cesarstwem Austro-Węgierskim. Podlasia bardziej dotyczył front północno-zachodni, gdzie po początkowych sukcesach doszło w sierpniu do druzgocącej klęski wojsk carskich pod Tannenbergiem (92 tys. jeńców i 30 tys. zabitych). Od września 1914 r. do lutego 1915 r. front zatrzymał się na linii Osowiec-Augustów-Chorzele na Kurpiach. Jednak przerażenie ludności nie minęło, wieści z frontu nie były pomyślne, uchodźcy z terenów przyfrontowych przygnębiali okrutnymi opowieściami o wojnie. W maju 1915 r. doszło do ofensywy połączonych wojsk niemieckich i austro-węgierskich oraz do przełamania rosyjskiej obrony na południu, nastąpił wielki odwrót wojsk rosyjskich, a wraz z nim — wielka ewakuacja w głąb Rosji ludności i mienia: fabryk, urzędów, banków, cerkwi, szkół, taboru kolejowego, cennych zabytków, zbiorów bibliotecznych itd. Towarzyszyło temu wysadzanie mostów, torów kolejowych, wodociągów, budynków. Wrogowi miała pozostać spalona ziemia tak jak podczas wojny z Napoleonem w 1812 r. Szef sztabu wydał rozkaz wysiedlenia chłopów i wywozu ich mienia ruchomego, wcześniej spisanego przez urzędników carskich. Zostały wyznaczone specjalne oddziały do „oczyszczenia" wsi, często też do podpalania zabudowań. Od lipca 1915 roku wojska niemieckie posuwały się ciągle na wschód, trwał „zwycięski odwrót" armii carskiej.

Nasi przodkowie na przełomie lipca i sierpnia wyjechali z całym swym majątkiem chłopskim i trzodą na wschód. Poruszali się trzema głównymi drogami: szosą brzesko-moskiewską, trasą Białystok-Wołkowysk-Baranowicze oraz Bielsk-Prużana-Słonim-Baranowicze. Zatłoczonymi drogami dotarli do węzłów kolejowych w Słucku, Rohaczowie, Baranowiczach i tam koczowali w prowizorycznych warunkach niedożywieni, przemarznięci, dziesiątkowani chorobami. Pomoc żywnościowa, medyczna, oferowana przez organizacje charytatywne (największą z nich był Komitet Wielkiej Księżny Tatiany), była niewystarczająca. W październiku doczekali się rozkazu naczelnego dowództwa, na którego podstawie „w dniach 5-15 października zorganizowano masowy wywóz uchodźców w głąb Rosji" (A. Prymaka-Oniszk, „Bieżeństwo", s. 132). Jednak swojego największego bogactwa — koni, trzody i wozów — nie mogli ze sobą zabrać.

Pociągi rozwiozły „bieżeńców" po całym Imperium „nad Don i Wołgę, w okolice Uralu, na Syberię", na Krym i na Kaukaz, a „stumilionowa populacja rosyjskiego interioru bez problemu powinna była przyjąć 3 mln uchodźców". Miejscowe władze zakwaterowały ich po wsiach, miasteczkach, monasterach, w naprędce wybudowanych barakach, zapewniły pracę, wyżywienie, szkołę dzieciom. Po traumatycznej tułaczce ludzie wygnani z własnych domów na różny sposób przystosowali się do życia na obcej ziemi. Tę kruchą stabilizację w 1917 roku zburzyła rewolucja październikowa. Znowu zawisła groza okrutnej wojny, tym razem domowej. Głód, strach o życie i pierwsze refleksje: a może wrócić *na rodzinu*? A sytuacja na froncie wojennym nie

była ku temu sprzyjająca. Po nieudanych rozmowach pokojowych między Rosją a Niemcami i Austro-Węgrami państwa centralne ruszyły z ofensywą wojskową, zajmując Dźwińsk, Łuck, Mohylew, Mińsk, Tallinn. Z zawieruchy wojennej skorzystali Białorusini i 25 marca 1918 roku proklamowali niepodległe państwo — Białoruską Republikę Ludową. Czy to nowo powstałe państwo byłoby w stanie pomóc swoim rodakom, wygnanym z ziem byłej guberni grodzieńskiej? Niekoniecznie, konkurentem do tych ziem była Rzeczpospolita Polska, powstała w listopadzie 1918 roku, która też widziała Podlasie w swoich granicach i swój cel osiągnęła.

Traktat brzeski z 3 marca 1918 r. kończy wojnę między Rosją a Niemcami i Austro-Węgrami. Układ umożliwił legalne powroty, ale były one obostrzone biurokratycznymi barierami z obu stron (Rosja nie bardzo chciała zrezygnować z ludzi, którzy znaleźli się na jej terytorium, a Niemcy bali się, że „bieżeńcy" mogą przynieść „wirusa komunizmu"). W latach 1918-1919 *na rodzinu* wrócili wykształceni i zamożniejsi uciekinierzy (pieniądze były potrzebne na opłacenie się obu stronom konfliktu). Legalne powroty zostały przerwane przez kolejną, już trzecią wojnę w historii „bieżeństwa" — wojnę polsko-bolszewicką, która wybuchła na początku 1919 r. Na nielegalne powroty decydują się nieliczni. Lawina powrotów ruszy w 1921 r. po zakończeniu wojny, tym bardziej że w układzie o repatriacji, podpisanym przez RP, zostało wyraźnie napisane, że do Ojczyzny mogli wrócić mieszkańcy ziem należących obecnie do RP, nikt ich nie dzielił na Polaków i innych. W większych miastach Rosji powstają polskie placówki konsularne. Po udowodnieniu właściwego miejsca zamieszkania rozpoczęły się powroty „bieżeńców", najczęściej pociągami, już bez opieki organizacji charytatywnych, długie, chłodne i głodne. Po miesięcznych podróżach tułacze dojeżdżali do tzw. punktów etapowych w Baranowiczach i Równym, tam byli poddawani 10-dniowej kwarantannie, która miała zatrzymać epidemie tyfusu i cholery. W punktach etapowych panował chaos, brud, a urzędnicy nie nadążali z załatwianiem formalności. Do kwietnia 1924 roku, czyli do zamknięcia granicy, *na rodzinu* powróciło 1,1 mln osób, 65% ich stanowili Białorusini i Ukraińcy.

Były to powroty — jak pisze A. Prymaka — na „«hoły» kamień". Zabudowania najczęściej były spalone, zapuszczone pola, panowały nędza, choroby, epidemia tyfusu i stały towarzysz „bieżeńców" — głód. Nowo powstałe państwo polskie miało do załatwienia większe problemy niż pomoc „bieżeńcom". Powracający nie mają też oparcia w cerkwi. Dekretem J. Piłsudskiego z 1918 r. traci ona swoje mienie, duchownych przetrzebiły wojny, odradzają się nieliczne parafie. Nikt też nie zrekompensował wartości utraconego mienia chłopskiego, pieczołowicie spisanego w 1915 r. Stary świat runął, trzeba było nauczyć się żyć w nowym. W 1915 r. z guberni grodzieńskiej, do której należał powiat białostocki, wyjechało wg szacunków historyków 900 tys. (z Białostocczyzny 80% ludności). Można powiedzieć, że wróciła połowa (dokładne liczby nie są znane).

Powyższą część lekcji podsumowujemy kartą pracy z mapą.

Karta pracy z mapami.

1. Zaznacz na mapie nr 2 tereny, z których wyjeżdżali „bieżeńcy".
2. Wskaż na mapie nr 2 linie frontu I wojny światowej w Europie płn.-wsch. w latach 1914-1915.
3. Zaznacz na mapie nr 2 miejsca zgrupowania „bieżeńców" na terenach dzisiejszej Białorusi przed dalszą relokacją w głąb Rosji oraz tzw. punkty etapowe przy powrocie do ojczyzny w latach 1921-1924.
4. Wskaż na mapie nr 1 nową wschodnią granicę miedzy nowo powstałym państwem RP a Rosją Radziecką.

Mapa nr 1

Mapa nr 2

II. LEKCJA DRUGA

Wprowadzeniem do tematu lekcji jest pokaz zdjęć np. z portalu bieżeństwo.pl. Następnie uczniowie, znając wydarzenia z lat 1914-1921, zapoznają się fragmentami tekstu z książki A. Prymaki-Oniszk „Bieżeństwo 1915". Klasę należy podzielić na trzy grupy. Każda z grup otrzyma fragmenty tekstu książki A. Prymaki do interpretacji.

- I grupa — teksty dotyczące przyczyn opuszczenia swoich miejscowości i udania się na tułaczkę;

- II grupa — teksty opisujące przebieg migracji ludności na terenie dzisiejszej Białorusi i Rosji;
- III grupa — teksty przedstawiające skutki „bieżeństwa" oraz powrót „bieżeńców" *na rodzinu*.

Po podziale każda z trzech grup otrzymuje 5 tekstów źródłowych związanych z ich tematem; następuje podział na pary, które w ciągu 10-15 minut mają zinterpretować tekst. Następnie podsumowują swoją pracę, tworząc wspólnie w swojej grupie plakat z informacjami związanymi z tematem, który miała do zrealizowania każda z grup. Efekty ich pracy prezentują całej klasie wybrane osoby w parze bądź pojedynczo.

I grupa. Przyczyny opuszczenia swoich miejscowości i udania się na tułaczkę.
Grupa ma np. w formie metaplanu podać przyczyny „bieżeństwa" (dopuszczalna jest inna forma podsumowania).
Pytania pomocnicze dla uczniów:
1. Dlaczego zaistniało zjawisko „bieżeństwa"?
2. Podaj okoliczności, wydarzenia historyczne, towarzyszące exodusowi ludności Podlasia w sierpniu 1915 roku.
3. Kto agitował za wyjazdem ludności zamieszkującej tereny przyfrontowe i dlaczego?

Fragmenty tekstu :
1. „Mężczyźni stoją na ulicy i dyskutują, choć to roboczy czas. Był Żyd z Bielska i mówił, że wybuchła wojna, słyszy Pawlik. Gospodarze z Wólki jednak ustalają, że to nie może być prawda. „Gdyby wybuchła wojna, z gminy przywieźliby pakiet z czerwoną pieczęcią, znaczy mobilizacyjny. Wojny nikt nie prowadzi bez rekruta" — twierdzi stary Kozłowski. W carskiej armii spędził kilkanaście lat; wie, co mówi. Już chcą się rozchodzić, gdy na koniu nadjeżdża stójkowy z gminy. Trzyma pakiet z czerwoną pieczęcią. A więc mobilizacja! A więc wojna! [...] Tej nocy nikt nie pasie koni. Kobiety pieką chleb i przygotowują synów do wymarszu, mężczyźni radzą, młodzież żegna zmobilizowanych kolegów. Jest płacz, są też śpiewy i tańce. Tej nocy nikt nie pasie koni. Kobiety pieką chleb" (s.19).

2. „W sierpniu wojska rosyjskie przekraczają granicę i ruszają na zachód i północ. Niemcy uciekają, szybko jednak opanowują sytuację i odwracają bieg tej ofensywy. Bitwa pod Tannenbergiem, a potem walki nad jeziorami mazurskimi doprowadzają do rosyjskiej klęski. Rozgromiona carska armia cofa się na swoje ziemie. Za nimi nadchodzi wróg. W Sokółce coraz głośniej słychać huk frontowych armat; widać wybuchy i pożary. „Święto Podwyższenia Krzyża Świętego [14 (27) września] przebiega przy akompaniamencie silnej kanonady pod Osowcem i nad Niemnem" — notuje ksiądz Griszkowski. Z Sokółki wyjeżdżają władze powiatowe i administracyjne oraz część mieszczan. Przybywają uciekinierzy z Suwałk i Augustowa" (s. 21-22).

3. „Strach przed wrogiem. Na co dzień go nie widać, ale niewiele trzeba, by wybuchł z zadziwiającą siłą. Jednego popołudnia jakiś człowiek, jadący z Ostrołęki, krzyknął koło mieszkań służby „Prusak w mieście rżnie ludzi" — notuje w pierwszych tygodniach wojny Władysław Glinka. — W 10 minut wszyscy nasi robotnicy, pracujący w polu, byli wraz z końmi, wozami i pługami na podwórzu. Zrobił się zgiełk, lament nie do opisania; kilka kobiet, w przystępie jakiegoś obłędu,

tarzało się po ziemi, wydając dzikie krzyki, inne wyrzucały z mieszkań pościel, ubranie i zwijały je gorączkowo w toboły; najstarsze na klęczkach lub leżąc, zawodziły na całe gardło litanie. Tymczasem dróżką od Ostrołęki widać było, pod słońce, dziesiątki ludzi pędzących wozami i pieszo w szalonych susach, wśród kurzu, z tobołkami na plecach" (s. 26-27).

4. „Jeszcze na początku czerwca 1915 roku, gdy Rosjanie dopiero wycofują się z Galicji, dowódca frontu południowo-zachodniego wydaje rozkaz wysiedlenia tutejszych chłopów i wywozu ich całego majątku. Przecież gdyby zostali, zasilą szeregi wroga, a ich plony będą karmić nieprzyjacielskie wojsko.
   Szef sztabu generał Mikołaj Januszkiewicz rozszerza ten rozkaz na cały obszar przyfrontowy. „W trakcie cofania się, zawczasu [...] niszczyć posiewy przy pomocy koszenia lub w inny sposób; ludność męską, prócz Żydów, w wieku, w którym obowiązuje służba wojskowa, wydalać na zaplecze, by nie zostawiać jej w ręku przeciwnika; wszystkie zapasy chleba i paszy, bydło i konie obowiązkowo wywozić; łatwiej będzie ponownie zaopatrzyć ludność przy naszej ofensywie, niż zostawić przeciwnikowi, który i tak wszystko odbierze" — brzmi jego zarządzenie [...].
   Wyganiają wszystkich. Wydzielone zostają specjalne oddziały, których zadaniem jest „oczyszczanie" wsi" (s. 36-37).

5. „Niemcy babom cycki będą obcinać, dzieci nabijać na szable albo wrzucać do studni, starych żywcem wpychać w ogień" — niesie się wśród ludzi. Czasami ktoś ścisza: „A mężczyzn będą kastrować". Potomkowie „bieżeńców" sto lat później ze szczegółami powtarzają mi plotki krążące w 1915 roku po podlaskich wsiach. Mieli rozpuszczać je wojskowi, miał powtarzać ksiądz prawosławny po niedzielnym nabożeństwie, a ludzie przekazywać sobie dalej.
   Nikt tu nie jest pominięty. „Przyjdą i cycki ci obetną" — słyszy kobieta i bezwiednie łapie się za piersi. Albo: „Wrzucą żywcem w ogień" — starcy nie wątpią, że to może być prawda. Pracować przecież nie dadzą już rady, do wojska się nie nadają, wróg nie będzie żywić darmozjadów" (s. 47).

II grupa. Przebieg migracji ludności na terenie dzisiejszej Białorusi i Rosji.
Należy opisać przebieg „bieżeństwa", można w formie metaplanu, plakatu lub opisowo.
Pytania pomocnicze dla uczniów:
1. Podaj sposoby organizacji ewakuacji ludności białoruskiej w głąb Rosji.
2. Opisz warunki osiedlenia ludności ewakuowanej w Rosji.
3. Opisz wpływ sytuacji politycznej w Rosji na losy „bieżeńców".

Fragmenty tekstu:
1. „Bieżeńskie wozy posuwają się w żółwim tempie; nawet dziecko byłoby w stanie iść szybciej. Suną jeden za drugim, w kilka rzędów. Nie widać końca ani początku. Między nimi przeciska się wojsko — wciąż trwa wielki odwrót. „Gdy jakiś tabor lub artyleria nie mogły zatarasowaną drogą przejść, spychano furmanki włościańskie bez żadnego „ale" na odkos, i pędzono kłusem tabor wojskowy" — opisuje Pawlik" (s. 73).
   „Początkowo, gdy widzi nadjeżdżające wozy, ma wrażenie, że to jacyś biali Cyganie. Albo że przesiedleńcy po pożarze wiozą resztki ocalałego majątku: „Na wozach — dzieci i kobiety oraz cały dobytek. Pierzyny i poduszki, uboga

zastawa kuchenna, zboże, sterty siana, worek chleba, snop owsa, drewno na opał. Czasami gdzieś w kącie święty obrazek. Do wozu przywiązane rozmaite kociołki i inne naczynia. I wszystko to ciągną dwa wynędzniałe koniki, noga za nogą, setki wiorst. [...] Niektóre konie, zdaje się, za chwilę padną. [...]
Przerażające wrażenie robią ci milczący ludzie, przesuwający się w rytmie ze swoimi końmi. Nic nie mówią, bo i o czym tu mówić? Wszystko już zostało powiedziane. Żal i rozpacz. Rolnicy w tę jesienną tak pracowitą porę idą bez celu" (s. 71-72).

2. „Problem narasta. Widzi to wojsko, widzą władze cywilne. Setki tysięcy osób koczują na stacjach w straszliwych warunkach; dziesiątkują ich epidemie. Dla większości z nich to drugi albo i trzeci miesiąc tułaczki. Przyszła jesień; w dzień posiniałe z zimna dzieci biegają wokół wozów; wieczorami tłoczą się wokół ogniska. Zziębnięte przysuwają się tak blisko, że czasem zapala się odzież. Trudno gojące się rany pooparzeniowe stają się powszechnym problemem. Nocą nad namiotami niesie się kaszel. Kaszlą wszyscy: i dzieci, i dorośli. Wkrótce może spaść śnieg. Wtedy będzie jeszcze gorzej.
1 października 1915 roku — jak pisze historyk Oleg Łatyszonek — w sztabie Naczelnego Dowódcy zapada decyzja, by rozwiązać ten problem jak najszybciej. W dniach 5-15 października ma zostać zorganizowany masowy wywóz uchodźców w głąb Rosji. Kolej ma wygospodarować tabor i odprawić co najmniej po tysiąc dwieście wagonów dziennie" (s. 131-132).

3. „Najłatwiej osiedlić i wyżywić „bieżeńców" na wsi na żyznych terenach: nad Wołgą i Donem, na Syberii. Przemawia za tym dostatek jedzenia i powierzchnia chłopskich mieszkań, wiele rodzin ma tam po dwa domy — jeden letni, drugi zimowy. W mieście kwatery są drogie, budowa baraków specjalnie dla „bieżeńców" też kosztuje. Na wsi także, pod nieobecność powołanych na wojnę mężczyzn, potrzebne są ręce do pracy. [...]
Orchowiacy w końcu wysiadają w Dżankoju na Krymie. „Zjawił się u nas naczelnik policji z członkami komitetu powiatowego i zaczęli namawiać, byśmy zostawali, bo w dużym mieście będzie jeszcze ciężej. Potwierdził to miejscowy batiuszka. Uwierzyliśmy mu, wyładowaliśmy swoje rzeczy na podstawione podwody i powieziono nas do osady" — pisze psalmista Paszczuk.
Zostają rozmieszczeni w czterech nieumeblowanych koszarowych domach i próbują się jakoś urządzić. Wieczorem przychodzą policjanci, by zaprowadzić wszystkich do łaźni. [...] Po kąpieli dostają zapomogi, *pajki* — po dwadzieścia kopiejek dziennie na osobę. Słyszą — pewnie od zajmującej się nimi organizacji pomocowej — że mają trzy dni na odpoczynek. Potem muszą iść do pracy. Jeśli ktoś zaproponuje im posadę parobka czy służącej, nie mogą odmówić" (s. 166-167).

4. „W opowieści babci Nadzi symbolami rewolucji 1917 roku są sypane do rzeki zboże i straszliwy głód. Rzeką zaczynają płynąć ludzkie trupy. Z opowieści o pobycie w Rosji znikają jasne barwy. Pojawia się groza. Jako tako odbudowany świat znów się wali.
Podobnie jest w innych relacjach. Zdarza się, że pojawiają się daty. Rzadko rewolucja przychodzi już w 1917 roku — częściej w 1918, 1919 czy nawet 1920 roku. Wsie zagubione gdzieś na Syberii zwykle dłużej cieszą się normalnością. Ale i tu w końcu zaczynają panować strach, głód, śmierć. Znów nie wiadomo, co będzie jutro.

Czy rewolucyjny chaos „bieżeńcom" łatwiej znieść niż ten w 1915 roku? Czego się nauczyli z tamtego doświadczenia? Teraz znów cały świat się wali. Padają ostatnie filary starego porządku: autorytet władzy uosabianej przez carat oraz Bóg" (s. 205).

5. „Gdy wieje zachodni wiatr, w Donskoje „bieżeńcy" wychodzą w pole, w step. Stoją tam godzinami. Wąchają. Mówią, że zachodni wiatr przynosi zapach swojskiego chleba. Nie tutejszego, białego. Tego, który pamiętają jeszcze z Knyszewicz. Prawdziwego, czarnego, z żytniej mąki. Chleb to jeszcze nic. Ludzie tęsknią do rzeczy, które wcześniej wydawały się nieszczęściem. Do piasku zamiast żyznych, tłustych gleb nad Donem czy Wołgą, na których rośnie ta wspaniała pszenica na wysokość człowieka. Wzdrygają się na myśl, że ich ciała miałyby spocząć w tych ciężkich czarnoziemach. [...]
   Godzinami opowiadają, jak pięknie było u nich w wiosce, przypominają śpiew tamtejszych ptaków, zapach pola. Gdy się kłócą, najgorszym przekleństwem jest: „Obyś nie wrócił *na rodzinu*". *Na rodzinu*, czyli do ojczyzny, ale raczej do tej swojskiej ziemi, z którą są związani, niż do wielkiego państwa. Ta *rodzina* podczas bieżeńskich poszukiwań wciąż im towarzyszy. Samo słowo brzmi nie zawsze identycznie, choć zawsze akcent pada na pierwszą sylabę. W moich rodzinnych stronach — pod Sokółką — mówi się raczej *rodzina* [...] pod Bielskiem czy Hajnówką — *rodina*. W każdej wersji niesie ten sam emocjonalny ładunek" (s. 201).

III grupa. Skutki „bieżeństwa". Powrót „bieżeńców" *na rodzinu*.
Grupa ma np. w formie metaplanu, plakatu lub w formie opisowej podać skutki „bieżeństwa" (dopuszczalna jest inna forma podsumowania).
Pytania pomocnicze dla uczniów:
1. Opisz, na jakich warunkach i w jaki sposób odbywały się powroty *na rodzinu*.
2. Czy „bieżeństwo" miało wpływ na kształtowanie się świadomości narodowej Białorusinów Podlasia?
3. Wymień skutki doraźne i długofalowe „bieżeństwa".

Fragmenty tekstu:
1. „W marcu 1921 roku Polska i Rosja sowiecka podpisują kończący wojnę traktat ryski, a chwilę wcześniej układ o repatriacji. O powrót mogą się starać ci, którzy „są lub mają prawo być zapisani do ksiąg ludności stałej byłego Królestwa Polskiego" albo z ziem należących aktualnie do Polski. [...]
   Nikt nie dzieli więc wracających na Polaków i nie-Polaków. Kryterium jest jasne — mieszkańcy ziem należących teraz do Polski. [...] Pierwszeństwo mają mieć grupy zawodowe potrzebne do odbudowy kraju: inteligencja i fachowcy.
   Rosjanie wymagają, by starający o powrót wypełnili po dwa egzemplarze obszernego kwestionariusza. Muszą też dołączyć podanie do konsula lub innego przedstawiciela Polski, a także paszport i wypis z ksiąg metrykalnych. W przypadku braku dokumentów potrzebne są świadectwa odbycia służby i wykształcenia. Dokumenty potwierdzające zamieszkiwanie w Polsce „powinny być legalizowane przez Delegację Rosyjską w Warszawie i odsyłane z powrotem". [...]
   We wspomnieniach „bieżeńcy" nie opowiadają wiele o procedurach [...] wspominają tylko, że starania o papiery powrotowe były czasochłonne i trudne. I że pomagały znajomości" (s. 237-238).

2. „Przybywające [do Baranowicz] pociągi wyrzucają codziennie po 5 do 6 tysięcy uchodźców, którzy rozkładają się obozowiskami na polach i czekają cierpliwie na swoją kolej — czytam w tekście. — Muszą tu odbyć dziesięciodniową kwarantannę i poddać się różnym zabiegom dezynfekcyjnym, zanim im pozwolą jechać dalej. Wyładowują więc swój ubogi bagaż i starają się możliwie znośnie urządzić pod gołym niebem. Rozpalają ogniska z chrustu, przyniesionego z lasu, warzą strawę, piorą bieliznę — swe biedne podarte szmaty, wypłowiałe od słońca i deszczów, sczerniałe od kurzu. Tłum nie cieszy oka barwnością, lecz spotkać tu można wielką różnorodność typów i narodowości. Przeważają chłopi polscy i białoruscy w kożuchach i łapciach, z długimi włosami, wymykającymi się spod baranich czap. [...] Zmęczenie i przytępienie jest tak wielkie, że przeważnie nie znać na tych ludziach radości, że oto są na tej ziemi, do której tyle westchnień leciało z obczyzny. [...]
Zimą na przełomie 1921 i 1922 roku, gdy w Baranowiczach rozgrywają się najtragiczniejsze sceny repatriacji, przyjeżdża tu Marian Fuks, korespondent tygodnika „Świat".
Już w pociągu ma przedsmak tego, co zaraz zobaczy. „Do dostojnika państwowego, który jedzie tym samym pociągiem, zbliża się komendant miejscowej policji. Krótki raport. — Epidemia? — Na tyfus umiera kilkadziesiąt osób dziennie. Zaraza rozszerza się na wsie okoliczne. Niektóre z nich zamieniają się w cmentarzyska. Nie ma tygodnia, żeby kilka osób z personelu służbowego nie umarło. Poza tym wszystko w porządku". Towarzysze podróży Mariana Fuksa nie wychodzą nawet z pociągu; od razu wracają do Warszawy" (s. 248).

3. „W grudniu 1918 roku, zaraz po odzyskaniu niepodległości, dekretem Naczelnika Piłsudskiego państwo polskie przejmuje majątek pocerkiewny. Oficjalnie chodzi o przejęcie dóbr pozostawionych przez „bieżeńców". Ich powrót jednak nic nie zmienia. Dekret nie traci mocy po uchwaleniu konstytucji marcowej, która głosi wolność praktyk religijnych i swobodę dysponowania mieniem przez związki religijne. Klucze do cerkwi pozostają w rękach władz lokalnych, które decydują, kto, kiedy i na jakich warunkach będzie korzystał ze świątyń.
Dla odradzającego się państwa drugie co do wielkości wyznanie — ponad cztery miliony wiernych — jest problemem. I nie chodzi tylko o nienawiść do byłego zaborcy, który Cerkiew traktował jako narzędzie rusyfikacji. Prawosławni to głównie ludność ukraińska i białoruska, chłopi w zwartej masie zamieszkujący wschodnie rejony państwa. Procesy narodotwórcze dotychczas przebiegały wśród nich bardzo wolno, o ile w ogóle. Teraz gwałtownie przyśpieszyły. A religia jest dla tej ludności ważnym składnikiem tożsamości. Władze przyglądają się temu z niepokojem. Zamierzają polonizować Kościół prawosławny, umniejszać jego wpływy, a ostatecznie stopniowo likwidować.
Z pierwszymi efektami tej polityki stykają się wracający. Okazuje się, że ich cerkiew, nawet jeśli ocalała w czasie wojennej zawieruchy, nie należy już do nich" (s. 296-297).

4. „Staliśmy się nie ludźmi, ale liśćmi. Wiatr nas goni, gdzie chce" — mówi zrozpaczona „bieżenka". Nie wiem skąd pochodzi. Czy jest Rusinką, Polką czy Łotyszką? Zresztą to nieważne. Los wszystkich jadących jest równie tragiczny. Stracili wpływ na swoje życie.
„Bieżeństwo" to historia stopniowej utraty. Zaczyna się zaraz po wybuchu wojny — utrata męża, którego zabrali na front. Potem armia rekwiruje zwierzęta.

W końcu nadchodzi wyjazd. Traci się dom, ziemię, cały świat. Korzenie i tożsamość. Odwieczne rytuały, sposób życia niezmienny od stuleci. Po drodze giną resztki dobytku, trzeba zabić krowę żywicielkę. Umierają najbliżsi. Nieraz matka traci wszystkie dzieci. Zdarza się, że kilkulatkowie grzebią oboje rodziców. Czy to już koniec? Czy tym ludziom pozostało coś jeszcze do utraty?" (s. 85).

5. „Ostateczny koniec świata.
   Gdy rozmawiamy o powrotach, te słowa pojawiają się automatycznie. Towarzyszy im chwilowe zawieszenie głosu. W końcu — westchnienie i machnięcie ręką, jakby się chciało odgonić wyjątkowo natrętną muchę. *Ach, usiaho było. Wiarnulisia na hoły kamień*. [...]
   Babcia Nadzia nie była wylewna. Cała rozpacz na widok zniszczonego gospodarstwa, strach, czy nie umrą z głodu i nie zamarzną bez domu — wszystko to musiało się zmieścić w tych dwóch słowach. Wrócili *na hoły kamień*.
   Przyjeżdżają wiosną 1922 roku. Z Baranowicz pociągiem do Sokółki. Stamtąd piętnaście kilometrów piechotą do Knyszewicz. Nadzia niesie Szurę; dziewczynka właśnie skończyła roczek. Widzą, że na polach w Starej Kamionce ludzie zaczynają siać zboże. A oni? Nie mają czym obsiać swojej ziemi. Gdy dochodzimy do Knyszewicz, na pogorzelisku, które zostało z ich domu, dostrzegają rosnące młode brzozy. [...]
   To musi być dramatyczny moment. Kolejny zwrot. A może kolejny, od lata 1915, koniec świata? Czy powrót uświadamiał ludziom, że stary świat ostatecznie się skończył? Że już nic nie będzie takie, jak było wcześniej.
   Podczas drogi do Rosji w zdecydowanej większości „bieżeńcy" wierzyli, że jadą na chwilę. Wrócą i świat znów stanie się taki, jak był zawsze" (s. 265).

Podsumowanie.
Przypomnienie definicji „bieżeństwa" z Wikipedii, a następnie stworzenie przez uczniów własnej; ma to uświadomić uczniom, jak mało wiemy na temat historii naszych przodków.

Słowniczek:

Ewakuacja — wywożenie ludności, przedsiębiorstw, instytucji z okolic zagrożonych przez nieprzyjaciela lub nawiedzonych klęską żywiołową.

Mobilizacja — powołanie rezerwistów do czynnej służby wojskowej; ogół czynności związanych z przejściem sił zbrojnych państwa ze stanu pokojowego w stan wojenny oraz z przekształceniem gospodarki pokojowej na wojenną.

Exodus — masowa zmiana miejsca przez ludność jakiegoś obszaru, spowodowana gł. niesprzyjającymi okolicznościami.

Repatriacja — powrót obywateli jakiegoś kraju (np. jeńców wojennych, uchodźców, przesiedleńców) do ojczyzny.

Сцэнарыі ўрокаў

ІІ КЛАС ЛІЦЭЯ

Тэма: ЯНКА КУПАЛА «КУРГАН»

Іна ВЕНСКО

МЭТЫ ЎРОКА:

- выпрацоўваць у вучняў уменні: даваць ацэнку герою, зыходзячы з яго ўчынкаў, вызначаць тэму і ідэю твора, знаходзіць мастацкія сродкі выразнасці ў тэксце;
- развіваць крытычнае мысленне, звязнае маўленне і выразнае чытанне;
- выхоўваць патрыятычныя пачуцці.

ТЫП УРОКА: урок-роздум.

ФОРМА ПРАЦЫ: індывідуальная і калектыўная.

АБСТАЛЯВАННЕ: падручнік «З васільковых крыніц» для 2 класа; аўдыёзапіс фрагмента паэмы (goo.gl/opWIQs).

ЭПІГРАФ:

К яснаму сонцу з цьмы, беспрасвецця,
К славе з бясслаўя ўсім нашым людзям, —
Гэткай шукаю сцежкі на свеце,
Гэткаму богу і душу аддам.

Янка Купала

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант

II. Уступнае слова настаўніка

Настаўнік: Кожны сапраўдны паэт сваёй творчасцю імкнецца служыць высокім ідэалам, якія для яго не штосьці абстрактнае, надуманае, а найчасцей сродак раскрыцця перад чытачом уласных эстэтычных і маральных перакананняў. Таму для паэта важна не толькі ў прыгожых вобразах і прыгожымі словамі перадаць думку, пачуццё, але і выказаць сваё стаўленне да пэўнай з'явы ці падзеі.

У беларускай літаратуры Янка Купала — адзін з першых, хто найбольш глыбока развіў тэму ўзаемаадносін мастака і мастацтва, бо паэт добра ўсведамляў сваю місію, ролю ў жыцці грамадства.

Якой жа павінна быць паэзія і каму павінна служыць слова паэта? Між іншым, на гэтыя пытанні мы паспрабуем адказаць пасля знаёмства з паэмай Янкі Купалы «Курган», якая была завершана класікам у траўні 1910 года і ўпершыню апублікавана ў газеце «Наша ніва» ў чэрвені 1912 года.

III. Вывучэнне новага матэрыялу

1. Чытанне твора

Чытаем твор з элементамі выразнага чытання фрагмента паэмы настаўнікам і/ці з аўдыёзапісу.

2. Аналіз твора

- *Змест паэмы*

Настаўнік: Складзіце план твора і паводле яго перакажыце змест.

- *Характарыстыка вобразаў галоўных герояў*

Настаўнік: У цэнтры паэмы Я. Купалы «Курган» мы бачым паядынак гусляра і князя. Давайце засяродзімся на гэтых вобразах.

(Вучні дзеляцца на 2 групы. Першая група аналізуе вобраз гусляра, другая — князя. Адказы вучні падмацоўваюць цытатамі.)

- *Фармуляванне тэмы і ідэі твора*

Настаўнік: Праз літаратурных герояў і іх учынкі раскрываюцца аўтарскія думкі і ідэалы, уздымаюцца і вырашаюцца надзённыя праблемы. Давайце сфармулюем тэму і асноўную ідэю паэмы «Курган»? (Адказы вучняў)

Тэма: Лёс мастака (песняра) у грамадстве.

Ідэя: Народнай памяці варты толькі той мастак, які аддае справе народа і свае песні, і сваё жыццё; сапраўднае мастацтва толькі тое, што служыць народу; у службе народнай праўдзе — веліч і прызванне мастака.

У чым, на Вашу думку, тоіцца сіла мастацтва? (Адказы вучняў)

Тлумачальны слоўнік падае значэнне слова 'талент' так:

талент — гэта 1) надзвычайныя прыродныя здольнасці і 2) чалавек з вялікімі здольнасцямі.

А як Вы разумееце, што такое талент? (Адказы вучняў)

Якімі здольнасцямі, на Вашу думку, павінен валодаць таленавіты чалавек? (Адказы вучняў)

- *Мастацкія сродкі выразнасці, жанр і кампазіцыя твора*

Настаўнік: Сіла ўздзеяння мастацкага твора на чытача залежыць ад таго, як гэты твор напісаны, якія жанравыя і мастацкія сродкі выразнасці выкарыстоўвае аўтар.

Мы неаднаразова казалі, што «Курган» Янкі Купалы — гэта паэма. Што такое паэма? (Адказы вучняў)

Якія асноўныя асаблівасці прозы і паэзіі пакладзены ў аснову «Кургана»? Ці можам мы аднесці гэты твор да ліра-эпічнага жанру? (Адказы вучняў)

Якія пачуцці і эмоцыі перададзены ў творы? (Адказы вучняў)

Вызначыце сродкі мастацкай выразнасці, якія дапамагаюць стварыць адпаведны настрой. Падмацуйце адказы прыкладамі. (Адказы вучняў)

(Пры неабходнасці можна прыгадаць дэфініцыі такіх сродкаў мастацкай выразнасці, як метафара, эпітэт, параўнанне, гіпербала.)

Давайце ўспомнім асноўныя кампазіцыйныя часткі любога твора. (Адказы вучняў)

Калі ласка, паглядзіце на дошку: кампазіцыю паэмы можна прадставіць наступным чынам.

I. Экспазіцыя (час і месца падзей)
II. Завязка (пачатак развіцця дзеяння)
III. Кульмінацыя (момант найвышэйшага напружання ў творы)
IV. Развязка (дзеянне ідзе на спад)
V. Эпілог (заключэнне)

Змена гучання строф паэмы суадносіцца з разгортваннем сюжэту. Падбярыце адпаведныя раздзелы (найлепш радкі з паэмы ці эпізоды), якія б адпавядалі гэтым кампазіцыйным часткам. Будзеце працаваць у групах.

Праца ў групах:

1 група — экспазіцыя, завязка, кульмінацыя;

2 група — кульмінацыя, развязка, эпілог.

(Адказы вучняў)

IV. Рэфлексія

Якія Вашы ўражанні ад прачытанага твора?

Як Вы зразумелі твор?

Якім павінен быць сапраўдны мастак?

(Адказы вучняў)

V. Падагульненне

Настаўнік: Звярніце ўвагу на эпіграф да нашага ўрока (зачытвае).

Янка Купала лічыў, што найвялікшым скарбам паэта з'яўляецца пачуццё еднасці са сваім народам, таму і творчасць паэта павінна быць выразнікам ідэй, інтарэсаў народа. З самага пачатку свайго творчага шляху Купала добра ўсведамляў прызначэнне паэта і паэзіі. Сведчаннем гэтаму з'яўляюцца і словы класіка, узятыя як эпіграф, а таксама паэма, з якой мы сёння пазнаёміліся. У вобразе гусляра-песняра Купала ўвасобіў свой ідэал мастака і на яго прыкладзе паказаў нам ідэю сапраўднага мастацтва. Гусляр гіне, але песня яго застаецца жыць у народзе. Памяць пра яго — вечная. І сімвалам несмяротнасці песняра з'яўляецца курган.

VI. Аналіз працы вучняў на ўроку

VII. Дамашняе заданне

Вывучыць на памяць урывак паэмы.

І КЛАС ЛІЦЭЯ

Сцэнарыі ўрокаў

ТЭМА: «ЛЕКСІКА: СІНОНІМЫ І АНТОНІМЫ»

Іна ВЕНСКО

МЭТЫ ЎРОКА:

- паглыбіць веды вучняў пра сінонімы і антонімы;
- развіваць уменне знаходзіць іх у тэксце, вызначаць сэнсава-стылістычную ролю;
- фарміраваць уменні ўтвараць сінанімічны рад, падбіраць антонімы да слоў розных семантычных груп;
- фарміраваць навыкі правільнага пісьма;
- узбагаціць лексічны запас вучняў;
- выхоўваць любоў да роднага слова.

ТЫП УРОКА: вывучэнне новага матэрыялу.

ФОРМА ПРАЦЫ: індывідуальная і калектыўная.

АБСТАЛЯВАННЕ: падручнік па беларускай мове «Практычная граматыка», карткі з заданнямі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант

II. Франтальнае апытанне і праверка дамашняга задання

- Што такое слова?
- Як называецца сукупнасць усіх слоў беларускай мовы?
- Якая роля слова ў мове?
- Прывядзіце прыклады прамога і пераноснага значэння слова.
- Колькі значэнняў можа мець слова?

III. Паведамленне тэмы і мэт урока

IV. Вывучэнне новага матэрыялу

- **СІНОНІМЫ**

Настаўнік: Часта той самы прадмет, дзеянне, якасць ці з'яву можна назваць рознымі словамі. Напрыклад, слова 'ісці' можна назваць 27 іншымі словамі: ступаць, крочыць, плесціся, маршыраваць, цягнуцца, шыбаваць, дыбаць, брысці

і г.д. А дзеянне, якое абазначаецца словам 'гаварыць', можна назваць больш як 50 іншымі словамі. І такія словы называюцца сінонімамі. Запішыце, калі ласка, у сшытак, што такое сінонімы.

Сінонімы — гэта словы адной часціны мовы, якія гучаць па-рознаму, але маюць блізкае ці аднолькавае значэнне.

Два і больш сінонімаў, якія аб'ядноўваюцца лексічным значэннем, утвараюць сінанімічны рад. У такім радзе заўсёды ёсць асноўнае, дамінантнае слова, якое найбольш яскрава выражае значэнне, агульнае для ўсіх слоў дадзенага рада, і з'яўляецца зазвычай стылістычна нейтральным. Таму асноўнае слова ў сінанімічным радзе заўсёды стаіць на першым месцы.

Ужыванне сінонімаў дазваляе ўзбагаціць маўленне, перадаць самыя падрабязныя асаблівасці паняццяў.

Праца з падручнікам

Настаўнік: Працуем з табліцай на ст. 70 «Лексіка-семантычныя катэгорыі слова».

Назавіце тыпы сінонімаў? (семантычныя, стылістычныя і кантэкстуальныя)

Замацаванне ведаў

- Практ. 8, 9, 11, 12 на ст. 72-74.
- Праца з карткамі „Сінанімічны рад".

Размяркуйце словы ў 4 сінанімічныя рады:

Вабіць —

Берагчы —

Абшар —

Раздарожжа —

Словы для выкарыстання: зберагаць, шырыня, скрыжаванне, ростань, гарнуць, ашчаджаць, прывабліваць, шанаваць, абсяг, разлегласць, бясконцасць, клікаць, крыжавыя пуціны, далячынь, прыцягваць, бязмежжа.

- **АНТОНІМЫ**

Настаўнік: Я прапаную пагуляць у гульню „Наадварот". Правілы простыя: трэба падабраць словы, супрацьлеглыя па значэнні:

дзень (ноч), чорны (белы), высокі (нізкі), салодкі (горкі), светлы (цёмны), шырокі (вузкі), цвёрды (мяккі).

Якраз такія словы з процілеглым значэннем і ёсць антонімы. Запішыце ў сшытак:

Антонімы — гэта пары слоў той самай часціны мовы, якія маюць супрацьлеглае значэнне.

Як правіла, не маюць антонімаў словы з канкрэтным значэннем (стол, нож, кніга) і навуковыя тэрміны (займеннік, акалічнасць, склон). Прывядзіце свае прыклады.

Выкарыстанне антонімаў дазваляе больш ярка перадаць асаблівасці паняццяў праз выяўленне іх непаўторнасці, непадобнасці паміж сабой.

Замацаванне ведаў

- Практ. 16, 17, 19, 21 на ст. 74-75.
- Праца з карткамі „Антонімы ў прыказках".

Устаўце антонімы замест пропускаў у прыказках.

Чаго не **згубіў**, таго не _______.

Па адзенні **сустракаюць**, а па розуму _______.

Лепш дзесяць **сяброў**, чым адзін _______.

Лёгка раскідаць, ды _______ збіраць.

Хто **чужога** не шануе, той ________ не мае.

Добрае чуваць далёка, а ________ яшчэ далей.

Горкая часам праца, ды хлеб ад яе _______.

Як думаеце, чаму вучаць гэтыя прыказкі?

V. Тлумачэнне дамашняга задання

Практ. 10, 13-15, 18, 20 на ст. 73-75.

VI. Падвядзенне вынікаў. Рэфлексія

З чым пазнаёміліся сёння на ўроку?

Якія словы называюцца сінонімамі?

Якія словы называюцца антонімамі?

Што было цікавым?

З чым былі цяжкасці?

Як вы ацэньваеце сваю работу?

VII. Ацэнка працы вучняў на ўроку

Сцэнарыі ўрокаў

I КЛАС ЛІЦЭЯ

Тэма: «ЛЕКСІКА: АМОНІМЫ І ПАРОНІМЫ»

Іна ВЕНСКО

МЭТЫ ЎРОКА:

- паглыбіць веды вучняў пра амонімы і паронімы;
- развіваць уменне знаходзіць іх у тэксце;
- развіваць моўнае чуццё;
- узбагаціць лексічны запас вучняў;
- фармаваць навыкі правільнага чытання і пісьма;
- прывіваць любоў да роднага слова.

ТЫП УРОКА: вывучэнне новага матэрыялу.

ФОРМА ПРАЦЫ: індывідуальная і калектыўная.

АБСТАЛЯВАННЕ: падручнік па беларускай мове «Практычная граматыка», карткі з заданнямі, тлумачальны слоўнік.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант

II. Праверка дамашняга задання. Актуалізацыя ведаў

- Што такое антонімы?
- Якія словы называюцца сінонімамі?
- Якая іх роля ў мове?
- Падбярыце да прапанаваных слоў адзін сінонім і адзін антонім (запісаны на дошцы):

Сябар — (прыяцель, вораг)
Суседні — (блізкі, далёкі)
Узводзіць — (будаваць, разбураць)
Павольна — (паступова, хутка)
Рухацца — (ісці, стаяць)

III. Паведамленне тэмы і мэт урока

IV. Вывучэнне новага матэрыялу

- **АМОНІМЫ**

Настаўнік: Сёння мы працягваем працу з лексікай і разгледзім такія словы, як амонімы і паронімы.

З'яву аманіміі можна праілюстраваць адной з загадак Кандрата Крапівы:

Я касой траву кашу ў зялёным лузе, а другую я нашу пастаянна ў пузе. Трэцюю, я вам скажу, носіць мая дочка, на чацвёртай я ляжу — грэюся ў пясочку.

Тут бачым аманімічную групу з чатырох 'кос' са значэннямі: 'прылада для кашэння', 'селязёнка', 'доўгія заплеценыя валасы', 'доўгая вузкая мель, якая ідзе ад берага'.

Такім чынам, якія словы мы называем амонімамі?

Амонімы — гэта словы, якія аднолькава гучаць і пішуцца, але маюць зусім розныя, не звязаныя паміж сабой значэнні.

Напрыклад: тур ('першабытны дзікі бык' і 'перыяд, этап гульні, спаборніцтва'); гасцінец ('шырокая дарога, шлях' і 'рэч, ласунак, які госць падносіць як падарунак').

Праца з падручнікам

Настаўнік: Адкрыйце падручнік на ст. 70 з табліцай «Лексіка-семантычныя катэгорыі слова». Назавіце тыпы амонімаў (лексічныя, амафоны, амографы, амаформы).

Замацаванне ведаў

Настаўнік: Карыстаючыся табліцай у вашым падручніку, вызначыце тыпы амонімаў.

Праца з карткамі „Тыпы амонімаў"

Пастаўце ў дужках адпаведную лічбу: 1 — лексічныя амонімы, 2 — амаформы, 3 — амафоны, 4 — амографы.

Смачныя лісічкі — хітрыя лісічкі ( ), хутчэй тры — тры чалавекі ( ), стройны стан — варожы стан ( ), асеннія палі — палі кветкі ( ), Лявон Шыла — вострае шыла ( ), маладыя асіны — асіны рой ( ), салдаты брылі — саламяныя брылі ( ), шырокі гасцінец — смачны гасцінец ( ), прыляцеў журавель — струхлелы журавель ( ), цікавая казка — жалезная каска ( ), жытняя мука — адна мука ( ), сасновы лес — лез уверх ( ), родныя далі — далі слова ( ), спелыя гранаты — баявыя гранаты ( ), горкі шакалад — слізкія горкі ( ), ён ведаў — узровень ведаў ( ), пчаліныя соты — соты ў спісе ( ), шырокая лава — расплаўленая лава ( ).

- **ПАРОНІМЫ**

Паронімы — гэта словы, якія блізкія, але не тоесныя сваім гучаннем і напісаннем і розныя па значэнні.

Напрыклад: чарнець 'станавіцца чорным, чарнейшым' і чарніць 'рабіць што-небудзь чорным, чарнейшым'; карыслівы 'прагны да нажывы, карысталюбівы' і карысны 'які прыносіць карысць'; адрасат 'той, каму адрасавана паштовае адпраўленне' і адрасант 'той, хто пасылае паштовае адпраўленне; адпраўнік'; абагуліць 'зрабіць асабістае, уласнае калектыўным, грамадскім' і абагульніць 'знаходзіць агульнае ў розных думках, фактах, выказваннях і на падставе гэтага рабіць вывад'.

У адрозненне ад амонімаў, лексічнае значэнне паронімаў не столькі вынікае з моўнага кантэксту, колькі, наадварот, служыць удакладненнем сэнсу выказвання.

Замацаванне ведаў

- Практ. 22, 25 на ст. 76.
- Заданне на дошцы.

Настаўнік: Выберыце з пар слоў-паронімаў патрэбнае і ўтварыце словазлучэнні:

Рухавы — рухомы: твар, хлопец, маёмасць, атрад;

Праязны — праезны: білет, мост, пасведчанне, вежа;

Баечны — байкавы: традыцыя, мараль, коўдра;

Узорны — узорысты: ручнік, чысціня, фіранкі, паводзіны, служба, сукенка.

V. Тлумачэнне дамашняга задання

Практ. 23, 24 на ст. 76.

Прыдумаць і запісаць 4 сказы з амонімамі.

VI. Рэфлексія

З чым пазнаёміліся сёння на ўроку?

Што такое амонімы? Прывядзіце прыклады.

Што такое паронімы? Прыклады.

Што выклікала цяжкасці?

VII. Ацэнка працы вучняў на ўроку

! ПРАВЯРАЕМ ВЕДЫ НАШЫХ ВУЧНЯЎ

Паўтарэнне і замацаванне ведаў па беларускай літаратуры XIX стагоддзя (II клас ліцэя)

Ян КАРЧЭЎСКІ

- **Адкажы на пытанні, там, дзе трэба, выберы правільны адказ.**

1. **Назаві тры напрамкі, якія выступілі ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя.**

2. **Якія грамадска-палітычныя падзеі мелі месца на беларускіх землях у XIX стагоддзі?**

3. **Паясні паняцце «польска-беларускія пісьменнікі».**

4. **У якой навучальнай установе Еўропы ўзнікла нелегальнае таварыства «філаматаў»?**

   I у Падуанскім універсітэце

   II у Віленскім універсітэце

   III у Кракаўскім універсітэце

5. **З якім вядомым пісьменнікам сябраваў Ян Чачот?**

   I з Адамам Міцкевічам

   II з Янам Баршчэўскім

   III з Аляксандрам Рыпінскім

6. **Хто з'яўляецца галоўным героем беларускамоўных вершаў Яна Чачота?**

   I рамантычны вобраз каханай дзяўчыны

   II вобраз прыроды роднага краю

   III беларускі мужык, якога паэт павучае як трэба жыць

7. **Якія даты адпавядаюць гадам жыцця Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча?**

   I 1840-1900

   II 1808-1880

   III 1808-1884

8. **Дзе Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч пражыў большую частку свайго жыцця?**

   I у Мінску

   II у фальварку Люцынка недалёка Мінска

   III у фальварку Свіраны Віленскай губерні

9. На якія перыяды падзяляем творчасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча?

10. У чым заключаўся сентыменталізм Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча?

11. Вызначце значэнне вобраза пані ў паэме «Гапон».

I пані — прыхільнік прымірэння паноў і сялян

II пані — абаронца паноў і падпанкаў

III пані — носьбіт аўтарскага ідэалу

12. Вобраз якога асяроддзя паказаны ў творы «Пінская шляхта» Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча?

13. Якіх герояў «Пінскай шляхты» можам назваць «людзьмі духоўна абмежаванымі»?

I Грышку і Марысю

II Ціхона Пратасавіцкага і Івана Ліпскага

III Кручкова і Пісулькіна

14. Каму з герояў п’есы «Пінская шляхта» належаць наступныя выказванні: «не цяпер, то ў чацвер», «як чорта з балота», «даганяючы не нацалуешся»?

I Грышку

II Ціхону Пратасавіцкаму

III Куторгу

15. Якія заганы грамадскага жыцця высмеяў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у п’есе «Пінская шляхта»?

I бюракратычна-чыноўніцкую сістэму ўлады ў царскай Расіі

II кар’ерыстаў, дэмагогаў, паклёпнікаў

III адмоўныя з’явы ў жыцці грамадства, выкліканыя культам асобы

16. Якія сувязі з польскай літаратурай у Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча?

17. Дзе і калі нарадзіўся Кастусь Каліноўскі?

I у 1838 годзе ў Мастаўлянах

II у 1850 годзе ў Мінску

III у 1836 годзе ў Гродне

18. Назаві тры прыкметы газеты «Мужыцкая праўда.

19. Колькі нумароў «Мужыцкай праўды ўбачыла свет?

I 6

II 7

III 11

20. У якім годзе быў арыштаваны Кастусь Каліноўскі?

I у 1864

II у 1863

III у 1866

21. Якія думкі выявіў Каліноўскі ў сваіх перадсмяротных «Пісьмах з-пад шыбеніцы»?

I шкадаванне, што рана яму прыходзіцца пакідаць белы свет

II прасіў спыніць бессэнсоўнае праліццё крыві

III звярнуўся з заклікам да народа працягваць пачатую ім справу

22. Аўтарам якога верша з'яўляецца Кастусь Каліноўскі?

23. Заснавальнікам якога кірунку ў беларускай літаратуры лічаць Францішка Багушэвіча?

24. Чаму Францішка Багушэвіча называюць абаронцам сялян у літаратуры і жыцці?

25. Чаму Францішак Багушэвіч каля дваццаці гадоў жыў па-за межамі Беларусі?

I быў вымушаны ратавацца ад рэпрэсій пасля паўстання 1863 года

II на радзіме не было ўмоў, каб атрымаць добрую працу

III на бацькаўшчыне не было магчымасцей займацца літаратурнай дзейнасцю

26. Якім псеўданімам карыстаўся Францішак Багушэвіч?

I Яська — гаспадар з-пад Вільні

II Сымон Рэўка з-пад Барысава

III Тодар Кляшторны

27. Да чаго заклікаў беларускі народ Багушэвіч у сваіх «Прадмовах»?

I да барацьбы за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне

II да паўстання супраць царызму

III да пашаны роднай мовы

28. Які народны інструмент паяўляецца ў загалоўку зборніка вершаў Францішка Багушэвіча?

I скрыпка

II гуслі

III смык

29. Назаві загаловак апавядання Францішка Багушэвіча.

30. З якой польскай пісьменніцай сябраваў Францішак Багушэвіч?

Як падрыхтаваць вучня да дэкламатарскага конкурсу

Ян КАРЧЭЎСКІ

Трэба прызнаць, што нашы вучні даволі ахвотна прымаюць удзел у дэкламатарскіх конкурсах. Тычыцца гэта кожнага этапу навучання. Зразумела, нам — настаўнікам, а таксама бацькам, трэба толькі цешыцца, што ў нас шмат здольных і творчых маладых людзей. Апрача таленту, як амаль усюды, патрэбная тут таксама сумленная і сістэматычная праца. Вядома, што інакш гэтая праца ды сама дэкламацыя выглядае ў выпадку дашкольнікаў і дзетак з пачатковых школ, а інакш, калі маем дачыненне з гімназістамі ды вучнямі звышгімназічных школ. Наколькі ў першым выпадку мы можам дазволіць на такія элементы, як рух на сцэне ці нейкія жэсты, настолькі ў другім выпадку мы павінны трымацца пэўных агульных, абавязковых прынцыпаў у час дэкламацыі. І якраз на гэтых старэйшых вучнях я хачу засяродзіць сваю ўвагу.

Першым, вельмі істотным элементам, з'яўляецца **падборка рэпертуару**. Такім чынам, тэкст павінен быць адпаведна дапасаваны да ўзросту дэкламатара. Зразумела, што тут узнікае ў нас праблема з недахопам маладой беларускай літаратуры. І ў гэтым з дапамогай прыйдзе нам інтэрнэт, дзе, хаця б на сайце **http://www.kamunikat.org** мы можам пагартаць літаратурныя часопісы «Дзеяслоў» ці «Верасень». Тэкст павінен быць таксама дапасаваны да полу дэкламатара. Нельга напрыклад, каб дзяўчына чытала верш, у якім лірычны герой выступае ў мужчынскім родзе. У падборцы рэпертуару бярэм пад увагу таксама сілу і тэмбр голасу выканаўцы, яго тэмперамент ды знешні выгляд («апарыцыю»).

Чарговым элементам дэкламацыі з'яўляецца **інтэрпрэтацыя.** Падкрэслім, што выканаўца безумоўна павінен разумець усё, што ён гаворыць, а таксама добра ведаць тое, што ён хоча пераказаць гледачу, а заўсёды штосьці хоча яму сказаць. Найважнейшым астаецца слова. Пры яго дапамозе дэкламатар выяўляе свае думкі. Пры гэтым выкарыстоўваем міміку твару. Ніякіх рухаў на сцэне не выконваем. Пазбягаем таксама жэстаў, хіба што ў крайнім выпадку, калі яны зусім неабходныя, але гэта сапраўды рэдкія сітуацыі.

Наступнай умовай добрай дэкламацыі з'ўляецца **культура мовы**. Гэта добрая дыкцыя, але таксама правільны націск ды вымаўленне паасобных гукаў. У дэкламацыі беларускамоўных твораў найчасцей узнікае ў нашых навучэнцаў клопат з правільным вымаўленнем цвёрдага *г* ды пярэднеязычнага зубнога *л*. Менавіта над артыкуляцыяй гэтых гукаў трэба нам уважліва працаваць. Калі ідзе пра лагічны націск, дык ён найчасцей падае на дзеяслоў.

Урэшце чацвёртым істотным элементам дэкламацыі з'яўляецца г.зв. **агульны артыстычны выраз**. Перш за ўсё пастава — ногі лёгка расставіць, рукі свабодна звісаюць, локці звонку (убок), але не ўціснутыя, усё аслабіць. Зрок накіраваны на публіку. Валасы не засланяюць твару. Дэкламатар павінен быць адпаведна апрануты. Вопратка не можа адводзіць увагі ад слова. Тут няма месца на шпількі ці нейкія бліскоткі. З другога боку — дэкламатар павінен звярнуць увагу на сябе. Пасля дэкламацыі не дзякуем. Паклон не з'яўляецца элементам дэкламацыі, таму

перад ім робім адзін крок назад, уперад ці ўбок. Хаця апошнім часам наглядаецца тэндэнцыя, каб зусім не кланяцца, толькі перачакаць хвілінку і сысці са сцэны. І памятайце — эмоцыі, эмоцыі, эмоцыі.

У працы над правільным вымаўленнем варта пакарыстацца скорагаворкамі. Вось прыклады.

Пацук пацалаваў пульхнага пацана.

Жаба жадала жуку мажнай жонкі.

Малая Лыска лоўка лавіла лапаю локшыну.

У гайнаўскім гіпермаркеце беззаганная гігіена.

Калматая малпа выпіла малако.

Галубыя галубы гулялі ў галубятні.

Рабая курка плюе крупкі.

Нясмелага з няўмелым не распазнаеш.

Масла пагасла, сала патала, а ў каўбасе ліха стала.

Рыбак рыбачыў, а рыбы не бачыў.

Вечарына-фантасмагорыя, прысвечаная творчасці членаў літаратурнага аб'яднання «Белавежа»

Ян КАРЧЭЎСКІ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Дзядуля Сідар
Бабуля
Унучка Зоська
I Дэкламатар
II Дэкламатар
III Дэкламатар
IV Дэкламатар
Старшыня Янка
Віктар
Сакрат
Жанчына I
Жанчына II
Князь
Папялушка
Міхась
Юрка
Бард

Дзея адбываецца ў звычайнай гарадской кватэры.
З'ява I
Дзядуля (чытае газету), бабуля, унучка
Бабуля. *(прыбірае кватэру)* Давай, унучка, хутчэй будзем прыбіраць у хаце, бо сёння наведаюць нас знакамітыя госці.
Унучка. А што ж гэта за госці — «знакамітыя»?
Бабуля. А «белавежцы» да нас прыедуць, мая ты даражэнькая!
Унучка. Белавежцы? А што, мо зубры ім надаелі, ці экатэрарысты ў запаведнік хочуць іх загнаць? А тут ім бедным яйкі скончыліся, каб адбівацца.
Бабуля. Ха, ха, ха! Не пра тых я белавежцаў, унучка. Дзядуля, кінь чытаць газету і раскажы Зосьцы ў чым справа!
Дзядуля. *(адкладаючы газету)* Ведаеш, дзіцятка, «белавежцамі» называюць таксама членаў літаратурнага аб'яднання «Белавежа», якое было ўтворана ў чэрвені 1958 года ў Беластоку пры рэдакцыі газеты «Ніва». Яго заснавальнікамі з'яўляліся, між іншым, Георгій Валкавыцкі, Уладзімір Гайдук, Ян Чыквін, Віктар Швед, Сакрат Яновіч. Такім чынам аб'яднанне гуртуе беларускіх паэтаў і празаікаў, якія пражываюць у Польшчы.
Унучка. Гэта цікава. Дык яны дзейнічаюць ужо больш чым паўстагоддзя!

Бабуля. Ах, ты мая разумніца, як спраўна палічыла. У іх заўтра літаратурны семінар, усе з'едуцца. А некаторыя, як я ўжо згадвала, завітаюць сёння вечарам да нас, бо гэта нашы добрыя знаёмыя і сябры.
Дзядуля. У значнай большасці яны выхадцы з беларускіх вёсак нашага Беластоцкага краю. А як прыгожа «белавежцы» апяваюць свае родныя мясціны! Давайце паслухаем!
(музыка)
І Дэкламатар. Надзея Артымовіч, «Ікона ...».

ікона
лістападаўскі снег
блакітны ранак
сон аднакрылы і лёгкі
у блакітным люстры

стаю
хвіліна прыгажосці
акіян хараства
хвіліна

веру ў вечнае хараство
веру ў адно нявыказанае слова
веру ў белае маўчанне

вечар у Бельску — камень і крыж
вечар у Бельску — блакітны туман

Бельск — ікона малітва сон жыццё

ІІ Дэкламатар. Алесь Барскі, «Блізкасць далёкага».

... О, сонечны мой край,
Я без цябе прапашчы.
Іконы Полацка
Мне часта сняцца.
Навошта свет
Вясёлы і гуляшчы,
Калі з табой
Я не магу звязацца.
Падляшша.
Белавежа,
Бандары над рэчкай.
Тут мае рымы і афіны.
І кожны крок у свет —
Мая асечка
І перамога —
Крыж мой да айчыны.

ІІІ Дэкламатар. Віктар Швед, «Паўстанак Мора».

Я на Цэнтральным. Еду скорым,
Ён у тунэлі пада мной.
Прашу білет: паўстанак Мора,
А ў сэрцы радасны настрой.

І як жа тут не ганарыцца!
Таго ніколі не было:
Вядомым сталася ў сталіцы
Маё радзімае сяло.

Час уцякае нам няспынна
І гоніць нас: «Хутчэй, хутчэй!»
Тым больш прыемна: на гадзіну
Мора ад горада бліжэй.

IV Дэкламатар. Сакрат Яновіч, «Вяртанне ў Крынкі».

Я свечкі запаліў, у пакоі цішыня велікодная. Бачу Бацьку...
Крынкі халаднаногія! Іду ў даліну пачатку свайго — готыка дзяцінства на небакраі. На нашых выганах бесклапотнасці і ў вішнях радасці рэха загуляла са мною ў схованкі. Чырванею, засаромлены сталасцю.
Крынкі вячэрнезвонныя! Кіра-пані хараством візантыйскім сваім не асудзіла мяне на будзённасць. І, магчыма, супроць волі яе пайшоў я тады прэч з бязбожнай верай у Купалу.
Крынкі ціхалістыя! Вяртаюся пяццю дарогамі пыльнымі з пустыняў жыцця ў крыніцах нашых абмыцца. Знявечаны бізунамі смутку, не паказваюся...
Свечкі гаснуць без памяці.

Унучка. Ах, як прыемна было паслухаць!
Дзядуля. Так... — Беларус па ўласным жаданні не стане беларусам, — сказаў наш патрыёт і пачаў караць правініўшагася сына «белавежцамі» — прымушае чытаць іхнія творы ў арыгінале.
Унучка. Бабуля, а я збегаю да суседкі, у яе шмат цікавых кніжак з вершыкамі для дзяцей. Можа нейкі вывучу на памяць, каб прачытаць нашым гасцям.
Бабуля. Ну, дык ідзі дзіцятка, толькі доўга не заседжвайся.
Унучка. Добра бабуля, я пайшла.
(гучыць музыка, дзядуля і бабуля адпачываюць)

З'ява II *(тыя ж самыя)*
Бабуля. Чуеш Сідар? Хтосьці стукае ў дзверы. Пайду адкрыю. *(пайшла адкрыць)* А-а-а... Спадар старшыня. Заходзь Янка, калі ласка!
Старшыня. Добры дзень у хату вам, здароў Сідар!
Дзядуля. Прывітанне Янка! Як жывеш?
Старшыня. *(дэкламуе)*

Што ёсць быццё? Што чалавек? Што — Бог?
Чаму нікому лёсу перайначыць?
Не адсумуе смутак нашых усіх зямных трывог —
З вачэй злятае белы голуб плачу. (...)

А чым свабода ёсць? — Для розуму, для сэрца й рук —
Цудоўны божы дар? Пыхлівы чалавечы мык?
Чаму ўсё жыццё свой камень пхаем пад гару?
Адгадкі ў свеце мабыць ёсць... Але не выкажа язык.

Дзядуля. Бачу, што ты, як заўсёды, у філасофска-задуменным настроі.
Бабуля. Але ж, давайце прысядзем. Гавары, Янка, што чуваць добрага, колькі ж гэта ўжо часу ты ўзначальваеш «Белавежу»?

Старшыня. Калі добра памятаю — чатырнаццатага жніўня тысяча дзевяцьсот дзевяностага года Ваяводскі суд у Беластоку зарэгістраваў Беларускае літаратурнае аб’яднанне як самастойную адзінку. Раней былі мы ў структурах БГКТ. Тады ж таксама, па маёй ініцыятыве, была заснавана Бібліятэчка беларускага літаратурнага аб’яднання. У рамках гэтай серыі выйшла ўжо некалькі дзясяткаў кніжак. З тысяча дзевяцьсот дзевяноста восьмага года выходзіць наш часопіс «Тэрмапілы». Такім чынам як старшыня, я ўжо перайшоў чвэртку.
Бабуля. Выдатна, выдатна ... *(хтосьці стукае ў дзверы)* Але мне здаецца, што чарговы госць ідзе да нас. Пайду сустрэну.
Дзядуля. Гэта ж Віктар!
Віктар. Маё шанаванне!
Дзядуля. Мы рады цябе бачыць! Заходзь, калі ласка! *(Віктар вітаецца з усімі)*
Бабуля. Сядай Віктар! Гавары, як здароўе! Я цешуся, што твае жыццёвыя сцежкі стабілізаваліся! Ты далей творыш вершы для дзяцей?
Віктар. Пісаў і пішу, але не толькі для дзяцей. Вось у маім нататніку *(вымае яго з кішэні)* знаходзіцца, між іншым, верш «Дазволь цябе кахаць».
Бабуля. Дазваляю, Віктар! Давай, чытай!
Віктар. *(чытае)*
Мне сумна так, мне сумна, дарагая,
Балюча так, што слёзаў не стрымаць.
Прашу цябе, малю цябе ў адчаі:
Дазволь цябе, дазволь цябе кахаць...
Бабуля. *(выяўляе захапленне)* Ах, якое ж гэта цудоўнае, я цалкам расчулілася.
Дзядуля. Якраз многія вершы Віктара сталі папулярнымі песнямі, ён таксама аўтар слоў шматлікіх калядак.
Старшыня. У шасці- і сямідзясятых гадах асноўнаю формаю працы сяброў «Белавежы» былі аўтарскія сустрэчы. «Белавежцы» правялі пару тысячаў такіх сустрэч. Сам Віктар — каля паўтары тысячы.
Віктар. Я і цяпер сустракаюся са сваімі чытачамі. Яшчэ ўсё запрашаюць.
Старшыня. Ну і хвала табе за гэта. *(стукат у дзверы)*
Бабуля. Ой, пайду сустракаць чарговага госця.
Дзядуля. *(да Віктара і старшыні)* А што гэта за сярэбраны яздок прыбывае!
Бабуля. Гэта ж Сакрат, проста са сваёй вілы ў вялікі горад Беласток прыехаў. Заходзь, наш мілы сябар! Тут і старшыня, і Віктар, і Сідар.
Сакрат. Ізідар?! А ў мяне няма да яго ніякага дачынення!
Бабуля. Сідар, Сідар гэта. Заходзь смела.
Сакрат. А, выбачай брат, крыху не дачуў. Тысячу гадоў не бачыліся! *(вітаецца, звяртаецца да старшыні)* Здароў, Янка! Здаецца, было, як учора, калі гэты твой свяжуткі альбом, падрыхтаваны на саракапяцігоддзе «Белавежы» я дарыў у Варшаве прэзідэнту Кваснеўскаму.
Старшыня. Гэта ж была знамянальная падзея. Табе тады ўручалі еўрапейскую прэмію імя Анджэя Дравіча. Глядзелі па тэлебачанні. Ёсць чым ганарыцца. Дзеля такіх хвілін варта было пацярпець жыццёвыя нягоды.
Сакрат. Усё-такі, не жаль пражытага.
Дзядуля. Што праўда, дык праўда.
(раптам убягаюць дзве жанчыны)
Жанчына I. Выбачайце, даражэнькія, мы толькі на некалькі хвілін.
Жанчына II. Хочам паглядзець на танцы ў клубе «Задрыпанка», а з вашага акна ўсё відаць, як на далоні. Там і нашы падлеткі.
Бабуля. А, ну давайце, я таксама запушчу жураўля.
Жанчына I. Ты глянь, Волько, на Мішкаву. Бадай яе халера! Налажыла спадніцу

на дзве пядзі, што аж зызу відаць, і скача, як нядобрае нейкае. Што за бацькі? Я б сваёй кудлы паабрывала. І чаго тут хлопцаў лініць, калі дзяўчаты самі налазяць.
Жанчына ІІ. Яно так. І сораму ніякага няма. Антыхрыст умяшаўся. Калісьці наложыш саян даматканы да самых пят, а ўжо барані Божа, каб калена відаць было. І танцы як танцы былі, полька, казачок, а цяпер як чэрці выскакваюць. Адно другому кулакамі пад нос совае. Каб я так калісьці, як Дуньчына, выкручвалася, адразу прыдуркам палічылі б.
Жанчына І. А гляньце, як Маньчына апранулася? Чума нейкая. Галава — хоць ты гняздо рабі, а юбка, аж па зямлі цягнецца. Не пасуе ўжо цяпер гэтак.
Жанчына ІІ. Ты глянь, глянь, Яўдося! Дзямянчына зноў з іншым кавалерам. Валацуга!
Бабуля. Гэта цікавейшае, чым «Мода на поспех».
Жанчына І. Ну хопіць ужо, пайшлі суседачка, не будзем ім замінаць, тут нейкая слаўная кампанія сабралася.
Жанчына ІІ. Сапраўды пойдзем, будзе аб чым гаварыць у час сходу нашага кружка «Бабскія гісторыі».
Віктар. А хто ж там ідзе і дзеўку прыгожую з сабою вядзе?
Бабуля. Мае вы даражэнькія, гэта ж князь прыбыў да нас. Шчыра вітаем у нашых сціплых парогах! *(уваходзіць князь з дзяўчынай, якая нясе нейкую скрыню)*
Князь. І я рады вас бачыць! Вечар добры ўсім! *(звяртаецца да дзяўчыны)* Давай папялушка прысядзем. Стаміліся мы гэтай дарогай. *(сядае на крэсла, дзяўчына побач на падлозе)*
Віктар. Ну як, князь, пражываеш, хіба на жыццё на наракаеш?
Князь. *(дэкламуе)*
Каб мог жыццё пачаць аднова,
Пачаў бы ад касы і плуга,
Зямлі застаўся б шчырым другам.
Каб мог жыццё пачаць аднова,
Зямлю я славіў бы не словам,
А толькі мускулаў натугай.
Каб мог жыццё пачаць аднова,
Пачаў бы ад касы і плуга.
Папялушка. Тады я цябе не сустрэла б, мой мілы! І не пакахала б.
Князь. *(дэкламуе)*
У тваім каханні я не бачу болю
І таму не будзе тваё шчасце поўным.
Смутак у каханні — элемент галоўны.
У тваім каханні я не бачу болю,
Без якога шчасця не было ніколі;
Боль і радасць мусяць спалучыцца кроўна.
У тваім каханні я не бачу болю
І таму не будзе тваё шчасце поўным.
Дзядуля. А што ж гэта за скрыню вы прывалаклі?
Князь. Не скрыню, а сундук. Тут наш белавежскі скарб. Папялушка, пакажы!
Папялушка. *(вымае па чарзе кніжкі і паказвае ўсім)* Першы зборнік «белавежцаў» — «Рунь», які выйшаў у тысяча дзевяцьсот пяцьдзясят дзявятым годзе. А вось літаратурны альманах «Белавежа» нумар адзін з тысяча дзевяцьсот шэсцьдзясят пятага года. Затым выйшлі яшчэ «Белавежа» нумар два, «Белавежа» нумар тры і «Белавежа» нумар чатыры. А тут прыгожае выданне беларуска-польскага альманаха «Гасцінец». Дабаўлю, што паасобныя творы паэзіі і прозы «белавежцаў»

перакладзены зараз на польскую, англійскую, італьянскую, літоўскую, нямецкую, сербахарвацкую, славенскую, рускую, украінскую мовы.
«Букет белавежжа» *(паказвае)* — адна з навейшых кніжак. Спадар Сакрат, зачытайце нешта.
Сакрат. Табе нельга адмовіць, прыгажуня. Ды вось ... *(чытае)*
«Малітва да беларускага слова»
Беларускае слова, ты мая айчына! Мой сон ля вакна цветаліпнёвага, у раніцу пчаліную. І пошум пушчы стрункахвойнай, і весялосць густазялёная. Ты, як дзяцінства, ідзеш за мною. Слова матчынае, ты мая сляза! Мая трывога ў вечары кахання чыстаквяцістага, у садзе юнацтва. І чарнабрывы позірк дзяўчыны сарамлівай, і бяссонне зорнае. Ты, як лёс, паўстаеш у даляглядзе нязбытным. Слова роднае, суме мудры! Мая радасць неўгамонная, што часамі лунае вясёлкаю на небе краіны майго прызначэння.
І няспешна павучаеш мяне жыць сваім розумам, і гасцінцам ісці шырокім праз гады раз дадзеныя. Ты, як сябар шчыры, не пакінеш у няшчасці. Табе я, слова беларускае, кланяюся і веру. Бог ты мой! Ты мая рэлігія!
(аддае кніжку папялушцы) Схавай дзіцятка.
Дзядуля. Цудоўная ідэя з гэтым сундуком.
Бабуля. *(выглядаючы цераз акно)* Людзі добрыя! Нейкі рыцар прымчаў на белым кані, ідзе проста ў нашу кватэру.
Дзядуля. Хто ж гэта такі?
Міхась. *(уваходзіць, у руках кніжка)* Вось я і тут. Вы мяне клікалі і, як бачыце, два разы паўтараць няма патрэбы.
Старшыня. Гэта ж вядомая фірма — Міхась. *(да Віктара)* Дарэчы, малакасос яшчэ.
Дзядуля. Ну, Міхась, сыпані нам зернем сваіх слоў, як у жывым эфіры!
Бабуля. Толькі, каб мы не патрацілі гравітацыі.
Міхась. Значыць, што? Аб нашай пісьменніцкай долі і нядолі. *(адкрывае кніжку з закладкай «Рацыя», чытае)*
Часам заходзіў да пісьменніка ягоны лепшы сябра Уладзік. (...)
— Пішаш? — пытаў Уладзік і прысаджваўся побач.
— Не, — адказваў пісьменнік, калі якраз ні адным словам, ні адным сказам не павялічылася напісанае раней. І Уладзік пытаў далей:
— Чаму не пішаш?
І тады пісьменнік распавядаў пра словы, што таксама, бы трускалкі і кукуруза, спеюць сваім шляхам — часам ад сонца, часам ад дажджу. Часам днём, а часам ноччу.
А паскораныя нецярплівасцю вырастаюць вялікімі, пустымі гібрыдамі.
Але здаралася — адказ быў станоўчы: „Пішу”. І Уладзік прысаджваўся яшчэ бліжэй.
— Пра што пішаш?
— А, такое там, — пісьменнік бязрадна разводзіў рукамі. Яму хацелася сказаць пра словы, што даюць адказы на ўсе самыя істотныя пытанні, але дасканала ведаў — няма такіх слоў на ягоных старонках. І яшчэ шырэй разводзіліся рукі. — Пра нас пішу. Зрэшты — няважна.
— І я таксама буду ў тваёй кніжцы? — Уладзік зазіраў у экран камп'ютара. Можа шукаў там сябе, а можа ўглядаўся і глыбей, шукаючы адказу на пытанне: чаму дарослыя, сталыя мужчыны пішуць кніжкі?
Але на такія пытанні нават камп'ютару не адказаць.
Князь. Гэта ўжо не фантазія, гэта праўда. *(хтосьці стукае ў дзверы)*
Бабуля. Мяшок развязаўся. Я адкрыю дзверы, там нейкі паэт ашалелы. *(вяртаецца разам з Юркам)*

Юрка. Блін, спазніўся крыху. Кланяюся, вам шаноўныя. *(робіць паклон)* Чарапашка, Міхась *(робяць чарапашку)*
Міхась. Чарапашка, Юрка!
Юрка. *(углядаецца ў папялушку і пачынае дэкламаваць)*
ах! якая дзяўчына
бы ягада спелая
губы рабінавыя каралы
воблакам неба-тварык
вочы цёмнымі зорамі свецяць
у светлых валасах

травеньскі вецер
ах! што за дзяўчына
піў бы вусны твае
чытаў бы думкі твае
гарэў бы агнём з табой
ішоў бы дажджом з табой.

Князь. Цудоўны верш, пасля такога пачутага ўсе дзеўкі будуць пішчаць за табой. А папялушка мая!
Бабуля. А дзе ж наша ўнучка, стары? *(глядзіць на дзядулю, потым на дзверы)* Вось і яна! *(уваходзіць унучка з хлопцам)* А каго ж ты Зоська прывяла да нас?
Унучка. Гэта бард. Ён нам заспявае.
Бард. Я бацька бруднага беларускага блюза. Але мастакам слова заспяваю пра словы.
(сядае, пачынае спяваць «Простыя словы», памалу ўсе збіраюцца вакол барда, разам спяваюць рэфрэн)

Канец

Змест

Выдавец: Аб'яднанне ў карысць дзяцей і моладзі, якія вывучаюць беларускую мову АБ-БА

Друк: Intropack Jerzy Iwaniuk

Zrealizowano dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji